

تاج جو يو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

تاج جو يو

مارئي اڪيڊمي پبلشرز

تاج جويو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

دُنيا جون عظيم انقلابي عورتون

مرتب

تاج جويو

ڪمپوزنگ

2014

تاج جو يو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

مارئي اگيدمي، سگرنب، ضلع نواب شاه، سنه
8- اپريل 1982ع

8- اپريل تي ڪراچي ۾
منعقد ٿيل ”عورت ڪالفرنس“
جي نالي.

ڏنو ڪالهه گهين، جهونجھار ڪو جهڳڙو،
هاڻين هڏ مڇائيا، ريلورٽ نيئن،
پائين سا سئين، جئان جيئن جوکو ٿئي.
- شاهه

ٽاچ جويو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

ڪٿاري ۽ ڪات، مَنَ مرادون پُنيون،

رَت پَريائُون وات، مانجهين هَڏَ مُچائِيا.

- خليفونبي

بخش

ناشر طرفان

مارئي اڪيڊمي جو بنياد ”ساهت سال“ 1981ع جي ڊسمبر مهيني ۾ 20 هزار روپين جي لاڳت سان رکيو ويو. اڪيڊمي طرفان چئن ميمبرن تي هڪ بورڊ تشڪيل ڏئي فيصلو ڪيو ويو ته اداري کي هلائڻ لاءِ هتان جي ادب دوست سرنديءَ وارن کان مدد ورتي ويندي.

زنده قومن جي سڃاڻپ جو دارو مدار پنهنجي ادب ۽ ٻولي تي منحصر هوندو آهي. ۽ هو پنهنجي انهيءَ سرمائي کي ساه سان سانڍينديون آهن. سجاڳ قوم جا فرض شناس فرد پنهنجي ادب ۽ ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ ادبي ادارن جي وڏي پئماني تي مالي مدد ڪندا رهندا آهن. اسان اهو فخر

سان چونداسون ته جڏهن اسان هن قومي ڪم ۾ هٿ وڌو ته ڪيترن ئي ادب دوست سرنديءَ وارن نه صرف اسان جي دل کولي مدد ڪئي پر اخلاقي همت افزائي پڻ ڪئي. جيئن ته اسان پنهنجي پروگرام مطابق انهن سڀني ادب دوستن وٽ نه پهچي سگهيا آهيون، جن وٽان اسان کي هن اداري لاءِ مالي مدد ملڻ جي اميد آهي. هتي اهو اهو جائز ٿيڻ به ضروري ٿا سمجهون ته جڏهن به اسان کي اڪيڊميءَ لاءِ گهربل رقم ملي ويئي ته مالي امداد ڪندڙ دوستن جا تفصيل وار نالا ڪنهن ويجهي ڇپجندڙ ڪتاب ۾ شايع ڪيا ويندا.

اسان جو هيءُ ڪتاب، سنڌ جي نوجوان ترقي پسند شاعر محترم تاج جويي جو مرتب ڪيل ”دنيا جون عظيم انقلابي عورتون“ اوهان جي هٿن ۾ آهي. هي ڪردار محترم فرزانہ نصير جي ڪتاب ”انقلابي عورتين“ تان ورتل آهن. اها هن سلسلي جي پهرين ڪڙي آهي. ۽ ان کان به وڌيڪ محترم تاج جويو دنيا جي ٻين انقلابي عورتن تي لکي رهيو آهي. اهو ڪتاب پڻ هن سلسلي جي اهم ڪڙي هوندي.

هن ڪتاب ۾ انهن دنيا جي عظيم انقلابي عورتن جو ذڪر ٿيل آهي، جن پنهنجي مادر وطن جي دفاع لاءِ سڙ ڌڙ جي بازي لڳائي ۽ مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي پنهنجي فرض جي بجا آوري ڪئي. انهن عظيم عورتن جي زندگي اسان مسڪين پورهيتن ۽ ڌڻيل انسانن لاءِ مشعل راه بڻبي.

هن ڪتاب سان گڏ اسان جا ٽي ٻيا ڪتاب: ترتيب وار- پهريون سنڌ جي سڄاڻ شاعر خاڪي جويي جي شاعريءَ جو گڻڪو ”ايءُ خاڪيءَ جو خيال“ ۽ ٻيو نوجوان تاريخدان اصغر آزاد جو سنڌ جي قومي تاريخ تي لکيل ڪتاب ”سنڌي تهذيب جي اوسر“ ۽ ٽيون مختلف اديبن جي ”ادبي مضمونن جو مجموعو“ اوهان جي هٿن تائين پهچندا.

اسان پڙهندڙن جي سهڪار سان هر اهو ادب ڇپرائيندا رهنداسين، جيڪو صحتمند ۽ سگهاري فڪر جو حامل هوندو. پوءِ چاهي اهو نئين اڀرندڙ اديب جو چوڻ هجي- اسان کي فخر آهي ته مارئي اڪيڊميءَ جي بنيادي ميمبرن ۾ ڪجهه اهڙا به اديب آهن، جيڪي سنڌ جي چوٽيءَ جي اديبن ۾ ليکجن ٿا. ان ڪري نون توڙي پراڻن بهترين اديبن سان گڏ اڪيڊمي جي ميمبر اديبن جا لکيل معياري ڪتاب پڻ ڇپائيندا رهنداسين.

مهاڳ

دنيا جي تاريخ جي اڀياس مان اسان کي پتو پوي ٿو ته انساني سڀيتا جي اوسر ”ماءُ جي هنج“ کان ٿي آهي. ابتدائي زماني جي مرد کي ”عقل جي وٽ“ عورت ئي عطا ڪئي. مرد جو گهڻو ٿڌو وقت شيل شڪار ۾ گذرندو هو، ۽ اها عورت هئي، جنهن جي تخليقي ذهن، زراعت جو وجود وڌو، جنهن بعد انسان ”ڪاٺ ۽ پهرڻ“ جي معاملي ۾ مهذب بڻيو. اڄ دنيا جي ڌرتي، جيڪا ڪنهن ”تصويراتي جنت“ کان ڪئين پيرا سونهن ۽ سندرta ۾ سرس نظر اچي رهي آهي، ان جي سموري سونهن ۽ سندرta جي پٺيان عورت جي تخليقي ذهن ۽ صلاحيتن جو وڏو هٿ آهي. پنهنجي جاءِ تي اها حقيقت آهي ته ڪنهن به سماج کي ان وقت تائين مڪمل ۽ سڌريل سڏي ئي نٿو سگهجي، جيستائين ان جي اڏاوت ۾ مرد ۽ عورت جي گڏيل سوچ، صلاحيت ۽ سگهه کي ڪتب نه آندو ويو هجي.

اسان جو مشرقي سماج، خاص ڪري سنڌ جو سماج، اڄ به سموري دنيا کان پوئتي پيل، اڻ سڌريل ۽ غلاميءَ جي ڪن ۾ چو ڦاٿل آهي؟ ان جو مکيه ڪارڻ، منهنجي نظر ۾ اهو ته اسان پنهنجي عورت کي ”فڪر ۽ عمل جي آزاديءَ“ کان محروم رکيو آهي. اسان عورت کي اپ سان گسندڙ اوچين حويلين، بلند ۽ بالا ڪوٽن ۽ مڙسان تار لوڙهن اندر واڙي (نظر بند ڪري) رکيو آهي. اسان عورت کي جديد سائنسي دنيا کان بنهه چٽي، پري ڪري، کيس رسمن، روايتن ۽ عقيدن جي پنڌڻن ۾ جڪڙي سڪ ڪيو آهي. اهوئي سبب آهي، جو اسان جو سماج جامد آهي، مٿان جو شڪار آهي، بيٺل پاڻيءَ جي تلاءَ جيان ڏپارو آهي ۽ جنهن ۾ ڪا هنڌاڻي ۽ وقتاڻي تبديلي يا انقلاب نه آيو آهي. ان ڳالهه کان ڪير به انڪار ڪري نه سگهندو، ته جنهن سماج يا ملڪ جي اڏاڏائيءَ جي پوري اڌ حصي، يعني عورتن کي رڳو ”رڌ پچاءُ، بهاري ۽ نپاڻ“ جي ڌنڌي ۾ جنباڻي، سندن سگهه ۽ صلاحيتون، ملڪي اڏاوت لاءِ ڪتب نه آنديون ويون آهن، ان سماج يا ملڪ جي روشن آئيندي جا سمورا سڀا اڏورا ۽ بي تعبير رهجي ويا آهن. عورت ۽ مرد، ڪنهن ملڪ جي سماجي عمارت جا اهم ٿنڀا آهن، جن جي سنگم کان سواءِ ”سماجي عمارت“ پاڻدار ۽ جڙدار ٿيڻي ئي نه آهي. ان ڪري، اسان جيستائين پنهنجي عورت (پنهنجي ماءُ، پنهنجي پيءُ، پنهنجي ڌيءُ، پنهنجي زال) کي ”فڪر ۽ عمل جي آزادي“ مهيا نه ڪنداسون، ۽ سندس پيرن ۾ رسمن، روايتن ۽ عقيدن جا وڌل ڏانوَ چٽي پورا پورا نه ڪنداسون، تيستائين اسان غلاميءَ جي اونهيءَ ۽ اونڌاهيءَ ڳف ۾ هٿوراڙيون ڏيندا رهنداسون.

اسان جي عورت، رسمن، روايتن ۽ عقيدن جي ڏانڊن ۾ ڏانڊيل هجڻ جي باوجود، جنهن به ويل، ۽ جنهن به گهڙي ڏٺو آهي ته سندس ماتريوميءَ جي ثقافتي قدرن کي ميسارڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي، وطن جي لڄ تي وارن مٿان وار ٿي رهيا آهن، ۽ هن سون ورتي ڌرتيءَ جو ڌڻ ۽ اُن لٽيو پيو وڃي۔ ته ڪڏهن ڪڏهن سوربه ديوي ۽ پرمل ديويءَ جنم وٺي، وطن جي قومي روايتن کي زندهه پئي رکيو آهي، ته ڪڏهن ڪنهن مارئيءَ، پنهنجي مارن کي ملڪ (ملير) جي محبت جو اڻ مٽ سبق پئي ڏنو آهي. ڪڏهن ڪنهن باگهيءَ، پائر ۽ پائتيا وطن جي ست۔ رکيا تان صدقي ڪرايا آهن، ته ڪڏهن ڪنهن ”ڪويل“ پنهنجي ماڻڪن جهڙي مڱيندي ننگر کي موڙ ٻڌائي ڌرتيءَ تان گهورجڻ لاءِ روانو ڪيو آهي. ڪڏهن ڪنهن فاطمه، زينب، بصران ۽ ڪمال خاتونءَ وطن جي آزاديءَ جي تحريڪ (حر تحريڪ) ۾ حصو ورتو آهي، ته ڪڏهن ڪنهن بختاور، يلاريءَ پونءَ جا اُن ڏاڏا، بچائڻ خاطر گوليءَ جو ٻڪ بڻجڻ پسند ڪيو آهي.

جيڪڏهن سچائيءَ ۽ سچيتائيءَ سان تاريخ کي ترتيب ڏنو وڃي ته معلوم ٿيندو ته اسان جي عورت جو ڪردار، دنيا جي انقلابي عورتن جي انقلابي ڪردار کان ڪنهن به صورت ۾ گهٽ نه رهيو آهي. اسان جي پرده نشين عورتن، پنهنجي پائرن ۽ ورن کي همٿائي ۽ جذبو ڏياري، وطن جي بچاءَ جي جنگ ۾ پئي موڪليو آهي. اسان جي عورت جي اِن جذبي ۽ بهادريءَ کي شاعرن (عورت جي زباني) هن ريت بيان ڪيو آهي.

پڳو آءُ نه چوان، ماريو ته وسهان،
کانڌ منهن ۾ ڏڪڙا، سيڪيندي سونهان،
ته پڻ لڄ مران، جي هونس پڻ ۾!
(شاه)

جي تون پڇي آئين، ته آءُ تنهنجي پيڻ،
نٿ تنهنجي نڪ ۾، وجهان ڏيئي ويڻ،
توڏي ڪٿان نيڻ، ته گرپسان پنهنجي پٽ ڏي!
(خليفونبي بخش لغاري)

سومرن جي دور جو نيم۔ تاريخي ۽ ڪلاسيڪي ڪردار ”مارئي“ وطن جي محبت جو هڪ لازوال ڪردار آهي. مارئي، هڪ غريب ماروءَ جي نياڻي هئي، جنهنجي سونهن جو ذڪر ڀٽائي، هن ريت ڪري ٿو:

پڪي ۾ پدمڻي، ڪرڏئي وراڪا وڃ،

سائي صورت سڃ، سائي صورت مارئي!

اُن حُسن- وند مارئيءَ کي امر ڪوٽ جو ارڏو ۽ ظالم حاڪم زوريءَ کڻائي ويو، ۽ کيس ريجهائڻ ۽ دام ۾ ڦاسائڻ لاءِ، طرحين طرحين طريقا استعمال ڪرڻ لڳو. هن مارئيءَ کي پهريون ڀيرو پٽ- پٽيهر ۽ ڪاٺ لاءِ ست- رڇيون آڇيون، پر مارئيءَ جو کيس هڪڙو ئي کُٽو جواب رهيو ته:

پٽ نه پهريان سومرا، جانڪي تان جيئان،

آءُ ڪيئن لوئي لاهيان، ڪارڻ ٻن ڏينهان!

اوه ماروئڙا ملير ۾، ڦرن سين فاقِي،

آءُ ڪئن انهيون ري، منهن منائي لاهيان!

• هن ئي دور ۾ ’باگهيءَ‘ جو ڪردار به اهم حيثيت رکي ٿو. باگهيءَ جو ننڍو ڀاءُ دودو، راج جي راڻي تي سنڌ جي تخت جو وارث بڻيو، ۽ اُن کان وڏو ڀاءُ چنيسر، غدار بڻجي تخت جي حصول لاءِ دهليءَ مان ڌاريا ڇاڙهائي آيو- باگهيءَ وطني غيرت جي جذبي هيٺ، ڀاءُ دودي ۽ ڀائٽين ننگر ۽ منگر کي وطن جي لڄ تان گهورجڻ لاءِ جنگ جي ميدان ۾ موڪلي ڏنو. ۽ اُهي سورهيائيءَ سان وڙهندي، ساڻيه جي ست تان گهورجي ويا. باگهي ۽ ٻيون سومريون، ايتري سمي وٽ وڃي سامر پيون. ايترو پتن سميت سامن تان گهورجي ويو- ۽ باگهيءَ ٻين سومرين سان گڏ پنهنجي ست جي بچاءُ لاءِ پاڻ کي ڏاڳهه تي ڇاڙهي ڇڏيو.

• دودي جي ڌيءُ ”ڪويل“ پنهنجي مڱيندي ننگر (جنهنجي عمر 13 سال هئي) کي موڙ ٻڌائي، وطن جي جنگ ۾ شهيد ٿيڻ لاءِ موڪليو. جڏهن هو شهيد ٿي موتي، ته سندس ڳاٺ فخر کان اوچو ٿي ويو.

• انگريز- سامراج جي دور ۾ سنڌ جي سورهيہ سرواڻ پير صبغت الله شاھ پاڳاري جي اڳواڻيءَ ۾، آزاديءَ جي تحريڪ، ”حر تحريڪ“ شروع ٿي هئي، جنهن کي منهن ڏيڻ لاءِ ننڍي کنڊ ۾ پهريون ڀيرو، سنڌ پرڳڻي سان مارشل لا لڳو ڪئي ويئي هئي. هن تحريڪ ۾ مردن سان گڏ سنڌ جي عورتن (خصوصاً سانگهڙ ضلعي جي عورتن) جيڪو سورهيائيءَ وارو ڪردار ادا ڪيو، اُن جي پيٽ ویتنامي سورمين سان ڪري سگهجي ٿي. مائي فاطمه خاصخيل، بيگو رند، بصران، زينب، مريم، ڪمال خاتون نظاماڻي ۽ ٻين سوين عورتن جي بهادرانه ڪردار کي وساري نه ٿو سگهجي. حر تحريڪ تي اڃا ڪنهن مؤرخ قلم نه کنيو آهي، نه ته جيڪر سنڌ جي عورت جي قربانين جو سچو پڇو روپ اسان جي اکين آڏو اچي وڃي-

• ساڳئي دور ۾ مشهور ڳائڻيءَ الهه وسائيءَ کي به وسارڻ نيڪ نه ٿيندو، جنهن خيرپور جي ملٽري چانوڻيءَ ۾ هڪ انگريز آفيسر تي خنجر جا وار ڪري کيس ماري وڌو هو.

• انگريزي دور ۾، ڪانگريسي سياست ۾، سنڌ اسيمبليءَ جي ڊپٽي اسپيڪر، مائي جيني سپاهيملاڻيءَ جو ڪردار پڻ اهميت جو حامل آهي. هڪ ڀيري، سرڪار جي مخالفت ۾ هن سورميءَ کي جيل ۾ وڌو ويو، جتي هوءُ بيمار ٿي پيئي. سنڌ جي وڏي وزير، سر غلام حسين هدايت الله، جيل ۾ وڃي کيس چيو ته جيڪڏهن هوءُ لکي ڏئي ته کيس آزاد ڪيو وڃي. مائي جينيءَ جي اکين ۾ ڪاوڙ جي گهٽائيءَ سبب رت ڀرجي آيو، ۽ وقت جي وزير اعليٰ ڏانهن ڪرڙيون اکيون ڪري، پيرن مان سينڊل لاهي، هٿ ۾ کڻي، کيس چيو ته: ”وزير صاحب! معافي منهنجو هيءُ سينڊل به نه وٺندو!“

انگريزي دور ۾، 1930ع ۾، سائين جي- ايمر- سيد ۽ ٻين قومي اڳواڻن، ”سنڌ هاري ڪاميٽيءَ“ جو بنياد وڌو. هن جماعت، سنڌ جي هارين جي حقن لاءِ وڏي جدوجهد ڪئي. سنڌ ۾، هاري

تحريڪ جي تاريخ ۾ مائي بختاور جو نالو تمام مٿاهون ليکيو ويندو۔۔۔۔ سنڌ جي هن سروبيج هاريائيءَ پنهنجن پٽن سميت، هاري تحريڪ ۾ ڀرپور حصو ورتو. ٿرپارڪر ضلعي جي ڳوٺ تالهيءَ جي ڀرسان مائي بختاور ۽ اُن جا پٽ، چوڌري دين محمد جا هاري هئا. مائيءَ جو پٽ، سرهاڙيءَ ۾ هاري ڪاميٽيءَ جي اجلاس ۾ شرڪت لاءِ ويل هو، پٺيان چوڌري دين محمد پنهنجا ڪاراوا ۽ ڪمدار وٺي، زوريءَ بٽائي ڪرائي سمورو اُن کڻي ويڃڻ ٿي گهريو. پر سنڌ جي هن شينهن ڪنهن کي به اُن جي راه جي ويجهو اچڻ نه ڏنو. جڏهن ڪمدار، بٽائيءَ لاءِ اڳتي وڌيو ته مائي بختاور مٿس تيانگ سان حملو ڪيو. اُن تي چوڌري دين محمد فائرنگ ڪرائي، ۽ مائي شهيد ٿي ويئي. مائي بختاور، اُن جي راه تي ڪرندي وقت جيڪي آخري لفظ چيا هئا، سنڌ جي تاريخ ۾ روشن ليکيا ويندا:

”ابا ڏسجو! متان، ماري اُن کڻي وڃن!“

سنڌ ۾ جڏهن به انصاف ڀرڻي ۽ برابريءَ واري سماج جي جدوجهد جو مرحلي وارو تجزيو ڪيو ويو، ته يقيناً بختاور جو نالو اُن ۾ سونهري لفظن ۾ لکيو ويندو.

• پاڪستان جي سمورن صوبن جو وجود ختم ڪري ”ون يونٽ“ ٺاهيو ويو ته ٻين صوبن وانگر سنڌ ۾ پڻ ”ون يونٽ“ ٺوڙيو۔ ”سنڌي ٻولي، قومي ٻولي“ ۽ ”لستون سنڌيءَ ۾ ڇپايو۔“ جون تحريڪون هليون ته سنڌ جي نوجوانن سان گڏ سنڌ جي عورتن/ نياڻين به هنن مڙني تحريڪن ۾ اهم حصو ورتو. اختر بلوچ، رياض ميمڻ، نسيم سنڌي، نسيم ٿيڀو ۽ ٻين ڪيترين سنڌي نياڻين، بک هڙتالون ڪري ۽ جيلن ۾ وڃي ثابت ڪري ڏيکاريو ته سنڌي عورت، جدوجهد هلندي ڪنهن به صورت ۾ مُردن، پنهنجن ڀائرن کان پوئتي نه آهي.

مٿين ڪجهه مثالن مان واضح ٿي ويو ته تاريخ جي ڪنهن به دور ۾، جڏهن به سنڌ تي ڪو ڏکيو وقت آيو آهي ته سنڌ جي بچاءَ جي ويڙهه ۾ مُردن سان گڏ سنڌي عورتون به ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي وڙهيون آهن.

مون هميشه اها ڳالهه پئي سوچي آهي، ۽ خاص ڪري جيل جي زندگيءَ دوران اُن ڳالهه جو ويتر احساس ٿيو اٿم ته، اڄ جڏهن اسان جي قوم، پنهنجي ”قومي تشخص“ (National Identification) کي مڃائڻ لاءِ پاڻ پتوڙي رهي آهي، تڏهن اها ضرورت ويتر وڌي وڃي ٿي ته اسان جي عورت کي به اُن جدوجهد ۾ برابر جو حصو وٺڻ کپي. اُن سان گڏ جاگيرداريءَ واري غلام سماج جا ٻنڌڻ (رسمن، رواجن ۽ عقيدن جا ٻنڌڻ) جيڪي سنڌي عورت جي آزاديءَ جي راه ۾ رندڪ بڻيل آهن، سي به ٽٽڻ گهرجن۔ ”قومي تشخص“ جي قلمي جدوجهد ۾ ته سنڌ جون ليکڪ پيڻون، پنهنجي ڀائرن سان اڄ به گڏ آهن، پر عملي جدوجهد ۾ سندن ساٿ جي اڄ تمام وڏي ضرورت آهي.

اُن ضرورت جي احساس هيٺ مون سوچيو ته سنڌي عورتن کي پنهنجي پيڻن جي عظيم ڪردار جي واقفيت ڏيڻ سان گڏ، کين دنيا جي انقلابي سورمين جي ڪردار کان به آگاه ڪيو وڃي. اُن ڪري مون، ”فرزانہ نصير“ جي اردو ڪتاب ”انقلابي عورتين“ مان ڇهه مکيه ڪردار۔ جميله بو پاشا (الجزائر)، زرقا ۽ فاطمه محمد برناوي (فلسطين)، زويا انا طوليا (روس)، ليو خولان (چين)، ۽ نگوين ٿي چائو (ويتنام)، ترجمو ڪيا، ۽ چاهيو ته ڪجهه ڪردار پنهنجيءَ سنڌ جا به لکي، گڏي، ڪتابي صورت ۾ پيش ڪريان. پر جيل ۾ گهريل ۽ مستند مواد نه ملڻ جي ڪري، سنڌي ڪردارن تي طبعزاد مضمون لکي نه سگهيو آهيان، ۽ ”نه هئڻ“ کان ڪجهه ”هئڻ“ بهتر سمجهي، ”خواتين ڪانفرنس“ (ڪراچي) جي موقعي جي مناسبت سان هيءُ ڇهن ڪردارن تي مشتمل ننڍڙو ڪتاب، سنڌ جي سڄاڻ ۽ سجاڳ پيڻن جي ڄاڻ ۾ واڌاري آڻڻ لاءِ پيش ڪري رهيو آهيان. جيڪڏهن منهنجيءَ هن ابتدائي ۽ ننڍڙي ڪوشش، سنڌي پيڻن ۾ ٿوري به ذهني ۽ عملي اوسر آندي، ته آءٌ سمجهندس ته مون کي منهنجي محنت جو پورو لاپ ملي ويو! اميد ته هن ڪتاب جو ٻيو ڀاڱو پڻ جلد تيار ڪري، پنهنجي پيڻن جي اڳيان پيش ڪندس!

تاج جويو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

سي ساهيڙيون سارين تو، سيل جنين جو ست،
مارئي لهندينء مهت، وچ ويڙهي چن ڏي!
(شاهه)

- تاج جويو

23، فبروري 1982 ع

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

1. زرقا.
2. فاطمه محمد برناوي.
3. جميله بو پاشا.
4. زويا اناطوليا.
5. ليوڊولڊ.
6. نگوین ٽي چائو.

زرقا

فلسطين جي آزاديءَ جي سرويچ انقلاب، جيڪا پنهنجيءَ
 معصوم دل ۾ آزاديءَ جي جذبي جو بيتاب شعلو سمائي،
 غاصب صيهوني ڏاڍي ڪي ساڙي پسر ڪرڻ لاءِ بيتاب هوندي
 هئي! ۽ پنهنجي مقصد کي تڪميل تائين پهچائڻ جي
 جدوجهد ۾ پنهنجي جان ڏيئي، قوم جي دل ۾ آزاديءَ جي
 ڏيائي روشن ڪري ويئي!

نگيز ڏينهن هو. انگريز

15 - مئي 948

ننگن، پنهنجي مڪار ۽ عيار چالن کي ڪتب آڻي، حق ۽ سچ جي چمڪندڙ سج کي،
 ناحق جي ڪارن ڪڪرن سان ڍڪي ڇڏيو. هن ڏينهن، هڪ اهڙي قوم کي
 مقام ۽ قيام ملي رهيو هو، جيڪا ازل کان ابد تائين مردود ۽ مردار ٿي چڪي

هئي.... فلسطينين جي اباڻي وطن کي ”اسرائيل“ جي نالي سان انگريزن، رولو يهودين جو وطن قرار ڏنو، جنهن جو پهريون صدر ڊاڪٽر ويزمين هو. هن يهودي سائنسدان، الكوحل جي نئين ايجاد جي بدلي ۾ انگريزن کان هي نئون وطن پنهنجيءَ قوم لاءِ خريد ڪيو هو.

هن اسرائيلي مملڪت جي اڏاوت جي پٺيان انگريزن جي مڪار پاليسي ۽ گهري سازش ڪارفرما هئي. هڪ سوچيل سمجھيل اسڪيم هيٺ ظاهري قيام ۽ بلفور جي معاهدي کان اٽڪل پاءُ صدي اڳ ئي اُن جي پيڙهه رکي هئي. ويهين صديءَ جي شروعات ۾ ڪجهه يهودي فلسطين ۾ داخل ٿيا، ۽ برطانوي حاڪمن جي اثر رسوخ سان فلسطين جي غريب هارين کان زمين خريد ڪري پنهنجون رهائشي محلاتون اڏايون. آهستي آهستي هيءُ سلسلو وڌندو ويو. فلسطين ۾ يهودي آبادي، ڏينهن ڏينهن وڌڻ لڳي، هارين ۽ آبادگارن کي پنهنجي زمينن وڪڻڻ تي مجبور ڪيو ويو. برطانوي حاڪم يهودين جي آبادڪاريءَ جي همت افزائي ۽ نگهباني ڪرڻ لڳا. قانون کي ڏاڍ ۽ ظلم جو هٿيو بڻايو ويو. جيڪو ماڻهو، پنهنجي زمين، يهودين کي وڪڻي ڏيڻ کان انڪار ڪندو هو، اُن کي ڪنهن نه ڪنهن قانوني وڪڙ هيٺ قيد ڪيو ويندو هو.

جرمن هٿان موچڙا ڪاٽي، جلاوطن ٿيل يهودين لاءِ دنيا جي تختي تي ڪا پناهه گاهه هئي ته اُها فلسطين جي سرزمين هئي. يهودي، يورپ جي سمورن ملڪن مان تڙجي نڪتا ته هتي بهتا. آمريڪا مان کين ڏيهه نيڪالي ملي، ته هن ملڪ ۾ اچي پناهه ورتائون. پنهنجيءَ بي انداز دولت جي بانور ۽ پل تي، فلسطين ۾ زمينون ۽ جائدادون خريد ڪري پنهنجا پير پکيڙڻ شروع ڪيائون. ۽ سڄي ملڪ ۾ اهڙيءَ طرح پکڙجي ويا، جيئن انساني جسم کي سرطان وڪوڙي ويندو آهي ۽ کيس آخري دم تائين خبر نه پوندي آهي.

منڍ ۾ ته سادا سودا ۽ ديندار فلسطيني، انهن پنهني عيار ۽ مڪار قومن جي گهريءَ سازش کان بيخبر رهيا، پر جڏهن انگريزن، يهودين کي اهم دفترن ۽ مختلف کاتن ۾ وڌڻ عهدن تي فائز ڪرڻ شروع ڪيو ته هنن جون اکيون وڃي گليون ۽ کين ”دال ۾ ڪجهه ڪارو“ نظر آيو.

آزادي پسند فلسطيني ڪر موڙي سڀني مان سجاڳ ٿيا. هيٺر کين سمجهه آئي ته انگريز ته برابر فلسطين مان ٽپڙ گول ڪري وڃي رهيا آهن، پر پنهنجي وڃڻ کان اڳ يهودين کي هن ملڪ ۾ آباد ڪري، سموري انتظام ۽ اختيار جون واڳون سندن هٿ ۾ ڏيئي پيا وڃن. هن سازش کي سمجهندي ئي فلسطينين

انگريزن آڏو زوردار احتجاج ڪيو، ۽ فلسطين ۾ يهودين جي آبادڪاريءَ جي مخالفت ڪري ڏنائون. پر سندن احتجاج کي قانون جي پڇڪڙيءَ جو رنگ ڏيئي، کين ڪنهن نه ڪنهن الزام هيٺ جيل ۾ وڌو ويندو هو، ۽ سندن فرياد بنهه نه ٻڌو ويندو هو. يهودي ڏاڪي به ڏاڪي ملڪي حڪومت ۾ دخل ڏيندا رهندا هئا. ”هگانا“ سندن پنهنجي خودمختيار عدالت هئي، جنهن کي مقدمن جي سماعت ۽ انڌا ڏنڌ فيصلن ڪرڻ جي مڪمل آزادي هئي. يهودين جو تعداد گهڻو وڌي ويو هو. دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان سڀ يهودي اچي فلسطين ۾ گڏ ٿيا هئا، ۽ انگريزن جي سهڪار ۽ سرپرستيءَ وسيلي ملڪ ۾ پنهنجيءَ طاقت کي مضبوط ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا هئا. ڏاڍ ۽ جبر جي برطانوي سرپرستن، فلسطينين جي ملڪ ۾ جنهن ٻوٽي کي پوکيو هو، اُن کي پنهنجي هٿن سان پاڻي ڏيئي، هڪ مضبوط پاڙن وارو وڻ بڻائي ڇڏيو هو.

نيٺ آخري مرحلو اچي پهتو. ٻي مهاڀاري لڙائيءَ جي پڇاڙيءَ تي، بلفور معاهدي مطابق انگريزن کي فلسطين خالي ڪرڻو هو. پر انگريز ويندي ويندي هڪ دائمي انتقام وٺي ويا. يعني يهودين جهڙي ازلي لعنت فلسطينين جي مٿان مڙهي ويا. پر آزادي پسند عربن هن ”اعلان“ جي زوردار مخالفت شروع ڪري ڏني. عرب سربراهن چٽيءَ ريت چئي ڏنو ته هو بلفور اعلان کي ڪڏهن به قبول نه ڪندا. جيڪڏهن برطانوي سرپرستن کي يهودين سان ايڏي همدردي آهي، ته اُهي کين پنهنجي ملڪ جي ٽڪري ۾ وڃي آباد ڪن.

ملڪ جو نوجوان طبقو، ان مخالفت ۾ سڀ کان اڳرو هو. جيتوڻيڪ اُن وقت ڪا منظم سياسي جماعت موجود ڪانه هئي، جيڪا هنن آزاديءَ جي ننڍڙن متوالن جي رهنمائي ڪري ها، تڏهن به حب الوطنيءَ جي جذبي ۽ آزاديءَ جي جوش، سندن لاءِ واٽ جي لات جو ڪم ڏنو، ۽ هنن پنهنجي واٽ پاڻ ڳولي ورتي. يهودين جي حڪومت جي قيام خلاف، ڪجهه آزادي پسند نوجوانن هڪ گجهي تحريڪ منظم ڪئي، ۽ ٿوري ئي وقت ۾ اُن جو سرگرميون ايتريون ته تيز ٿي ويون، جو انگريز ۽ يهودي ڊچڻ لڳا ۽ سندن پريشاني وڌي ويئي. انهن نوجوان فلسطينين ۾ سڀ کان وڌيڪ سرگرم ڪارڪن زرقا هئي.

زرقا، سترهن ورهين جي هڪ شاگردياڻي هئي، جنهن جا مائٽ (ماءُ ۽ پيءُ) به آزاديءَ جا متوالا هئا، ۽ فلسطين ۾ يهودين جي ابتدائي آمد کان ئي مخالفت ڪندا پئي آيا. زرقا، پنهنجي مائٽن جي وطني جذبي کان متاثر هئي. هن جو پيءُ خالد الحسيني، بجليءَ جي سامان جي دڪان جو مالڪ هو، ۽ چڱو سڪيو ستابو ماڻهو هو.

زرqa سندن اڪيلي اولاد هئي، جنهن کي زال - مڙس نيٺن جو ٺار سمجهندا هئا. پر باوجود اُن جي هنن کيس وطن جي خدمت لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو، ۽ کيس تحريڪ جي سرگرمين ۾ حصي وٺڻ جي مڪمل آزادي ڏيئي ڇڏي هئي. زرqa ۽ سندس ساٿي، گجهي نموني پنهنجيءَ تحريڪ کي وڌ ۾ وڌ پکيڙڻ لاءِ ڪوشش ڪندا رهيا. راتين جون راتيون ويهي هٿ سان پمفليت لکندا هئا، ۽ پوءِ پاڻ ئي وڃي گهرن ۾ ورهائيندا هئا يا بازارن ۾ چنبرائڻ لاءِ نڪرندا هئا. آهستي آهستي هنن پنهنجو حلقو وسيع ڪرڻ ۽ پنهنجن هم خيال نوجوانن کي تحريڪ ۾ شامل ڪرڻ شروع ڪيو. هنن شاگردن کي سڏ ڏنو ته:

”وطن جي نالي تي سرگرم ٿيڻ لاءِ نڪري پئو!

هن وقت اسڪولن کي الوداع چئي نڪرو-----

تعليم کي ملتوي ڪري، وطن جي پڪار تي لبيڪ

چئي، ملڪ جي ڪنڊ ڪڇ ۾ پکڙجي وڃو،

۽ ملڪ جي عوام کي سجاڳ ڪري، ظالمن

جي مقابلي لاءِ تيار ڪيو، ته جيئن هن پاڪ

ڌرتيءَ تي سندن پير جمبي نه سگهن.“

آزادي پسند نوجوانن جي وڌندڙ سرگرمين کي ڏسي، هگانا جي دهشت - پسند تنظيم جا ايجنٽ به هوشيار ٿي ويا. وٺ - پڪڙ ۽ مار ڪٽ جو سلسلو شروع ٿي ويو - سخت سزائون شروع ڪيون ويون، ۽ ماڻهن ۾ ڊپ ۽ خوف پکڙجي ويو. پر آزادي - پسند فلسطينين پنهنجي سرگرمين جي رفتار ٽڌي نه ڪئي. ويتر يهودين جي ظالمن جا داستان ٻڌي ٻڌي، سندن جوان رت ٽهڪڻ لڳو، ۽ ڪاوڙ ۽ نفرت جا جذبا، سندن رڳن ۾ بجلي بڻجي ڊوڙڻ لڳا. هنن ڌارين غاصبن جي خلاف سر ڌڙ جي بازي لڳائي ڇڏي، ۽ گڏجي ”وطن کي آزاد ڪرائڻ يا سر ڏيڻ“

جو قسم کنيائون - ۽ زرqa هن ننڍڙيءَ تنظيم جي روح روان هئي. هونئن ته عام ماڻهن ۾ به يهودين جي خلاف نفرت جي عام لهر پکڙيل هئي. ڪوبه فلسطيني اهڙو نه هو، جيڪو پيغمبرن جي سرزمين تي يهودين جي وجود جو حامي هجي. اها بي گالهه هئي ته صدين جي مائار کي ٽوڙي، اُهي ڪا ايڏي وڏي هلچل پيدا نه ڪري سگهيا هئا، تڏهن به زرqa ۽ سندس ساٿين پنهنجيءَ تحريڪ جي ذريعي ڪافي هلچل مڃائي ڇڏي هئي. ملڪ جي ڪنڊ ڪڇ ۾ حد کان وڌيڪ بيچيني پيدا ٿي چڪي هئي. جيئن جيئن يهودين جي حڪومت جي قيام جو وقت ويجهو پئي آيو، ماڻهن

هن مصيبت مان جند ڇڏائڻ لاءِ هت پير هڻڻ شروع ڪيا. شاگردن سان گڏ هاري ۽ مزدور به اُتي کڻا ٿيا، ۽ يهودي حڪومت جو ڳوٺ ڳچيءَ مان لاهڻ لاءِ پرجوش مظاهرا ڪرڻ لڳا. ڪاليجن ۽ اسڪولن جا شاگرد ۽ آفيسن جا ملازم، ”آزاد فلسطين“ جو جهنڊو هٿن ۾ کڻي، بازارن ۾ نعرا بلند ڪندا رهيا. ملڪ ۾ هڪدم وڏو طوفان برپا ٿي ويو. پراڻا سوس اهو هو، جو جنهن ڏاڍي جي وڻ کي پاڙئون اُڪيڙڻ لاءِ اهو وڏو طوفان اُٿيو هو، اُن وڻ جون پاڙون سندن پياري ملڪ جي ڌرتيءَ تي پري پري تائين پکڙجي چڪيون هيون، ۽ اُن کي پاڙ کان اُڪيڙڻ لاءِ اڃا به تڪي ۽ زوردار طوفان جي ضرورت هئي! ماڻهو جنهن جذبي هيٺ اُٿيا هئا، اهو ڪنهن منظم تحريڪ يا تنظيم جو پيدا ڪيل ڪونه هو، اهو ته فقط اڌ-سجاڳ قوم جو هنگامي جوش هو. ان ڇڙو ڇڙ طاقت جي منظم ٿيڻ لاءِ اڃا وڌيڪ قربانيون جي گهرج هئي. جنهن فسطائي طاقت سان سندن مهاڏو هو، اُن لاءِ ڪنهن سرِ قريءَ جماعت جي ضرورت هئي، جنون ۽ ديوانگيءَ جي حد تائين پهچندڙ حب الوطنيءَ جي اُن جذبي جي گهرج هئي، جنهن ۾ ڏاڍي جي زندان جي هن فولادي ديوي کي پڇڻ جي سگهه هجي.“

- ۽ ٿيو اهو ته يهودين جي وحشائين سزائن، فلسطيني عوام جي هنگامي جوش کي جلد ئي واءِ-وگر ڪري ڇڏيو، ۽ اڪثر ماڻهو پنهنجي هن قومي درد کي لادوا درد سمجهي، دل ۾ سانڍي، گهرن جي ڪنڊن ۾ چپڙي ڪري وڃي ويٺا. هنن پنهنجن ٻارن کي دلي پيڙا سان سمجهايو ته ”اها الاهي رضا آهي، جنهن آڏو ڪنڌ جهڪائڻ ئي بهتر آهي. هنن جي پنهنجيءَ غفلت ۽ عيش پسنديءَ جي غلطيءَ سبب ئي خدا پاڪ يهودين جي هيءَ مصيبت سندن سر تي حڪومت جي صورت ۾ قابض ڪري ڇڏي آهي. ڇاڪاڻ ته خدا جنهن قوم تي ناراض ٿيندو آهي، ته اُن قوم جي اختيار ۽ اقتدار تي ظالم حاڪمن کي قابض ڪرڻ جو موقعو فراهم ڪندو آهي. اُن ڪري هن سزا (غلاميءَ) کي خاموشيءَ سان سهڻ ئي اسان جو مقدر آهي، ته جيئن الله پاڪ اسان کي گناهن جي

معافي ڏئي ۽ هنن وحشي ظالمن جي غلاميءَ واري ڳت کي لاهي، ڦٽي ڪرڻ جي سگهه عطا فرمائي.

ڪيترن ماڻهن ان عقيدي تي ايمان آندو ۽ يهودي حڪمرانن جي آڏو نه پر الاهي رضا جي آڏو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو، پر ”آزاد فلسطين“ جا نوجوان ڪارڪن، هن نظريي کي قوم جي بي حسي ۽ غفلت جي علامت سمجهي، اڃا به وڌيڪ جوش ۽ جذبي سان سرگرم ٿي ويا، ۽ قوم کي سجاڳ ڪرڻ جي وڌ ۾ وڌ ڪوشش ڪرڻ لڳا.

يهودي حڪومت جي قيام جي جشن جو ڏينهن ويجهو اچي رهيو هو. زرقا ۽ سندس ساٿي، پنهنجي فرض جي پورائيءَ ۾ رات ڏينهن مصروف هئا. اهي هڪ طرف ته عوام کي يهودين جي مقابلي لاءِ عمل جي ميدان ۾ نڪري اچڻ جي دعوت ڏيندا هئا، ۽ اشتهار ۽ پمفليت، هٿ سان لکي، گهرن ۽ اسڪولن ۾ ورهائيندا هئا، ٻئي طرف يهودين کي وڌ ۾ وڌ جاني ۽ مالي نقصان پهچائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. سندن گودامن کي تباهه ڪندا هئا، جنگي سامان جي ذخيرن تي ڇاپا هڻي، بي انداز هٿيار پنهنجي قبضي ۾ ڪندا هئا، ۽ تيل جي آڏن ۽ پوليس ٿاڻن کي باهيون لڳائيندا هئا.

آزادي- پسند فلسطينين جي سرگرمين کان يهودي ۽ انگريز تنگ اچي چڪا هئا. ۽ موت ۾ ڪاوڙ ۽ جوش ۾ ڀرجي، پنهنجن ظلمن کي وڌيڪ خوفناڪ ۽ پيانڪ صورت ڏئي ڇڏيندا هئا. ”آزاد فلسطين“ جا مڃر، سندن وحشيائي ظلم ۽ ڏاڍا جون خبرون جڏهن اچي ٻڌائيندا هئا، ته نوجوان ڪارڪن جو انتقامي جوش اڃا به پٽڪي اُٿندو هو. يهودين، جلوسن تي سر عام گولين هلائڻ ۽ ماڻهن کي سنگينن تي تنبڙ جي ڪارواين کانسواءِ هاڻي گهرن ۾ گهڙي، ماڻهن کي گرفتار ۽ قتل ڪرڻ شروع ڪري ڏنو هو. جن مظاهرين کي گرفتار ڪيو ويندو هو، انهن کي اهڙيون ته اذيت ناک سزائون ڏنيون وينديون هيون، جو ٻڌندڙن جا وار ڪانڊارجي ويندا هئا. ۽ سندن آڏو چنگيز خان ۽ هلاڪو جا ظلم به وقعت وڃائي ويهندا هئا.

هڪ ڏينهن زرقا ۽ سندس ساٿي، باهه جي مڇ تي ويهي، ايندڙ ڏينهن جي پروگرام کي ترتيب ڏيڻ ۾ مصروف هئا. سندن جوشيليون ڳالهيون ٻڌي، زرقا جي ماءُ جون اکيون ڇمڪي اُٿيون، ۽ سندس ضعيف رڳن ۾ وطنيت جو رت اُٻڙ ٿي لڳو. کيس ائين محسوس ٿي رهيو هو، جڏهن زرقا جي روپ ۾ هو، هڪ پيرو پنهنجيءَ جوانيءَ جي سرگرمين کي ورجائي رهي آهي. هن گرم گرم ۽ خوشبودار قهوي جون

بياليون، سندن هٿن ۾ ڏنيون، ۽ هنن جي ڀر ۾ ويهي، سندن ڳالهون ٻڌڻ ۽ ڪن رٿن ۾ رايو ڏيڻ لڳي. ايتري ۾ سندن مخبر اچي پهتو ۽ اُن ڏينهن جو اکين ڏٺو احوال پيش ڪرڻ لڳو. هو ”هگنا“ جي آفيس ۾ ملازم هو، ۽ پارٽي جي بهودي ظاهر ڪندو هو.

هن ٻڌايو ته آزادي- پسند فلسطينين تي بهودي فوج ۽ پوليس غير انساني ظلم ڪندي رهي ٿي. پوليس ماڻهن کي ايڏا رسائڻ جي ڌنڌي کي وندر ڪري ورتو آهي. واندي وقت ۾ هي پوليس وارا بکين ۽ اُچارن قيدين کي جيل مان چڪي ٻاهر ڪندا آهن، ۽ پوءِ ڪنهن جا هٿ پير ٻڌي، کيس اُگهاڙو ڪري ٽنگيو ويندو آهي، ۽ سندس مٿي کي پاڻيءَ ۾ ٻوڙيو ويندو آهي. جنهن وقت اهو ويچارو ساڻه ڪڍڻ واسطي درد ۽ پيڙا ڪان تڙپندو آهي ته اُهي وحشي تماشاڻي تهڪ ڏيندا آهن ۽ کيس ٽڙا هڻندا آهن. ڪنهن زخميءَ جي تازن ڦٽن تي لوڻ ٻُرڪيندا آهن. ڪن جي چٽل ڦٽن کي ماڇيس جي تيلين سان ڏنپ ڏيندا آهن، ايتريقدر جو انهن مان چري ٻوڙيا ڏئي نڪرندي آهي. ڪيترن قيدين جي هٿن کي دروازن جي بيڪٽر ۾ ڏئي، سندن اُڱريون پڳيون ويون آهن. ڪيترن نوجوانن کي فرش تي لپٽائي، سندن جسم کي پنهنجن ڳورن ٻوٽن سان لتاڙيندا آهن- ۽ مڏيون چُريون کڻي، انهن جون نوڪون سندن پيٽ ۽ پٺي ۾ تڙيندا آهن.

زرقا، اهي سڀ ڳالهون ٻڌندي رهي ۽ سندس ڀرسان پيل قهوءَ ٽڌو ٿي ويو. هو ڪنهن گهريءَ سوچ ۾ ٻڏي وئي، سندس ساٿين مان ڪنهن جي سڏ تي هن چرڪ ڀريو:

”اها آهي اها حڪومت، جيڪا ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اسان تي مڙهي ويندي- ۽ اسان آهيون، جو خاموش آهيون! عوام جو جمود اڃا نه ٽٽو آهي، هو ڊڄي ڊڄي سوچين ٿا. اسان کين جاڳائيندا سون. منهنجا ساٿيو! اسان کي پارٽي ۾ هڪ انقلاب انگيز عزم پيدا ڪري، قوم کي هڪ ڀيرو وري جهجهوڙو آهي، ها، هڪ ڀيرو وري!“ هن منيون پيڙي، رڙ ڪئي.

”آهستي ڳالهه، منهنجي ڌيءُ! اڄڪلهه پتين کي به ڪن آهن.“ ماءُ سندس ڪلهي تي هٿ رکيو.

”جيڪڏهن اُهي هينئر به سجاڳ نه ٿيا، ته؟“ هڪ ساٿي پڇيو.

”بهر حال اسان کي آخري دم تائين جدوجهد جاري رکڻي آهي، منهنجا عزيزو!“ هن نهايت حوصلي سان جواب ڏنو- ۽ پوءِ سڀيئي گڏجي پمفليت ۽ پتين جا اشتهارا لکڻ ۾ مصروف ٿي ويا.

پئي ڏينهن، صبح جو تل ابيب جي گهٽين ۽ بازارن ۾ ٿوري ٿوري پنڌ تي ماڻهو ٽولا ٽولا ڪري، پتين تي لڳل اشتهار پڙهي رهيا هئا، جيڪي هٿ سان وڌن ڪرن ۾ لڪيل هئا- اشتهارن جي هن مضمون، شهرين جي رت کي نئين سر تهڪائي وڌو:

”فلسطينيو! انگريزن شراب جي بدلي ۾ اوهان جي
ملڪ جو ويزمين سان سودو ڪري ورتو آهي.
اوهان جي وطن جي پاڪ ڌرتيءَ کي، هن پيغمبرن
جي مقدس سرزمين کي، اُن قوم جي هٿن ۾
وڪڙي ڇڏيو آهي، جيڪا ازل کان وٺي مقهور
۽ مردود بڻجي چڪي آهي. جنهن قوم هميشه
پيغمبرن کان منهن موڙي، کين قتل ڪيو ۽ صليب
تي تنگيو. جنهن قوم جو خدا به هٿ ڇڏي ڏنو آهي،
اُن جو هٿ انگريزن جهلي ورتو آهي، ۽
فلسطين جي ڌرتيءَ کي سندن پناهه گاهه بڻايو پيو
وڃي. فلسطينيو! جاڳو ۽ غيرت جو ثبوت ڏئي،
هن شيطاني قوت سان سينو ساھڻ لاءِ تيار ٿي وڃو!
صيهوني حڪومت جا پير اُڳوڙي ڇڏيو، ۽ پنهنجي
وطن کي وڪجڻ نه ڏيو! خدا توهان جو سات ڏيندو!“

هنن باهه جهڙن لفظن، هڪ پيرو وري فلسطينين جي رت ۾ باهه لڳائي ڇڏي، ۽ اوچتو ئي اوچتو تل ابيب جي گهٽين ۽ بازارن ۾ انقلاب جا جوش ۽ جذبي سان ڀريل هجوم نظر اچڻ لڳا. فلسطيني هٿياربند ٿي، يهودين تي ٿئي پيا. سندن آفيسن کي باهيون ڏيئي ڇڏيائون. زرقا ۽ سندس ساٿي، پنهنجي قوم ۾ زندگيءَ جو جوش ڏسي ڪپڙن ۾ نه پئي ماپيا، ۽ پاڻ به عوام سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي وڙهي رهيا هئا.

”مون ڪالهه يهودين جي تحويل ۾ تيل جو هڪ وڏو ذخيره گولي لڌو آهي، آءٌ ان کي باهه لڳائڻ پئي وڃان!“ زرقا پنهنجي ساٿين سان سرگوشي ڪئي.
”ترس! آءٌ به توسان هلان ٿو.“ هڪ نوجوان جواب ڏنو، ۽ زرقا پٺيان هلڻ لڳو.

اهڙا ڪيترا موقعا آيا هئا، جو زرقا کي پنهنجي نوجوان ساٿين خطري جي منهن مان بچائي ورتو هو. ڪيترا ڀيرا هن کي گرفتار ٿيندي ٿيندي بچايو ويو. هڪ ڀيري، هڪ دويدو مقابلي ۾، زرقا پوليس جي هڪ وڏي آفيسر اباليبان جي هڪ اک سنگين جي نوڪ سان ڪڍي وڌي هئي، ۽ يهودي سپاهين جي گهيري مان سندس بچي نڪرڻ ڏکيو نظر پئي آيو. پر هن جي ساٿين جي مختصر ٽولي، انهن سپاهين کي گولين سان تائي ڏنو، ۽ اهي ايڏا ته ڊڄي ويا جو زرقا کي بچي وڃڻ جو موقعو ملي ويو، ۽ هو موت جي منهن مان بچي وئي. هن جي حفاظت جي خيال کان، هن سان گڏ ڪونه ڪو ضرور ويندو هو.

هي ٻئي چٽا لڪندا ڇپندا، يهودين جي علائقي ۾ پهتا. زرقا وات جي واقف هئي، اُن ڪري هن پنهنجي ساٿيءَ کي ڪجهه پنڌ تي بيهرڻ جي هدايت ڪئي، ۽ پاڻ اُن عمارت جي پٺيان پهتي، جتي تيل جو وڏو ذخيره هو. هڪ پائپ جي ذريعي هو پهرين ماڙيءَ تي پهتي، ۽ پوءِ نهايت ڦڙتيءَ سان ڏاڪڻ تان لهي، اُن وڏي ويڪري هال ۾ پهتي، جتي تيل جا وڏا وڏا ڊرم ڇت تائين سٿيل هئا. هو انهن جي پٺيان وڃي لڪي، ۽ پويان رکيل ڪجهه ڊرم جون نلڪيون گولي ڇڏيائين. تيل ڦڙڙات ڪري ڪري ٻاهر نڪرڻ لڳو. اک ڇنڀ ۾ هال اندر پٺين ٻوڙ تيل ڀرجي ويو، ۽ ڪجهه وهي ٻاهر نڪري آيو. اُتي مقرر ڪيل چوڪيدارن ۾ ڊپ پگڙجي ويو. اُهي هوش حواس وڃائي، هيڏانهن هوڏانهن ڊوڙڻ لڳا. زرقا ٽپ ڏيئي، ٻوئينءَ دري مان ٻاهر نڪري آئي. ٻاهران بيهي، ماڇيس جي تيلي باري اندر اُڇلياڻين ۽ پاڻ وٺي پڳي. پر کيس اُن وقت ڏاڍو ڏک رسيو، جڏهن هن پنهنجي پناهگاهه مان جهاتي پائي ڏٺو ته سندس ساٿيءَ کي ڪجهه يهودي گرفتار ڪري پئي ويا. هو زرقا جي پٺيان پٺيان اُن عمارت جي ويجهو اچي نڪتو هو، ۽ هينئر کيس تيل کي باهه لڳائڻ جي الزام ۾ پڪڙيو ويو هو. زرقا ڪجهه گهڙيون بيٺي رهي، پر هو پنهنجي ساٿيءَ لاءِ ڪجهه به ڪري نٿي سگهي. تنهن کان سواءِ ته هي گرفتاريون ته روز جو معمول بڻجي ويون هيون. هن جو ديان جلد ئي عمارت مان بلند ٿيندڙ شعلن ڏانهن هليو ويو. انهن ڳاڙهن، پيلن ۽ نيلن شعلن کي بلنديءَ تي رقص ڪندي ڏسي، زرقا جي دل به نچڻ لڳي. ۽ هو پنهنجي ساٿيءَ کي خدا جي حوالي ڪري، پاڻ کي دشمن کان بچائي، واپس هلي آئي.

شهر جون گهٽيون ۽ بازارون، ويڙه جو ميدان بڻجي چڪيون هيون. يهودي فوج جون بڪتر بند گاڏيون هڪدم منظر عام تي اچي ويون، ۽ عوام تي گولين جو مينهن وسڻ لڳو. آزاديءَ جا متوالا فلسطيني شهيد به ٿيا ۽ زخمي به.

جيڪي سلامت بچيا، تن کي گرفتار ڪيو ويو. جيتوڻيڪ اُن ڏينهن ٿيندڙ واقعا اهڙا نه هئا، جن جي تحقيقات کي عام حالت ۾ آفيسر ملتوي ڪري ڇڏين. پر انگريز ريزيڊنٽ جي مشوري تي اها ڳالهه ”جشن استقلال“ تائين ملتوي ڪئي وئي، ۽ جشن جي تياري ۾ پڻ سڀني مسئلن تي ترجيح ڏني وئي.

ٻه ڏينهن بيا به، زرقا ۽ سندس ساٿين، معمول مطابق پنهنجن سونپيل فرضن جي پوراڻي ۾ گذاريا. يعني سندن آڏو في الوقت به ڪم هئا؛ فلسطينين کي مقابلي لاءِ اُپارڻ، ۽ يهودين کي وڌ ۾ وڌ نقصان پهچائڻ!

يهودين جي حڪومت جي قيام جو ڏينهن به اچي ويو. رات جو جشن هو، ۽ صبح جو ويزمين جي صدارت جي اعلان ۽ جلوس نڪرڻ جو فيصلو ٿي چڪو هو. جشن جي هيءَ رات، آزادي پسند فلسطينين لاءِ غلاميءَ جو پيغام ڪٿي آئي هئي. جيتوڻيڪ يهودين سڄي شهر کي رنگ برنگي روشنين سان جڳمڳائي ڇڏيو هو، پر وطن جي اصلي رهاڪن جي گهرن ۾ اونداهيءَ جو راج هو. ڪنهن به گهر ۾ ڏيئو نه ٻريو هو. دليون وسامي چڪيون هيون. جهرا مايوس هئا. سندن وطن ڪسيندڙ غاصبن، هنن جي دليين جي روشني، منهن جي رونق ۽ روح جي مُسرت ڪسي ورتي هئي. سڀاڻي کان وٺي اُهي غلام سڏائيندا. ڦريل ۽ نڌڻڪي وطن جا غلام!

- ۽ زرقا، ڪنهن وڻ جي ڪپيل تاريءَ وانگر فرش تي اونڌي مُنهن پيئي هئي. ڇُلهه ۾ ٻرندڙ باهه جي هلڪي روشنيءَ ۾، هن جي اکين ۾ چلڪندڙ ڳوڙها جرڪي رهيا هئا. هن جون نظرون، انهن شعلن جي چمڪ تي ڄميل هيون. سندس دل ۾ انهن کان ڪيترا ڀيرا اوچا شعلا پڙڪي رهيا هئا. ماڻس جا آڻت وارا جملا، انهن شعلن تي تيل جو ڪم ڏيئي رهيا هئا.

”اٿين نه چو، امان! انهيءَ ڳالهه تي ته فلسطينين جي ٻيڙي ٻوڙي آهي، جو هنن، ذليل يهودين جي تسلط کي پنهنجو مقدر مڃي ورتو آهي. پنهنجي بي همٿيءَ ۽ سُستيءَ جي ڪري، هنن سندن ابتدا ۾ ئي بلو نه ڪيو، ۽ جڏهن سندن پاڙون مضبوط ٿي ويون، ته سندن اقتدار کي الله جو ڏنل چئي، مڃي ورتو. ڪوبه مُلڪ ائين نه ڪندو آهي. پر هاڻي ته فلسطيني بيدار ٿي چڪا آهن. امان! ڪاش، ڪجهه وقت اڳ ائين ٿئي ها!“ هن جو آواز پرڄي آيو هو. سندس ماءُ جي اکين ۾ به ڳوڙها اچي ويا هئا. هن کي پنهنجي وطن دوست ٿيءَ جي درد جو پورو احساس هو. هيءَ وطنيت جو درد، هن جو پنهنجو درد هو، جيڪو هن زرقا جي سيني ۾ منتقل ڪري ڇڏيو هو. فرق رڳو ايترو هو ته عمر جي تقاضا، هن کي مصلحت انديشيءَ جو سبق

ڏٺي ڇڏيو هو، جنهن کي زرقا جو والهانہ جوش، پنهنجي زندگي جي قربانيءَ جي بدلي ۾ به قربان ڪرڻ لاءِ تيار نه هو.

”فلسطيني جاگي اُٿيا آهن - ۽ کين وطن جي پُڪار، هاڻي آرام سان ويهڻ نه ڏيندي. شهيدن جا نعرا سندن گڻن ۾ گونجندا رهندا - انهن جو رتُ رائیگان نه ويندو. يهودين کي اسان جي وطن مان ذليل ۽ خوار ٿي نڪرڻو پوندو. اسان هنن غاصبن کان پنهنجو وطن کسي وٺنداسون! هنن يهودين کي دنيا ۾ گرانٽ جيتري زمين به نه ملندي.“

- ۽ هو جوش جي گهڙائيءَ سبب اُٿي بيٺي. ايتري ۾ پوئين دروازي تي هلڪي ٽٽڪي لڳي ۽ ڊپل قدم سان ڪجهه ماڻهو اندر داخل ٿيا. هنن جي رفتار ۾ تبديلي هئي. مابوسيءَ جو بي انتها ٿڪ سندن مهاندين تي چاڻيل هو، جڻ قافلو لُٽجي چڪو هو. پر زرقا جي پُر امید آواز، دروازي تي ئي سندن استقبال ڪيو، ۽ هو ڪجهه قدر پاڻ سنڀالي ويا. انهن ۾ اهو نوجوان به شامل هو، جيڪو پنهنجي ڀارتيءَ ۽ ساٿين لاءِ مخبريءَ جو خدمتون ادا ڪندو هو. هن اطلاع ڏنو ته، ”زرقا جي جنهن ساٿيءَ کي تيل جي ذخيري کي باهه لڳائڻ جي الزام ۾ گرفتار ڪيو ويو هو، اُن تي يهودي پوليس ڏاڍا ظلم ڪري چڪي آهي. کيس ڪوڙا هڻي، سندس جسم جي گل به لاهي ڇڏي اٿن. هن کان اهو معلوم ڪرڻ گهرن ٿا ته هن سان گڏ جيڪا چوڪري ڏني ويئي هئي، سا ڪير هئي.“

”..... ته ڇڏيو ته انهن مون کي ڏنو هو؟“ زرقا پڇڻ لڳي.

”ها، ڪجهه ماڻهن کين چغلي هڻي ٻڌايو هو ته اُن سان گڏ هڪ خوبصورت ۽ ننڍي عمر جي چوڪري به هئي.“ مخبر نوجوان جواب ڏنو.

”ڇڳو، هاڻي ڇڏيو انهيءَ ڳالهه کي - اسان کي هاڻي پنهنجي آئيندي جي ڪم بابت سوچڻو آهي.“ زرقا چڻ ته ڪنهن تڪليف رسائيندڙ خيال کي ذهن مان ڪڍندي چيو.

”هاڻي آخر ڪرڻو ڇا آهي؟“ پئي چڻي دلگير آواز ۾ پڇيو.

”ڪجهه نه ڪجهه ڪبو ضرور! بيڪار ويهڻ کان ڪجهه ڪرڻ ٺيڪ آهي.“ زرقا

جواب ڏنو.

”ٻاهر بدتميزيءَ جو طوفان جاري آهي. ذليل صيهوني چرين وانگر گهٽين ۽ بازارن ۾ نچندا وتن پيا، ۽ نشي ۾ مدهوش ٿي، هڪ ٻئي تي ڪري رهيا آهن....“ هڪ ساٿيءَ ٻڌايو.

”ته هلو، ٻيو ڪجهه نه ته به انهن جي رنگ ۾ هلي پنگ وجهون!“ زرقا چيو.
”اهو ڪيئن؟“ ماءُ پڇيو.

”امان! اسان فلسطينين کي گهرن مان وڃي ڪينداسين ۽ سندن هڪ ٻن اڏن کي ساڙينداسون - ڪجهه ته ڪنداسون، مون کان واندو ويٺو نه ٿو ٿئي.“
- ۽ هو سائين کي وٺي ٻاهر هلي وئي. اڌ ڪلاڪ به نه گذريو ته هٿياربند فلسطينين، جشن ۾ مست يهودين تي حملو ڪري ڏنو. ناچ ۽ رڳ جي جاين تي رڙين ۽ ڪوڪن جا آواز بلند ٿيڻ لڳا. مختلف هنڌن تي، جشن جي منديل ماندائڻ مان شعلا پٽڪي اُٿيا. بازارن ۾ فوج جون بڪٽر بند گاڏيون فلسطيني فلسطيني عربن کي ڳولڻ لڳيون.

ٻئي ڏينهن، 15 مئي 1945ع جي صبح، هڪ نياڳي ڏينهن کي جنم ڏنو، ۽ دنيا حيرت مان ٻڌو ته دنيا جا خدائي خوار يهودي به ملڪ جا مالڪ ٿيا. انگريزن اهڙيءَ طرح فلسطين سندن حوالي ڪري ڇڏيو، جڏهن ته اهو فلسطينين جو ملڪ نه پر انگريزن جي پيءُ ڏاڏي جي جاگير هو.

ويزمين کي صدر بڻايو ويو، ۽ ڦايل ملڪ تي پوري ريت قابض هجڻ جي دليل ۾ هڪ زبردست جلوس نڪتو. ”آزاد فلسطين“ جي متوالن، اُن موقعي تي نفرت جي اظهار جي هر ممڪن ذريعي کي استعمال ڪيو، ۽ يهودين جي صدر جي ڪافي بيعزتي ڪئي.

انهيءَ شام جو زرقا جي گهر جو گهيرو ڪيو ويو، زرقا جي باري ۾ اڃا تائين کين معلوم نه هو ته جنهن چوڪريءَ جي کين ڳولا آهي، اها هن ئي گهر ۾ رهندي آهي. البت هنن سندس پيءُ کي ڪنهن من - گهڙت الزام ۾ گرفتار ڪري، سندس دڪان تي قبضو ڪرڻ گهريو ٿي. زرقا، پيءُ جي ڏس تي پنهنجن دروازي مان ٻاهر نڪري ويئي. ۽ ويندي ويندي ٻاهر بيٺل جيپ جي ٽانڪيءَ ۾ ٻريل تيلي اڇلائي وئي. يهودين زرقا جي پيءُ کي گرفتار ڪيو، ۽ ماءُ کي گولي هڻي ڏني تي ماري وڌو. ٻئي ڏينهن، زرقا جي پيءُ کي ڪنهن الزام ۾ موت جي سزا ڏني ويئي. هن بيداد ۽ انڌير، زرقا کي پاڳل بڻائي وڌو هو. هو ظالمن جي حڪومت کي پنهنجي وطن ۾ برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نه هئي. هن مرڻ تي گهريو، پر مرڻ کان اڳ پيءُ جو مڪمل نه سهي، پر ڪجهه نه ڪجهه بدلو وٺڻ تي چاهيو.

رات جو هوءَ اڪيلي ۽ پريشان حال، تل ابیب جي گهٽين ۾ گهمندي رهي، جڙ پياري وطن کي الوداع چئي رهي هجي. هن هگانا جي هيڊ ڪوارٽر جو رخ ڪيو، ۽ اُن اوجي ۽ عمارت جي اڳيان اچي، بيدپائيءَ سان بيهي رهي، جتي هن جي پيءُ جي خلاف ڪنهن هٿرادو الزام جي آڙ وٺي، کيس موت جو حڪم ٻڌايو ويو هو.

“۽ ناانصافيءَ جي هن اڏي کي اڏائينديس!” هن مُنيون پڪوڙي ۽ ڏند ڪرڻيندي چيو. ايتري ۾ رستي جي ٻئي چيڙي تي روشني ظاهر ٿي، ۽ هوءَ وڻ جي اوت ۾ لڪي وئي. تيز رفتاريءَ سان هڪ ٽرڪ اُٿي پئي، اها هن عمارت جي آڏو اچي بيٺي. زرqa ٽپ ڏيئي، اُن ۾ پٺيان ويهي رهي- ٽرڪ عمارت ۾ اندر هلي بيٺي، اُن مان هٿيار ڏوٽي اندر گڏ ڪيا پئي ويا. زرqa وجهه وٺي ٻه دستي بم کنيا ۽ پٺين جي پاڇي ۾ لڪندي لڪندي پيرڙا ڪڍندي، عمارت ۾ داخل ٿي وئي. هن هگانا جي ان عمارت کي اُڏائڻ جو ارادو ڪيو. اُن وقت عمارت جا ڪمرا خالي پيا هئا. هن اوڏانهن رخ ڪيو. ويڪري ڏيڍيءَ کان مٿي ماڙيءَ ڏانهن ڏاڪڻ ٺهيل هئي. هوءَ تڪي تڪي ڏاڪڻ تي چڙهي وئي، ۽ پڇندي ان طرف واريءَ چجهريءَ تي وڃي پهتي، جتان هيٺ بارود سان ڀريل ٽرڪ بيٺي هئي. زرqa هڪ گهڙيءَ جو به انتظار نه ڪيو ۽ پوريءَ سگهه سان هڪ بم ٽرڪ ۾ اڇلايو- ۽ ٻيو تيزيءَ سان واپس مڙي، عدالت جي ايوان ۾ قتل ڪيائين- ۽ ٻي گهڙيءَ جڙ قيامت اچي وئي ۽ هوءَ بيهوش ٿي وئي.

ٻئي ڏينهن صبح جو ملبو جي ڳڻ مان يهودي فوجين ۽ هگانا هيڊ ڪوارٽر جي محافظن جا لاش ۽ زخمين کي ڪڍيو پئي ويو، ته اتان هڪ زخمي ۽ بيهوش چوڪري ملي، جنهن کي ڏسندي ئي اُن واردات جو راز ڳلي پيو. يهودي آفيسرن جي سمجهه ۾ اها ڳالهه اچي وئي ته سندن سوين ماڻهن جي موت جي ذميواري اهائي چوڪري هئي، جنهن جو پنهنجو چهرو سڙي، سڃاڻپ کان ٻاهر ٿي چڪو هو. جنهن جي جسم تي بي انداز زخم هئا. هن چوڪريءَ جي سڙيل ۽ گهايل جسم کي نهايت احتياط سان اسپتال پهچايو ويو. هن جي ملم پتي ڪري، وڏيءَ ڪوشش سان هوش ۾ آندو ويو- ڪنهن انساني همدرديءَ جي هيٺ نه، پر ڪانئس بيان وٺڻ جي خيال کان! پر هن سندن ڪنهن به سوال جو جواب نه ڏنو. مٿس رکي رکي بيهوشيءَ جا دورا پيا پيا. ڊاڪٽرن سندس زندگيءَ بابت مايوسي ظاهر ڪئي ته هگانا جي ججن کيس موت جي سزا ڏئي ڇڏي. وحشي يهودين کي هن جو پنهنجي موت مرڻ به پسند نه هو.

18 - مئي 1948ع جي صبح جو تل ابیب ۾ هڪ خبر باهه وانگر پکڙجي وئي ته هڪ سياسي ڏوهيءَ کي ماڻهن جي روبرو قاسمي ڏني ويندي- ماڻهو ٽولا ٽولا ٿي، گڏ

ٿيڻ لڳا هئا. پر هيءُ عجيب قسم جو ڏوهي هو، جنهن کي اسٽريچر تي گڏائي ڦاسي جي تختي تي آندو ويو، ۽ هن جي پٿين ۾ ويڙهيل زخمي ۽ گهايل جسم کي ٽيڪ ڏياري، تختي تي بيهاريو ويو. ۽ ڪجهه گهڙين کان پوءِ، ماڻهن حيرت مان ڏٺو ته هڪ سٽيل چوڪريءَ جو جسم، ڦاسيءَ تي لٽڪي رهيو هو. ۽ هڪ صيهوني آفيسر خونخوار نظرن سان ماڻهن جي ميڙ ڏانهن گهوري رهيو هو.

”هيءُ سزا آهي، اُن باغيءَ چوڪريءَ جي، جنهن ڪنهن جي پٽڪاڻڻ تي، هڳانا جي عاليشان عمارت کي بم سان اڏائي ڇڏيو.“

”هه! هيءُ زرقا هئي!“ ڪنهن ماڻهوءَ، ميڙ ۾ موجود پنهنجي ساٿيءَ کي ڪن

۾ چيو.

”اسان زندهه آهيون زرقا! تنهنجي مشن کي پوري ڪرڻ لاءِ اسان زندهه

آهيون!....“ ٻئي جڙي رسيءَ ۾ لڙڪندڙ لاش کي مخاطب ٿي، چين ۾ پڻ ڪيو.

”تنهنجي قوم جاڳي اُٿي آهي زرقا! اها شهيدن جي رت کي وِرت وڃڻ نه

ڏيندي. فلسطيني، يهودين کان شهيدن جي رت جو بدلو ضرور وٺندا!“ تنهن چيو.

”وطن جي شمع جا هي پروانا، ڪيڏي نه دليريءَ سان جان ڏين ٿا.“

”پتنگن به ڪيو، مڙيا مٿي مڇ،

پسي لهس نه لڇيا، سڙيا مٿي سڇ!“

هڪ شخص، ڳوڙها اُگهندو، چوندو پئي ويو.

فاطمه محمد برناوي

پيغمبرن جي پاڪ ڌرتيءَ جي جانباڙ ڏي
فلسطين جي سرزمين جي عظيم انقلاب!
جيڪا، فلسطيني حریت پسندن جي زنده
تحريڪ آزاديءَ ”الفتح“ جي روح روان آهي!
هن جو سرفروشان ۽ مثالي ڪردار، پنهنجي
هر وطن لاءِ عمل جي دعوت ڏئي رهيو
آهي!

يروشلیم جي اسرائيلي فوجي عدالت ۾، آزاديءَ جي متوالي مجاهدن، فاطمه برناوي ۽ سندس چوڏهن ساٿين کي پيش ڪيو ويو. فاطمه تي لڳايل چوڏهن الزامن جي ڊگهي چارج شيٽ پيش ڪئي ويئي، جن مان گهڻا تڙا ڪوڙا ۽ من گهڙت هئا. سرڪاري وڪيل، جنهن وقت جرح ڪرڻ لاءِ هن دلير ۽ حوصلي مند انقلابن سان مخاطب ٿيو ته هن ڏٺو ته قيديءَ جي چهري تي ڊپ ۽ هراس جو ڪوبه نشان نه هو. هوءَ نه رڳو پرسڪون هئي، پر سندس مھاندي مان خود اعتمادي ۽ جرئت سان گڏ فخر جو انداز به بکي رهيو هو.

۽ جڏهن مٿس سوالن جي بوجڙ شروع ڪئي وئي ته هن بي مثال دليريءَ جو ثبوت ڏنو. هن، يهودي غاصبن کي پريءَ ڪورٽ ۾ اهڙا ته ڏند کٽا ڪندڙ جواب ڏنا، جو نام نهاد عدالت جي ڪرسيءَ تي ويٺل جج پڻ، ڏندن ۾ آڱريون ڏئي، هن چوڪريءَ جو منهن تڪيدو رهيو.

عدالت جي ڪمري ۾ سانت هئي، ۽ صرف هڪ زنانو آواز هيڏي ساري ايوان ۾ گونجي رهيو هو:

”آءٌ تنهنجن لڳايل الزامن مان ڪنهن کي به نه ٿي مڃان ۽ نه ڪنهن جي ترديد ڪنديس، سواءِ اُن جي، ته ها! آءٌ فاطمه محمد برناوي، پنهنجي وطن جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙن جي عظيم جماعت ”الفتح“ جي سرگرم ڪارڪن آهيان، ۽ اُن تي مون کي فخر آهي!“

توهان جي هنن الزامن جي حيثيت ئي ڪهڙي آهي؟ ظالم بگهڙو! اسان پنهنجي وطن جي آزادي ماڻڻ لاءِ هي ”سپ ڪجهه“ ۽ ان کان به وڌيڪ ”ڪجهه“ ڪري سگهون ٿا! هڪ سئنيما هال ته ڇا، اسان انهن شهرن کي به ساڙي تباهه ڪرڻ گهرون ٿا، جتي وحشي درندا رهن ٿا! جتي غاصب رهن ٿا- جتي اهڙا ”پرامن شهري“ امن ۽ آرام جي زندگي بسر ڪري رهيا هجن، جن تي موت جي ماٿار چانئجي چڪي آهي، جن جي دلين مان وطن جي محبت نڪري چڪي آهي، ۽ جيڪي غدار بڻجي چڪا آهن!

توهان، توهان جو عوام، توهان جون فوجون، سپ باطل جو مڪروهه عڪس آهيو، پر توهان کي خبر هجڻ کپي ته حق هميشه باطل تي سوڀ پاتي آهي. اسان آزاد فلسطيني، پنهنجو پاڻ کي جنگ ۾ به اڇلائي وجهنداسون. توهان جي ڏاڍ جي راکاسن آڏو جبل بڻجي وينداسون، ۽ پنهنجي پياري وطن کي اوهان جي ناپاڪ پيرن کان نجات ڏيارينداسون!

هن، عدالت جي پرڻي اجلاس ۾ يهودين کي ست سُر يون ٻڌايون. ٻڌندڙن کي هن شينهن جي گرجدار آواز تي ڏندين اڱريون اچي ويون، ۽ مٿن سڪتو چانئجي ويو. اوچتو هڪ بلند آواز سان در ۽ دريون ٽٽڪي اُٿيون. حقيقت جي تلخ ڀُڪن، جج جي صبر جو پيالو چلڪائي وڌو هو. هن رڙ ڪئي، ۽ سڀني دهلجي ويا- جج فاطمه جي پرجوش تقرير تي ڏند ڪڙي، کيس عمر قيد جي سزا ٻڌائي!

فاطمه جي چهري تي، فيصلي ٻڌڻ وقت، ڊپ جي ڪابه علامت نه اُپري. هن جج ڏانهن نفرت جي هڪ طويل نظر وجهندي، فيصلو ٻڌو-

”مون کي قيد ۾ وجهڻ سان ڪوبه فرق نٿو پوي- منهنجي قوم جو بچو بچو، هينئر ايتري صلاحيت پيدا ڪري چڪو آهي، جو منهنجي جاءِ پري سگهندو!“

هن ويندي ويندي للڪاري چيو- ۽ کيس عدالت جي ڪمري مان هٽايو ويو. اسرائيلي اخبارن، سندس خلاف ڪيتريون ئي من-گهڙت بڪواسون لکيون، پر

فاطمه جي باري ۾ ”هڪ خود اعتماد، دلير ۽ نثر چوڪري“ لکندي، اڻڄاڻائيءَ ۾ اُهي سندس صحيح شخصيت جو اعتراف ڪري ويٺيون.

فاطمه برناوي، هڪ وچولي طبقي جي خاندان سان واسطو رکي ٿي. 1941ع ۾ يروشلم ۾ پيدا ٿي. اسڪول جي تعليم ختم ڪرڻ کان پوءِ هن نرسنگ جي سکيا حاصل ڪئي ۽ يروشلم جي سول اسپتال ۾ ڪم ڪرڻ لڳي. فاطمه کي پنهنجي هن ڪم سان چاهه ۽ دلچسپي هئي. هوءَ نهايت ڌيان سان مريضن جي خدمت ۽ سار سنڀال ڪندي هئي. پنهنجي فرض کي هوءَ نه رڳو سونپيل فرض سمجهندي، پر ڏکڻيل انسانيت لاءِ انساني همدرديءَ جي جذبي هيٺ بجا آڻيندي هئي.

هن آزاديءَ جي متولان فلسطينين ۽ غاصب يهودين جي پاڻ ۾ چڪتاڻ جي دوران ئي هوش سنڀاليو هو. شاگرديءَ جي زماني کان ئي هن جي دل ۾ وطن پرستيءَ ۽ آزاديءَ جا جذبا موجود هئا، پر هوءَ سڌي سنئين ڪنهن تنظيم جي ميمبر نه هئي. هن جون دلي همدرديون، پنهنجي وطن ۽ وطني ماڻهن سان وابسته هيون. پر پنهنجي پيشي وانگر هوءَ بلڪل غير متعصب دل جي مالڪ هئي.

هن نرس جي خدمتن بجا آڻيندي، هميشه انساني همدرديءَ کي اڳيان رکيو. هوءَ مذهبي مت پيدا ڪانسا هڪ مذهبي ۽ ملت جي هر مريض جو علاج ڏيان سان ڪندي هئي. هن ڪڏهن به پنهنجي فرض ۾ ڪوتاهي نه ڪئي. هن کي قدرت مهربان ۽ باجهاري طبيعت عطا ڪئي هئي. پر جڏهن کان آزادي پسندن ۽ اسرائيلين جي وچ ۾ جنگ وڌيڪ شدت اختيار ڪري ورتي، ته فاطمه جو آرام اڏامي ويو. اسپتال ۾ فلسطيني سپاهين جي بيحد خراب حالت ڏسي ڏسي، ۽ ساڻن اسرائيلين جي وحشيائي ۽ غير انساني ورتاءَ جو مشاهدو ڪري، هن جي دل يهودين کان اڃا به وڌيڪ بچان ڪرڻ لڳي.

۽ جڏهن شهر تي قيامت ٿي پئي، ۽ اسرائيلي، درندن جيان گهرن ۾ گهڙي، فلسطيني عورتن ۽ ٻارن کي قتل ڪرڻ لڳا، ۽ کين نهايت ذليل طريقن سان ڪٽڻ ۽ جانورن وانگر هڪلي، گهرن کان ٻاهر ڪڍڻ لڳا، ته ان دل ڌاريندڙ نظاري کي ڏسي، فاطمه کي بيحد صدمو پهتو، ۽ هوءَ ملازمت ڇڏي، نابلس هلي وئي، جتي هن هڪ اسپتال ۾ رضاڪارانه خدمتون آڇيون. اُن اسپتال ۾ مصري ۽ اردني زخمي سپاهي داخل هئا. سندن دانهون ۽ ڪوڪون ٻڏي، ۽ سندن دردناڪ ڪيفيت ڏسي، فاطمه جي دل ترقي پوندي هئي.

ان کان پوءِ، نياپام بم جي باهه ۾ سڙيلن کي اسپتال ۾ آندو ويو، ۽ اهو هن لاءِ بيو هڪ لڳ ڪانڊاريندڙ منظر هو. هوءَ ٽمنڊڙ نيٽن سان مريضن جي لوسائيل جسمن ۽ چچريل چهرن تان ڦلڪڻن کي ڪپيندي، ۽ ملم لڳائيندي رهي. پر هن جي دل ۾، هنن پوائنشن منظرن، ان درنده- صفت قوم (يهودين) لاءِ نفرت جو ٻرندڙ جبل ڏکائي وڌو. انهن آڌ- مٿن مريضن جي زخمن تي بها رکندي ۽ ساڻن همدرديءَ ۽ پيار جو اظهار ڪندي ڪندي، هوءَ نفرت جي اُن باهه جا شعلا پنهنجيءَ دل ۽ روح ۾ محسوس ڪندي رهي، جيڪا انسانيت جي ويري يهودين لاءِ هن جي دل ۾ پڙڪي چڪي هئي. يهودين جي ڏاڍ ۽ بربريت جي شڪار ٿيل فلسطينين کي، رات ڏينهن موت ۽ زندگيءَ جي چڪتاڻ ۾ تڙندي ڏسي، فاطمه، انهن مجاهدن جي ”موت جي بستر“ ويجهو، پنهنجيءَ دل ۾ پڪو عزم ڪري ورتو ته هنن اسرائيلي درندن کان پنهنجي هم وطنن جي خون جو بدلو ضرور وٺندي. هوءَ پنهنجيءَ زندگيءَ جي ٻين سڀني مقصدن کي، هن هڪ مقصد، هن عظيم فرض مٿان قربان ڪري ڇڏيندي، ۽ پنهنجيءَ زندگيءَ کي به اُن تان وارڻ کان نه مڙندي:

- ۽ اهو مقصد هو، اسرائيلين جي سگهه کي ٽوڙڻ،
- کين وڌ ۾ وڌ ڇيهو رسائڻ،
- سندن طاقت تي اهڙو زورائڻو ۽ هنڌائڻو ڏک هڻڻ، جو اهي حواس وڃائي ويهن، ۽ اُن ملڪ کي ڇڏڻ تي مجبور ٿي وڃن، جنهن تي انهن زوريءَ قبضو ڪري ورتو آهي.

۽ هوءَ آزادي- پسند فلسطينين جي طاقتور تنظيم ”الفتح“ جي ميمبر بڻجي وئي. هن جي آڏو، منزل جو سڀ کان پهريون مرحلو اهو هو ته هوءَ ”الفتح“ جي هدايتن هيٺ مجاهدائي زندگيءَ جي شروعات ڪري- ٿوري ئي وقت اندر هن جون سرگرميون داد حاصل ڪرڻ لڳيون. هوءَ ڏکڻ کان ڏکڻ ڪم لاءِ به هڪدم تيار ٿي ويندي هئي. هن جي بي ڊپائي ۽ بهادري پنهنجي ساٿين ۾ مثالي هئي.

مجاهدن جو تعداد ڏينهن ڏينهن وڌندو رهيو. هنن جون سرگرميون هاڻي گجهيون نه رهيون هيون. هنن ڇاپامار گوريلا جٿن کي منظم ڪري، اسرائيلين سان باقاعدي جنگ شروع ڪري ڇڏي هئي. عورتون به مردن سان گڏوگڏ ڪلهي ۾ ملائي، نڪري نروار ٿيون- ۽ باوجود اُن جي ته مجاهدن مان جيڪي مرد ۽ عورتون، دشمن جي ور چڙهي ويندا هئا، انهن کي انسانيت جا ويري وحشي سخت

ايڏائيندڙ سزائون ڏيندا هئا، آزادي- پسند مجاهدن جو تعداد وڌندو رهيو، ۽ سندن سرگرميون زور وٺنديون رهيون. هنن جون يهودين سان سخت جهڙپون ٿينديون هيون ۽ اُهي سندن ڏينهن ڏينهن وڌندڙ طاقت کي ڏسي، گهٽائجي ۽ پريشان ٿي ويا هئا. فلسطينين جو، ويندي عورتن تائين، ميدان ۾ نڪري اچڻ، اسرائيلين جي حق ۾ چڱو سوڙ نه هو. کين اهو معلوم ٿي چڪو هو ته فاطمه، الفتح ۾ شامل ٿي چڪي آهي.

19 - آڪٽوبر 1967ع تي، فاطمه ۽ اُن جي چوڏهن ساٿين کي يروشلم جي هڪ سٽيما هائوس ۾ بم رکڻ جي الزام ۾ گرفتار ڪيو ويو. گرفتاريءَ وقت فاطمه جي منهن تي ڪابه گهٽ ۽ پريشاني نه هئي. هوءَ دستور موجب پرسڪون ۽ بي خوف رهي.

پهرين ته اسرائيلي مڪارن نرميءَ ۽ مصلحت آميز پيار سان کيس سمجهايو ته هوءَ ”الفتح“ سان سڀ واسطا ٽوڙي، پنهنجيءَ ملازمت تي موٽي اچي، ته کيس نه رڳو ترقي ڏني ويندي پر بي انداز انعام ۽ اڪرام ڏئي، مٿس لڳايل سڀئي الزام منسوخ ڪيا ويندا. پر سندن اِن مشوري تي فاطمه چڙي پئي ۽ ڪاوڙ ۾ اچي چوڻ لڳي:

”شيطان- صفت درندو! توهان مون کي ٺڳڻ ٿا گهرو؟ بدبختو! ڇا توهان مون کي غدار سمجهيو آهي، جو مون کي لالچايو ٿا؟ دنيا جي سموريءَ دولت جي بدلي ۾ آءُ اوهان کي وطن جي مٽيءَ جي هڪ مٺ به هوند نه ڏيان- آءُ هن پوتر ڌرتيءَ تي اوهان جا پليت پير ڏسڻ نه ٿي گهران. مون پاڻ تي ننڊ ۽ کاڌو حرام سمجهڻ جو قسم کنيو آهي، ته جيسين تائين هن پاڪ سرزمين کي توهان جي ناپاڪ وجود کان پاڪ نه ڪنديس، سڱ سان نه سمهنديس. آءُ ان سرويچ قوم جي نياڻي آهيان، جنهن ڪڏهن به ناحق جي آڏو ڪنڌ نه نوايو آهي- آءُ جان ڏيئي ڇڏينديس، پر ناحق جي آڏو نه جهڪنديس!“

فاطمه جوشيلى انداز ۾ تقرير ڪندي، يهودي آفيسر ڏانهن بچان مان ڏٺو، جيڪو پرون ٿاڻي کيس گهوري رهيو هو:

”اسان، توکي سوچڻ جو هڪ ٻيو موقعو ڏيون ٿا، ڇو ته تنهنجن حاڪمن وٽ تنهنجي خدمتن جي سندن آهي. اُهي چاهين ٿا ته جيڪڏهن تون واپس موٽي اچين،

ته توکي معاف ڪيو ويندو- اسان کي خبر آهي ته ”الفتح“ جي وڳوڙين توکي برغلايو آهي، ۽ تون سندن عارضي جوش کان متاثر آهين، جنهن کي اُهي سر ڦريا ”حب الوطني چون ٿا.“ اسرائيلي آفيسر لفظن کي چٻي چٻي ادا ڪيو.

فاطمه غور سان ڏانهن ڏٺو ۽ معنيٰ خيز انداز ۾ ڪنڌ لوڏي چيائين:

”مون کي ڪنهن به برغلايو ڪونهي، ۽ نه ئي آئون ڪنهن عارضي جذبي کان متاثر آهيان. مون نهايت سوچي سمجهي قدم کنيو آهي، ۽ هيءُ جذبو نوس حقيقتن کان متاثر ٿي، پيدا ٿيو آهي. منهنجي اکين آڏو هن وقت به مظلوم فلسطينين جا چهره آهن، جيڪي اوهان جي ظلمن جا شڪار ٿيا هئا. منهنجن ڪنن ۾ اڄ به انهن گهايل مجاهدن جون ڪيهون ۽ درد ڀريون رهيون گونجي رهيون آهن، جن کي اوهان يهودي بگهڙن، نيپام بم سان ڀڄي رکيو هو. سندن سڙيل چهره، سندن فريادي اکيون، منهنجي تصور ۾ موجود آهن، ۽ ”انتقام انتقام“ پڪاري رهيون آهن. مون اسپتال ۾ اوهان ماڻهن جي بربريت جا جيڪي منظر ڏٺا آهن، اُهي وسارڻ جهڙا نه آهن- ڇا، آئون اُن سپاهيءَ جي حالت کي وساري سگهان ٿي، جو گهايل ۽ اڌ مَٽو هو، پر اُن کي بستري تان گهلي، جنگ جي ميدان ۾ موڪليو ويو؟ ڇا، اُن سپاهيءَ جو مايوس چهرو منهنجي حافظي مان ڪڏهن مٽجي سگهي ٿو، جنهن کي منهنجي سامهون آپريشن ٽيٽر مان اُٿاريو ويو- جيڪڏهن ان جو آپريشن ٿي وڃي ها ته ضرور سندس جان بچي وڃي ها- توهان چئو ٿا ته مون کي ”الفتح“ جي ڪارڪنن برغلايو آهي؟ پر حقيقت هيءُ آهي ته مون کي توهان جي ظلمن ئي انتقام لاءِ پڙڪايو آهي!“

فاطمه هڪ مجاهد واريءَ دليريءَ سان دشمن جي آڏو حقيقتون بيان ڪري رهي هئي. آفيسر شرم ۽ ڪاوڙ جي تاثر کي هڪ اوچي ٽهڪ ۾ اڏائي ڇڏيو.

”واهه واهه انتقام! ڇا ٻلي ڇا جلاب!“ هن توک مان ڀرون ٿاڻي چيو. فاطمه فقط حقارت ڀريءَ نگاهه سان کيس ڏٺو.

”ته توکي اسان جي آڇ قبول ناهي؟“ هو وري پڇڻ لڳو.
 ”آءُ چئي چڪي آهيان ته نه، ڪڏهن به نه!“ هن تڪائيءَ مان جواب ڏنو.
 ”توڪي پنهنجن ڏوهن جو اعتراف آهي؟“ هن پڇيو.
 ”ڪهڙا ڏوهه؟ مون ڪوبه ڏوهه نه ڪيو آهي،“ فاطمه جواب ڏنو.
 ”ڇا، تون الفتح جي ميمبر نه آهين؟ هن پڇيو.
 ”آهيان، پر ”الفتح“ جو ميمبر ٿيڻ هڪ فلسطينيءَ لاءِ ڪوبه ڏوهه نه آهي.“ هوءُ چوڻ لڳي.

”پر اسان جي نظر ۾ ته ڏوهه آهي!“ آفيسر چيو.
 ”مون کي پرواهه نه آهي.“ فاطمه جواب ڏنو.
 ”جلد ئي ٿيندئي!“ آفيسر ڌمڪيءَ جي انداز ۾ ڪنڌ لوڏي چيو. فاطمه خاموش رهي.

”توڪي ان ڳالهه جو اعتراف آهي ته تو ”صيهون“ سڏيما هائوس ۾ بم رکيو، جنهن ۾ سوين پُرامن شهري مئا ۽ زخمي ٿيا هئا، ۽ سڏيما جي خوبصورت عمارت سڙي پسم ٿي وئي هئي؟“ آفيسر گجندي چيو.

”ڇا، هي ”پُرامن شهري“ آهي ماڻهو نه هئا، جيڪي توهان جي قتل عام کي خاموشيءَ سان ڏسندا رهيا، جن ٻين پُرامن شهرين کي شهر بدر ٿيندي ڏٺو، ۽ اُن ظلم جي خلاف آواز بلند نه ڪيو، ۽ اسرائيلي فوجين جي وحشيائي ظلم جي خلاف احتجاج ڪري، مظلومن جي داد رسي نه ڪئي؟ ڇا، انهن شهرين کي اوهان ”پُرامن“ چئو ٿا؟“ فاطمه دليريءَ سان جواب ڏنو.
 ”خبر اٿئي. ان لاءِ توکي ڪهڙي سزا ملندي؟“

”ڪابه سزا مون کي حق کان مُنهن ڦيرائڻ لاءِ مجبور نه ٿي ڪري سگهي، ۽ نه باطل جي آڏو جهڪائي سگهي ٿي. مون جيڪي ڪجهه ڪيو آهي، اُن تي مون کي ڪڏهن به شرمساري نه ٿيندي، بلڪ هميشه فخر رهندو! توهان جون سزائون اسان کي ڪجهه به نه ٿيون ڪري سگهن. اسان جون قربانيون، اسان جي تنظيم لاءِ وڌيڪ سگهه جو ڪارڻ بڻيون آهن، جيڪي نيٺ توهان

جي شڪست ۽ اسان جي سوڀ جو سبب بڻيون. منهنجي وطن جو بچو بچو، وطن جي آزاديءَ جو مجاهد آهي. اهو ڏينهن ڏور نه آهي، جڏهن توهان جي هن ستمگر حڪومت جون پاڙون پٽي، توهان کي ملڪ کان ٻاهر ڌڪي ڪڍيو ويندو.“ فاطمه ڪهن مڇريل شينهن وانگر تمام وڏي جوش مان گجي رهي هئي.

”خاموش!“ آفيسر بيتاب ٿي، زمين تي ڌڙها هڻي چيو. ”باطل، حق جي مقابلي ڪرڻ جو ست ساري نٿو سگهي.“ فاطمه جي چهر تي هڪ فتح مند مُرڪ نچڻ لڳي.

۽ ٻيهر ايڏائن رسائڻ جو هڪ اڪٽ سلسلو شروع ٿي ويو. فاطمه تي بي انداز ظلم ڪيا ويا. انسانيت سوز طريقا هلائي، ڪانئس پنهنجن ساٿين جي ڪم-۽ طريقي جي رازن معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. پر ڪابه اذيت، هن انقلابي جي حوصلي کي لوڏي نه سگهي. هو ڪنهن اٽل پهاڙ جيان، هنن جي عذابن آڏو بي حس بڻجي ويئي. هن جي ماءُ، پيءُ، پيڙن ۽ ڀائرن کي به گرفتار ڪري آندو ويو، ۽ سندس آڏو ڪين طرح جون اذيت ناڪ سزائون ڏنيون ويون. پر ان تي به فاطمه جي وات مان هڪ به اهڙو جملو نه نڪتو، جيڪو سندس ساٿين لاءِ نقصان جو ڪارڻ بڻجي سگهي. آخرڪار کيس اسرائيلي فوجي عدالت ۾ پيش ڪيو ويو. هن حق پرست سورميءَ تي هن هٿ ٽوڪيءَ عدالت جو رعب چاڻجي نه سگهيو. هن اجلاس هلندي، انهن صيهوني سامراجين کي دليل ڪيو- ۽ کيس عمر قيد جي سزا ٻڌائي ويئي.

جميله بو پاشا

شمع آزاديء جي جانباز پروانن جي روح روان!
الجزائر جي آزاديء جي سورمي، محب وطن ڪناري
چوڪري، جنهن آزاديء جي حاصلات لاءِ هڪ عظيم
قرباني ڏني- جان کان به وڌيڪ قيمتي جوهر کي وطن
جي راه ۾ قربان ڪري ڇڏيو، پر فرانسيسي ڏاڍ جي
آڏو پهڙ بڻجي وئي!

بي مهاڀاري لڙائيءَ کان پوءِ دنيا جي قومن ۾ جاڳرتا جي هڪ زبردست لهر آئي، ۽ غلام ملڪن، پنهنجي غير ملڪي حاڪمن جي غلاميءَ جو ڳٽ لاهي اڇلائڻ لاءِ جدوجهد شروع ڪري ڇڏي.

الجزائر، هڪ ڊگهي عرصي کان فرانسيسين جي قبضي ۾ هو. ٻين ملڪن وانگر الجزائر جي عوام به آزاديءَ جو مطالبو ڪيو، ۽ پنهنجي ملڪ ۾ پنهنجي حڪومت قائم ڪرڻ لاءِ ميدان ۾ نڪري آيا..... فرانسيسي، جيڪي پاڻ کي دنيا جي سڌريل قومن جي پهرينءَ صف ۾ کڙو ڪندا آهن، الجزائر جي عوام جي آزاديءَ جي مطالب تي، هڪدم انسانيت جو ويس بدلائي، ظلم جا پوائنٽا رکاس بڻجي پيا، ۽ الجزائر تي اهڙا ته وحشيانه ظلم ڪيائون، جن کي ٻڌي، انسانيت جو ڪنڌ هوند شرم کان جهڪي وڃي.

1954ع ۾، الجزائر جي محب وطن ۽ فرانسيسي فوج جي وچ ۾ وڏي پئماني تي جنگ وڙهي پئي وئي. مادر وطن جي سڌ تي اُن جون بهادر ۽ سرويچ ڏيئرون به وطن جي مجاهدن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي، آزاديءَ جي جنگ ۾ حصي وٺڻ لاءِ گهرن ۽ اسڪولن مان نڪري، جنگ جي ميدان ۾ پهچي ويون. انهن محاذ تي ”نیشنل لبریشن فرنٽ“ جي آزادي پسند مجاهدن کي مدد پهچائڻ شروع ڪئي، تنهن کان سواءِ، چاپامار ۽ گوريلا جتن ۾ به بيحد ڪامياب خدمتون سرانجام ڏنيون. انهن مجاهد عورتن ۾ **جميله بو پاشا** به هئي. جميله هڪ بهادر ۽ آزاديءَ جي سورميءَ جي حيثيت ۾ قدر لائق ۽ يادگار خدمتون سرانجام ڏنيون آهن، ۽ هوءَ

نمايان طور فرانسيسي حاڪمن جي اکين ۾ ڪنڊو ٿي چيڻ لڳي هئي. اهي سندس گرفتاريءَ جا وجهه ڳوليندا پئي وڌيا.

آخرڪار، 10 - جنوري 1960ع جي رات جو فرانسيسي فوجن، حفاظتي پوليس سان گڏجي، جميله جي گهر جو گهيرو ڪيو. کين اطلاع مليو هو ته جميله جي گهر ۾ ”لبريشن فرنٽ“ جا ٻه سرگرم ميمبر مراد ۽ جمال لڪل آهن. فرانسيسي حفاظتي پوليس جو انسپيڪٽر پنجاهه سپاهين جي اڳواڻي سان گهر ۾ اندر گهڙي آيو، ۽ جهڙتيءَ کان پوءِ جڏهن گهر جي ڀاتين کان سواءِ ٻيو ڪوبه ماڻهو اُتي نه ڏٺائين ته مٿن تشدد ڪرڻ لڳو. انهن جميله جي ٻيڙي پيءُ عبدالعزيز ۽ سندس ڀيڻويي احمد کي ڏاڍو ماريو ۽ ٿڌا هنيا. جميله جي وڏي ۽ ڀيڻ نفيسه ۽ ماءُ زبيده کي ڪٽيائون ۽ گنديون گاريون ڏنائون. سڀ ڀاتي ڊنل ۽ هراسيل هئا. آخر جميله کائڻ پيئڻو نه ”ڪهڙي ڏوهه جي پاداش ۾ ساڻن اهڙو سلوڪ ڪيو پيو وڃي؟“

هنن کانئس ٻنهي مجاهدن جي باري ۾ پڇيو. جميله لاعلميءَ جو اظهار ڪيو ته فرانسيسي آفيسر ڪنهن وحشي جانور جيان رومڙ ڪري، سندس وارن مان ڪٽي ورتو ۽ زمين تي گهلي کيس ٿڌا هڻڻ لڳو.

ايڏي تشدد کان پوءِ به هو جميله کان ڪو راز معلوم ڪري نه سگهيو، ته هن عبدالعزيز، احمد ۽ جميله، تنهن کي گرفتار ڪري ورتو ۽ کين پاڻ سان وٺي ويو. کين الجيرو جي مشهور جيل فرانسينسز ۾ آندو ويو، جيڪو ايڏائڻ ڏيڻ جو پهريون مرڪز هو. جميله کي هڪ زير زمين تهه خاني ۾ بند ڪيو ويو. ٻئي ڏينهن تحقيقات شروع ٿي، هنن کانئس آزاديءَ جي سورمن جي سرگرمين جي باري ۾ تفصيل پڇڻ گهريا ٿي، پر جميله هڪ به اهڙو لفظ وات مان نه ڪڍيو، جنهن ذريعي انهن مجاهد ساٿين جي خبر ملي سگهي يا کين نقصان پهچي سگهي.

جڏهن فرانسيسي، وڏي ڪوشش کان پوءِ به کانئس آزاديءَ جي مجاهدن جي باري ۾ ڪجهه به معلوم نه ڪري سگهيا، ته ڪاوڙ ۾ اچي، مٿس وڌيڪ وحشياڻا ظلم ڪرڻ لڳا. هن جي جسم تي پاتل لباس پٽي، ڦاڙي، ذريون ذريون ڪيو ويو. هن جي ننڍي جسم کي سپاهين چوڪون ڏنيون، سُون چُڀايون ۽ ٻرندڙ سگرين سان داڳ ڏنا. جميله رڙ ڪئي ٿي يا ترقي ٿي ته وحشين تهڪ ڏيڻ شروع ٿي ڪيا. سندس بد اخلاقيءَ جي انتها اها هئي ته مظلوم نياڻيءَ کي ان ننڍي حالت ۾ ئي سندس پيءُ ۽ ڀيڻويي جي روبرو وٺي ويندا هئا، ۽ کانئس سندس ٻين ساٿين بابت پڇاڳاڇا ڪندا هئا. پر جميله سدائين خود اعتماديءَ سان هڪ ئي جواب ڏيندي هئي:

”۴۴ الجزائر آهيان، ۽ ٻين الجزائر ۾ سان ڪنهن به حالت ۾ غداري نٿي ڪري سگهان!“

ڪجهه هفتن کان پوءِ جميله کي البيار جي فوجي چوڪيءَ ۾ موڪليو ويو. هيءُ ايڏاڙهي رسانيءَ جو ٻيو مرڪز هو، جتي ڏوهارين کي وڌيڪ سزائون ڏنيون وينديون هيون. انهن سزائن کي ٻئي درجي جو سزائون ڪوٺيندا هئا. هتي پهچي، تشدد ۽ ظلم جو هڪ نئون سلسلو شروع ٿيو. کيس پيرن ۾ رسو ٻڌي، اونڌو لٽڪايو ويندو هو، ۽ پاڻيءَ جي تب ۾ غوطا ڏياريا ويندا هئا. ٿوري ٿوري وقفي کان پوءِ کيس هيٺ لاهيندا هئا، ۽ فوجي سپاهي مٿس وڌيڪ تشدد ڪندا هئا، کيس ٽڙا ۽ نونشا هڻندا هئا. هن کي ايترو ته ماريو ويو، جو هن ويڄاريءَ جي هڪ پاسراڻي پڇي پئي. هوءُ درد ۽ پيڙا کان تڙپڻ لڳندي هئي ته وحشي سپاهي وڏا وڏا ٽهڪ ڏيندا هئا. پنج ڏينهن لڳي هتي ظلم ۽ درندگيءَ جي راند جاري رهي. ان کان پوءِ کيس ٻي فوجي چوڪيءَ، حسين وي ۾ موڪليو ويو. هيءُ وڌيڪ ايڏائيندڙ سزائن جو ٽيون مرڪز هو، جتي مٿس ڏاڍ ۽ جبر جو نئون طريقو آزمايو ويو. هن جي جسم جي حساس حصن تي ڪاغذ چنبڙائي، ان تي بجليءَ جو ڪرنٽ لڳايو ويندو هو. جنهن وقت ڪرنٽ بند ڪيو ويندو هو، ته سندس جسم تي فوجي نونشي بازيءَ جي مشق شروع ڪندا هئا. ڳلن تي ٻرندڙ سگريٽن جا ڏنپ ڏنا ويندا هئا. هن مرڪز ۾ جميله کي هڪ شرمناڪ ايڏاڙهي ڏنو ويو. کيس ننگو ڪري، هڪ خاص انداز ۾ ٻڌو ويو، ۽ سندس مخصوص عورتاڻي عضوي ۾ بيئر جي هڪ خالي بوتل جي ڳچي لنگهائي ويئي. هن بي شرمائيءَ واري وحشي عمل سبب، مظلوم نياڻي تڪليف جي شدت کان بيهوش ٿي ويئي. سندس جسم مان رت وهڻ شروع ٿي ويو. ۽ فرانسيسي فوج جي بي حس درندن، کيس انهيءَ حالت ۾ کڻي، سندس ڪونڙيءَ ۾ وڃي ڦٽو ڪيو. ٻن ڪلاڪن جي لڳاتار بيهوشيءَ کان پوءِ هوءُ هوش ۾ آئي ته پنهنجي مٿي کان فوج جي هڪ جاسوس چوڪريءَ کي موجود ڏٺائين. ان پاڻ کي سياسي قيدي ظاهر ڪندي، جميله کي چيو:

”منهنجي مٿي پيٽ! هي حرامي، جمال ۽ مراد جي پٺيان آهن، ۽ کين ترٽ ٿي ڳولي وٺندا. سندن جان خطري ۾ آهي. منهنجو ڀاءُ ملاقات لاءِ آيو آهي. تون سندن پتو لکي ڏي، ته هو کين ڪنهن محفوظ هنڌ تي پهچائي ڇڏي.“ هن چوڪريءَ جنهن جو نالو زينب هو، نهايت رازداني انداز ۾ چيو. پر جميله چالاڪ ۽ ذهين

هئي، ۽ ان قسم جي سياسي چالن کي چڱيءَ طرح ڄاڻائين ٿي. هن سور ۾ تڙقندي جواب ڏنو:

”ڪنهن جمال يا مراد کي سڃاڻڻ ئي ڪانه.“

هن وقت مون کان ڪجهه به نه پڇ....!

- جميله جي گرفتاريءَ کان اٽڪل پنج ڇهه مهينا اڳ، فرانسيسي پوليس، الجيرز جي هڪ ڪيفي (هوٽل) مان هڪ ٽائيم بم هٿ ڪيو هو. هاڻي بين الزامن سان گڏ هڪڙو هيءُ الزام به جميله تي عائد ڪيو ويو هو ته ڪيفي ۾ بم هن رکيو هو، پر هوءَ مسلسل ان الزام کان انڪار ڪندي رهي.

لڳاتار 33 ڏينهن، جميله کي تمام ڏکيا جسماني عذاب رسايا ويا. هن جي پوڙهي پيءُ کي، جنهن جي عمر ستر سالن کان به مٿي هئي، ڏاڍو ماريو ويو. پيڻي کي ڏاڍيون مارون ڏنيون ويون. هن جي گهر ۾ وڃي، سندس پيٽ ۽ ماءُ کي ڊيڄاريو ۽ ڌمڪايو ويو. هن جي گهر جا در، دريون ۽ فرنيچر، فرانسيسي سپاهين پڇي پورا پورا ڪري ڇڏيا. گهر جي عورتن جي بي حرمتي ڪئي ويئي ۽ کين ڊيڄاريو ويو، پر ڪوبه ڦل نه نڪتو. نه جميله ايڏائڻ کان ڊڄي، مٿس مڙهيل غلط الزامن کي مڃيو، نه پنهنجي وطن پرست سائين جي باري ۾ معلومات ٻڌائي، ۽ نه ئي سندس گهر جي ڀاتين، ڌمڪين کان ڊڄي، محب وطن ۽ آزادي-پرستن جي ڪنهن راز تان پردو کنيو.

حد کان وڌيڪ تشدد ۽ وحشيانه ظلم سهندي، جميله اڌ-مئي ٿي چڪي هئي. گرفتاريءَ کان وٺي لڳيتو 33 ڏينهن تائين رات ڏينهن مٿس تشدد ڪيو ويندو هو. ۽ نيٺ 17- جون تي سندس ڪيس فوجي عدالت ۾ پيش ٿيو، ۽ ان ڏکهي عرصي ۾ پوليس يا فوج، هن جي خلاف هڪ به ثابتي مهيا ڪري نه سگهي.

جميله، فرانسيسي پوليس ۽ فوج جي خلاف هڪ تفصيلي درخواست ڏني، جنهن ۾ هن اُهي سڀ حالتون بيان ڪيون، جن هيٺ هن تي تشدد ڪيو ويو هو. هن ڪيترن اهڙن ماڻهن جا نالا به ان درخواست ۾ درج ڪيا، جيڪي هن جي سڃاڻيءَ جي شاهدي ڏئي سگهيا ٿي، ۽ فرانسيسين جي انسان سوز حرڪتن کي تفصيل سان پنهنجيءَ درخواست ۾ بيان ڪندي لکيائين ته فرانسيسي سپاهين سندس هٿ پير ٻڌي ڪيس اونڌو لڙڪايو، ۽ کيس پيانڪ سزا ڏني- سندن وحشيانه ڪاروائيءَ جي نتيجي ۾ هوءَ درد ۽ تڪليف جي

شدت کان تترقندي، بيهوش ٿي ويندي هئي، ۽ لڳاتار ٻن ڪلاڪن تائين مٿس بيهوشي طاري هوندي هئي. ۽ جڏهن هوءَ هوش ۾ ايندي هئي ته مٿس وري نئين سرتشدد شروع ڪيو ويندو هو.

جميله پنهنجيءَ درخواست ۾ لکيو ته فرانسيسي آفيسرن، مٿس جسماني ۽ ذهني ايذائن ڏيڻ جو جيڪو سڀ کان گندو ۽ اخلاق کان ڪريل طريقو استعمال ڪيو، اهو هيءُ هو ته سندس آگاهڙي جسم تي، رت ٽمندڙ زخمن کي نمايان ڪري، ان ئي حالت ۾ کيس آگاهڙو ٽي آگاهڙو، پيءُ ۽ پيٽويي جي روبرو آندو ويندو هو. ۽ اهڙيءَ طرح اسان تنهي کي انتهائي شديد ذهني پيڙا ۾ مبتلا ڪيو ويندو هو.

اُن کان پوءِ هنن تنهي کي جدا جدا جيلن ۾ موڪليو ويو. جيتوڻيڪ کين هڪ ئي الزام ۾ هڪ ئي گهر مان گرفتار ڪيو ويو هو. کين ڌار ڌار رکڻ ۾ فرانسيسي آفيسرن جي اها مصلحت لڪل هئي ته هو عدالت ۾ هڪ ئي قسم جي تشدد جي انداز جي شڪايت ڪري، هڪ ٻئي جي بيان جي تصديق نه ڪري سگهن، ۽ تهذيب ۽ تمدن جي هنن ڪوڙن حامين جي منهن تان بربريت جو پردو کڇي نه سگهي!

فرانس جي هڪ قابل قانوني ماهر عورت، جسلي حليميءَ کي 29- مارچ جو لکيل خط، مختلف شهرن جي ٽين (مُهرن) سان مليو- ”اوران“ جي ويجهو موجود بوسو ڪئمپ جي هڪ نظربند کيس التجا ڪئي هئي ته سندس پيٽر جميله بوياسا، الجيريا جي سول جيل ۾ نظربند آهي، اُن کي قانوني مدد جي ضرورت آهي.

نيڪ سيرت قانوندان عورت، هن خط جي جواب ۾ پنهنجي رضامندي ظاهر ڪئي ۽ جميله سان ملڻ جو وعدو ڪيو. هن وڏيءَ ڪوشش ۽ جدوجهد سان پاسپورٽ ٺهرايو ۽ الجيريا پهتي. منزل تي پهچي، هوءَ جميله سان ملاقات لاءِ رواني ٿي ويئي.

جميله کي ڏسندي ئي هيءَ قانوني دانشور عورت بيحد متاثر ٿي، کيس هن مرگهه- نيني وينگس جي معصوم چهر تي هڪ سچيءَ محب وطن سورميءَ جو نُورُ ۽ ڏيا نظر آئي، ۽ هوءَ پهرين ئي نظر ۾ سندس لاءِ سچي همدردي محسوس ڪرڻ لڳي، حليميءَ سندس بيان ورتو، ۽ محسوس

ڪيو ته جميله کي سڀني وحشيائين سزائن کان وڌيڪ اُن انتهائي ڪريل بوتل واريءَ سزا جو صدمو پهتو هو، جنهن وسيلي نه رڳو هن جو جسم، پر ذهن ۽ احساسُ به زخمي ٿي چڪا هئا. هن پنهنجي بيان ڏيڻ دوران وري وري اها ڳالهه ورجائي، حليميءَ لکيو آهي ته هوءَ جميله جي دل پڇائيندڙ بيان کي غور سان ٻڌي رهي هئي، جا سنجيده آواز ۾ چئي رهي هئي:

”اهو صحيح آهي ته آءٌ ”نیشنل لبریشن فرنٽ“ جي ڪارڪن آهيان. آءٌ هڪ وطن-پرست چوڪري آهيان ۽ الجيريا جي آزاديءَ لاءِ خوشيءَ سان سر ڏينديس! مگر افسوس اهو اٿم ته هنن (فرانسيسي درندن) مون سان جيڪو اخلاق سوز تشدد ڪيو آهي، اهو انسانيت کان ڪريل، غير انساني ۽ وحشياڻو هو- حسين وي ۾ ته ماڻهپي کان عاري درندا موجود هئا. انهن مون کي بجليءَ جا جهٽڪا ڏنا، ۽ منهنجي منهن ۾ ٽڪون هنيون. هي وحشي منهنجي جسم تي شراب هاريندا هئا، منهنجي جسم تي ڊگيل سگريٽن سان ڏنپ ڏيندا هئا- ۽ پنهنجي ان عمل تي وڏا وڏا تهڪ ڏيندا هئا- هنن منهنجي ڇاتين سان بجليءَ جا اسڪاچ ٽپ ٻڌي ڇڏيا- ۽ پوءِ.... هاءِ!.... هاءِ! آءٌ اوهان کي ڇا ٻڌايان؟ ڪيئن بيان ڪريان اهو ظلم؟.... بيهودي ۽ مڪروه حرڪت- جنهن کي هنن ٽئين درجي جي سزا ڪوٺيو ٿي-!“

اهو چوندي چوندي، مظلوم چوڪريءَ جو رنگ ڦڪو ٿي ويو. هوءَ ذهني ڪشمڪش ۾ ڦاسي، سوچڻ لڳي ته پنهنجو مافي الضمير ڪيئن ظاهر ڪري- پنهنجي قانوني مشير جي سامهون به هوءَ اُن بيان کي زبان تي آڻيندي، شرم ۾ ٻڏي ويندي هئي- حليميءَ کيس حوصلو ڏياريو ۽ آئت ڏني:

”پر حقيقت ۾ اهو سڀ ڪجهه ڏاڍو پوائتو ۽ شرمناڪ آهي- آءٌ نٿي ڄاڻان، ته ڪڏهن ان حقيقت بابت زبان به کولي سگهنديس!“
هن ڪجهه وقفي کان پوءِ، حليميءَ جي بيحد اصرار تي ڳالهائيو:

”ڏسون ھنن..... ھڪ بوتل..... منھنجي..... توھان سمجھڻ جي ڪوشش ڪريو نہ..... مون ان لاءِ پنھنجيءَ اپيل ۾ طبي معائني ڪرڻ لاءِ لکيو ھو..... حقيقت ۾ مون کي ڊپ آھي تہ شايد منھنجي..... ڪنوارپ زخمي ٿي چڪي آھي.....!“

۽ ويچاري چوڪريءَ جو آواز ڀرجي آيو- حليمي ڏاڍي متاثر ٿي، ۽ کيس پيار ۽ پاڻوھ مان يقين ڏيارڻ لڳي:

”منھنجي پياري! يقين ڪر، اسان انھن ظالمن کي بي نقاب ڪنداسون. اسان ھڪ اپيل ذريعي حڪومت کي مجبور ڪنداسون، تہ نئين سر تحقيقات ڪئي وڃي- ۽ ضرور حق جي فتح ٿيندي!“

حليميءَ جھيلہ کي آتت ڏني، ۽ ھوءَ سڏڪندي چوڻ لڳي:

”ھن ساھ- نيوزيندڙ ايڏاءِ، مون کان ٻيو سڀ ڪجھہ وسارائي ڇڏيو، نہ تہ ھنن مون سان الائي ڪھڙيون ڪھڙيون بي حياتيءَ جون حرڪتون ڪيون آھن! ھيءُ ڏسو!“

ھن حليميءَ جو ھٿ وٺي، پنھنجي گابي پاسراڻيءَ تي رکندي چيو- حليميءَ اُتي چڱو اُڀار محسوس ڪيو، ۽ ھوءَ چرڪي پئي. ”ھيءُ ڇا آھي؟“ ھن پڇيو.

”ھيءُ ڇا تہ بردار فوج جي نشاني آھي. ھنن مون کان چورائڻ پئي گھريو تہ ”آءٌ نيشنل لبريشن فرنٽ“ جي ميمبر ٿيڻ تي شرمسار آھيان. پر آءٌ ڪٿي ٿي چوان؟ مون کي تہ اُن ڳالھہ تي وڏو فخر آھي. مون انڪار ڪري ڇڏيو- تہ ھنن مون کي وارن مان جھلي ٽٽڻ ھنيا ۽ مون کي زمين تي ڪيرائي، بوتن جي ٽڏن سان منھنجون پاسراڻيون پڇي وڌيون. ھاڻي ھيءُ اُڀار دائمي بڻجي ويو آھي، ۽ آءٌ ڪڏھن بہ سوڙھو جڪيٽ پائي نہ سگھنديس.“ ھن نہایت معصوميت مان چيو. حليمي کيس حد درجي جي دلجاءِ ڏئي، موڪلائي رواني ٿي.

18- مئي کيس جي سماعت جي تاريخ مقرر ٿي. جھيلہ جي وڪيل کي 14 کان 19- مئي تائين الجزائر ۾ رھڻ جي اجازت ملي. اُن کان وڌيڪَ ڏينھن ھوءَ اُتي رھي نہ ٿي سگھي. وڪيل کي مقدمي جي تياريءَ لاءِ فقط ٽيھن ڪلاڪن جي مھلت ڏني ويئي. عدالت ۾ پيش ٿي، جھيلہ، پوليس ۽

فوجي آفيسرن جي ظالماڻي ورتاءَ ۽ تشدد جي شڪايت ڪئي، ۽ تحقيقات جو مطالبو ڪيو، ته عدالت سماعت 17- جون تائين ملتوي ڪري ڇڏي- هيءُ عرصو، پوريءَ تحقيقات لاءِ ناڪافي هو.

هڪ فرانسيسي ڊاڪٽر، جميله بُوپاشا جو طبي معائنو ڪيو، ۽ پنهنجي رپورٽ ۾ ظاهر ڪيو ته جميله جي جسم تي تشدد جا نشان موجود آهن- پر ان رپورٽ جو ڪو خاطر خواهه نتيجو نه نڪتو، نه ئي ڪنهن آفيسر کان ان سلسلي ۾ ڪا پڇاڳاڇا ٿي. اٽلنڊو جميله جي خلاف تمام گهڻن الزامن جي لسٽ تيار ٿي ويئي، ۽ هنن الزامن کي ثابت ڪيو ويو:

1. هن، الجزائر جي ڪوفي ۾، جتي فرانسيسين جي تمام گهڻي اڇ وڃ رهندي هئي، هڪ ٽائيم بم رکيو.
2. جميله بُوپاشا، محاذ تي وڙهندڙ حریت- پسندن کي امداد ۽ هٿيار پهچائيندي هئي.
3. هن، لبريشن فرنٽ جي مجاهدن کي پنهنجي گهر ۾ پناهه ڏني هئي.
4. جميله بُوپاشا تشدد پسند آهي. هن تشددی سرگرمين ۾ ڪيترا ڀيرا ٻين حریت پسندن سان ساٿ ڏنو آهي، ۽ فرانسيسي حڪومت کي نقصان پهچائڻ ۾ وڌ کان وڌ حصو ورتو آهي.

فوجي عدالت، جميله کي صفائيءَ ۾ ڪنهن شاهد پيش ڪرڻ جي اجازت نه ڏني، البت سرڪاري استغاثي جي شاهديءَ لاءِ هڪ چري مائيءَ کي پيش ڪيو ويو، جيڪا پاڳل خاني ۾ بيمار هئي. ان کان پوءِ هڪ لکت پيش ڪئي وئي، جنهن کي جميله بُوپاشا جي ڏوهه مڃڻ جو اقرار نامو قرار ڏنو ويو. صحيح به باقائدي موجود هئي. جميله عدالت ۾ گلمرگلا اعلان ڪيو ته هن ڪنهن به اهڙيءَ لکت تي صحيح نه ڪئي آهي- هن فوجي عدالت کي مخاطب ٿي، وڏيءَ دليريءَ سان چيو:

”مون، جنهن صورت ۾ ڪوبه ڏوهه ڪونه ڪيو آهي، ان ڪري ڏوهه جي اقرار جو سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي سگهي. هنن مون کي بلڪل غير قانوني طور گرفتار ڪيو آهي، ۽ ڪيتري وقت کان وٺي ناحق بند ۾ رکيو آهي. منهنجي خلاف هنن وحشي ۽ مڪار پوليس آفيسرن ۽ فوجي حاڪمن بنهه

غلط الزام گهڙيا آهن، ۽ هيءَ لکيت به سندن شرمناڪ جعل سازيءَ کان وڌيڪ ڪابه حقيقت نٿي رکي!

عدالت جي ايوان ۾ فقط هن شينهن جو آواز گونجي رهيو هو. ڪجهه گهڙين لاءِ باطل جون قوتون چڙ ته سُن ٿي ويون. ماحول تي هڪ قسم جي مٿاڇر ڇانئجي ويئي. سرڪاري ڏُر کي لاجواب ڏسي، جج جميله ڏانهن ڪرڙيءَ اک سان گهوريو:

”اسان کي هن چوڪريءَ جي ديدة دليريءَ تي سخت حيرت آهي.“

هڪ پوليس آفيسر جج جي روبي تي جرئت مان چيو:

”هي سڀ باغي اهڙا ئي هوندا آهن.“

”خير! هن باغي چوڪريءَ تي الزام ثابت ٿي چڪو آهي. ايندڙ تاريخ تي

فيصلو ٻڌايو ويندو.“

جج گرجندڙ آواز ۾ چيو. ۽ عدالت ملتوي ڪري ڇڏي. لاقانونيت جي هن

عدالت جو انصاف به تعصب سان ڀريل هو.

جميله جي دل مايوسيءَ جي گهراين ۾ ٻڏي ويئي. کيس هن عدالت

جو رويو، ڪٽر ڀڙي وارو ۽ انصاف کان ڏور معلوم ٿيو. ۽ اميد جو آخري ڪرڻو به

مايوسين جي اونداهيءَ ڇادر ۾ وڃائجي ويو.

15 - جولاءِ 1960ع، فيصللي جي تاريخ مقرر ٿي، فوجي عدالت جو ايوان،

اُداس ۽ خاموش محسوس ٿيو. جميله جي ڪنهن مائٽ کي روبرو فيصللي

ٻڌڻ جي اجازت نه ملي. جميله جون ڳولائو نگاهون، پنهنجي چوڌاري ڪنهن

پياري مڙندي کي ڳولي رهيون هيون، پر کيس چؤطرف جلادن ۽ ظالمن جا

پوائنٽا ڇهرا ڏيکائي ڏيئي رهيا هئا، جن کي عياشين ڦٽائي ڇڏيو هو. ۽ اُن وقت

هڪ طنز ڀريل مکروه مسڪراھت، ماحول کي اڃا به وڌيڪ مکروه بڻائي

ڇڏيو هو.

عدالت جي بينڪ ٿي. جميله کي پيش ڪيو ويو، ۽ جج کيس موت جي

سزا جو حُڪم ٻڌايو.

هيءَ خبر باهه جيان سڄي دنيا ۾ نشر ٿي وئي. سڄيءَ دنيا هن فيصللي

جي خلاف احتجاج جو آواز بلند ڪيو. فيصللي ڪندڙ طاقتن وٽ دنيا جي هر

ملڪ مان احتجاجي تارون پهتيون، جن ۾ هن فيصللي کي رد ڪرڻ جي

اپيل هئي. سڀني ملڪن جي آزادي-پسند ماڻهن هن انڌي فيصللي جي ڀرپور مذمت ڪئي. سياسي اڳواڻن، شاگردن ۽ اديبن هڪ راءِ ٿي هن سزا جي منسوخِيءَ جو مطالبو ڪيو.

ان وٽ وٽان جي ڪري، الجزائر جي حاڪمن کي، بالا آفيسرن پاران، جميله بُوپاشا جي موت جي سزا منسوخ ڪرڻ جو حُڪم مليو- ۽ سندس اپيل کي اڳيان رکي، سندس مقدمي جي سماعت ۽ تحقيقات نئين سر ڪرڻ جو اعلان ڪيو ويو، ۽ کيس عدالت مان نڪرندي ئي حفاظتي پوليس، پنهنجي قبضي ۾ وٺي، ’ڪين‘ جي جيل ۾ پهچائي ڇڏيو، جتي سندس مقدمي جي سماعت نئين عدالت ۾ ٿيڻي هئي.

حليمي، جميله جي بچاءَ لاءِ نهن چوڻيءَ جو زور لاتو. مَجسٽريٽ به انصاف-پسند ماڻهو هو. هن نهايت دلچسپيءَ سان کيس هلايو، پر جيئن ته سندس اختيار محدود هئا، اُن ڪري هن جميله جي آڏو ڪجهه شرط پيش ڪيا- ته هوءَ پنهنجي آزاديءَ جي بدلي ۾ پنهنجيءَ زبان کي فرانسيسي پوليس ۽ فوج جي ظلمن جي داستان بيانيءَ کان هميشه لاءِ روڪيندي، ته کانئس ”نيشنل فرنٽ“ ۽ اُن جي سرگرمين بابت ڪا به پڇاڳاڻا نه ڪئي ويندي.

۽ ان رٿ سان گڏ عدالت درخواست ٿي. اُن بعد الجزائر جي هن بهادر سورميءَ کي سياسي قيديءَ جي حيثيت سان برتني ۾ رينز جي جيل ۾ قيد رکيو ويو، جتي ٻيون به ڪجهه آزادي-پسند الجزائري چوڪريون قيد هيون.

جميله کي پنهنجي زنده بچڻ تي سڀ کان وڏا ڳالهه جي خوشي هئي، ته هوءَ پنهنجيءَ ۽ پنهنجن ساٿين جي قربانين کي سفل ٿيندي ڏسي سگهندي- هوءَ پنهنجي پياري وطن کي آزاد ۽ خودمختيار ڏسي سگهندي- ’نیشنل لبریشن فرنٽ‘ جي مجاهدن جي قربانين نيٺ رنگ لاتو، ۽ ”ايويان“ جي معاهدي هيٺ سڀني سياسي قيدين ۽ نظربندن کي آزاد ڪيو ويو.

- اهو 21- اپريل 1963ع جو سڀاڳو ڏينهن هو، جڏهن جميله جهڙيءَ محب وطن مجاهدن جون قربانيون ڪم آيون، ۽ الجزائر مان فرانسيسي تسلط جو خاتمو اچي ويو-

جميله ان ڏينهن ڏسڻ جي خواهشمند هئي، ۽ سندس چاهه، قربانيءَ ۽ جدوجهد کيس اهو ڏينهن ڏيکاريو!

زويا اناطوليا

اشتراڪي روس جي هڪ عظيم
سروچ ڌيءَ، جيڪا وطن جو دفاع
ڪندي، نازي بگهڙن جي ظلم ۽ ڏاڍ
جو نشانو بڻي- ۽ مادرِ وطن جي
حفاظت لاءِ قربان ٿي، آمر بڻجي ويئي!

1941ع جي شروعات جو ذڪر آهي. ماسڪو جي اسڪول نمبر 201 ۾، ڏهين درجي جي هڪ شاگردياڻي، اسڪول جي روح روان هئي. هن جي پُرڪشش شخصيت کان سندس اسڪول جون ٻيون شاگردياڻيون بيحد متاثر هيون. هيءَ ڊگهي قد، ڀريل جسم، ويڪرن گلهن واري ارڙهن ورهين جي وينگس، مرداڻي ڏيا واري هئي. پر ٺهيل ٺڪيل عضون ۾ بدستور زناني نزاکت موجود هئي- هن جي زيتوني رنگ ۾ صحتمند سُرخي جرڪندي هئي. ڪارين تيز اکين ۾ زندگيءَ جي تڙپ سان ڀرپور وڃون رقص ڪندي نظر اينديون هيون. خوبصورت ويڪريءَ پيشانيءَ تي دائمي حياتيءَ جو نُور هو. ڪارن پَنين وارن ۾ پٽ جهڙي نرمائڻ ۽ چمڪ هئي. دلڪش چين جي اوڻ مان استقلال ۽ جانبازي جهلڪي رهي هئي، ۽ آواز ۾ روشن آئيندي جي حسين گيتن جي گونجار سان گڏ عزم ۽ پختگيءَ جو ڌڻج هو.

زويا من- موھيندڙ شخصيت رکڻ سان گڏوگڏ ذهانت ۽ سياڻپ ۾ به سڄي اسڪول ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئي- هوءَ هم سبقن ۾ محبوب ۽ استادن ۾ بيحد مقبول هئي.

هن ارڙهن ساله وينگس جو نالو، زويا اناطوليا وٺا دلھيا نسڪليا هو. ننڍپڻ ۾ ئي هن جي مٿي تان پيءُ جي شفقت جو پاڇو هٽي ويو هو. هن جي ماءُ ليوبود تموفيانا، هڪ اسڪول ۾ ماسترياڻي هئي ۽ پنهنجن ٻنهي ٻارن زويا ۽

اشورڪ سان گڏ اليگزينڊر رولين ٽمر بازو پارڪ ۾ هڪ ننڍڙي، پر صاف سٿري سهڻي گهر ۾ رهندي هئي.

زوياءُ جيتوڻيڪ رڳو اسڪول جي شاگردياڻي هئي، پر نهايت بلند ادبي ذوق رکندي هئي. ڪنهن مضمون ۾ معلومات جي ذخيري لاءِ هوءَ رڳو نصابي ڪتابن تي نه ڀاڙيندي هئي، پر ان سلسلي جي ٻين ڪتابن مان فائدو وٺي، وڌ کان وڌ معلومات هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي هئي. ڄاڻو استادن کي هن جي لکيل مضمونن ۾ ڪٿي پشڪن، گوگول ۽ بلنسڪي جو تاثر نظر ايندو هو، ته ڪٿي ٿالستاءِ ۽ چيمر منيشوسڪائي جي لکڻين جا ٽڪرا ۽ حوالا ڏسڻ ۾ ايندا هئا، جي هن ڏاهيءَ ۽ سنجيديءَ شاگردياڻيءَ جي وسيع مطالعي جا شاهد هئا.

روسي ادب ۽ تاريخ جو مطالعو، هن جي من - پسند وندر هئي، جنهن جي اثر ۾ هوءَ هر وقت گهر هوندي هئي. هن جي وطن جي ادب ۽ تاريخ کي آئيندڙ زندهه ڄاويد شخصيتون ۽ انهن جي تحريرن جا لازوال ڪردار، زوياءُ جي ذهن ۾ سمائجي، هن جي وجود جي ذري ذري ۾ رچي ويا هئا، ۽ هن جي شخصيت آهستي آهستي اُن قالب ۾ سمائجي پئي وئي، جيڪو سندس پيش رو دانشورن، پنهنجي ”آئيديل“ ڪردارن لاءِ بڻايو هو. هوءَ سندس ذهن جي تخليق ڪيل وسيع دنيا ۾ رهڻ لڳي. اُن دنيا جي آبهوا، هن کي بلند حوصلا ۽ پُر جوش ولولا عطا ڪيا. ملڪ ۽ ملڪ - واسين جي لازوال محبت، هن جي معصوم دل ۾ گهر ڪري چڪي هئي - ۽ هوءَ اُن عظيم جذبي سان سرشار ٿي وئي، جيڪو هر قربانيءَ لاءِ اُڀاري ٿو، ۽ اجيت آهي. زوياءُ جڏهن پنهنجي ڪلاس پاران ليگ آرگنائيزر چونڊي وئي، ته هن ليگ جي اجلاس آڏو سڀ کان پهرين هيءَ تجويز رکي ته ”ليگ جو هر ميمبر، گهٽ پڙهيل عورتن کي تعليم ڏيارڻ ۽ ڏيڻ جي سلسلي ۾ مدد جو ذميوگڻي“ ۽ هن، ترٽي ان تجويز کي عملي صورت ڏيڻ جي ڪوشش شروع ڪري ڏني، جيڪا ڪافي حد تائين ڪامياب ثابت ٿي - جيتوڻيڪ ڪجهه عرصي کان پوءِ هن جا ساٿي ايترا سرگرم نه رهيا، پر هوءَ ذاتي طور ان ڳالهه تي ڪاروبار ڪرڻ ۽ ڪوشش رهي - ۽ سندس ڪوششن جا خاطريءَ جهڙا نتيجا نڪتا.

جنهن وقت زوياءُ ”ينگ ڪميونسٽ ليگ“ جي رڪنيت اختيار ڪئي هئي، ته باوجود ننڍيءَ عمر جي شاگردياڻي هئڻ جي هوءَ ”امن ۽ جنگ“ جي موضوعن تي ڀرپور نموني ۽ دليلن سان بحث ڪري سگهندي هئي. انهن مسئلن تي هوءَ سرويتس ۽ ڪتوزوڪان بيحد متاثر هئي - چرمنيش وسڪائي جهڙي محب وطن جون لکڻيون، هن جي رت کي ٽهڪائي چڪيون هيون، ۽ هوءَ وطنيت جي جذبي

سان ڀرپور حوصلو، پنهنجي ننڍڙيءَ دل ۾ سمائي، ڪنهن اهڙي وقت جو تصور پنهنجي ذهن ۾ کنيو وٺندي هئي، جڏهن پياري وطن جي خدمت جو مقدس فرض هن کي سونپيل هجي، ۽ هو ان جي لڄ تان گهورجي وڃي.

زوياءَ اڃا ڏهين درجي جو امتحان ٿي پاس نه ڪيو هو ته ٻي عالمگير جنگ جا انسانيت سوز شاعرا، سندس پنهنجي وطن جي دامن کي به چُھڻ لڳا. نازي بگهڙ، جيڪي سڄيءَ دنيا جو امن تباهه ڪرڻ بابت سوچي چڪا هئا، روس ڏانهن به متوجهه ٿيا.

هنن بالٽڪ کان ڪاري سمنڊ (*Black sea*) تائين 1800 ميلن جو هڪ ڊگهو محاذ قائم ڪيو، ۽ 22- جون 1941ع تي اوچتو روس جي حدن ۾ داخل ٿي ويا. کين ”فيوهرر“ (هٽلر) جو حڪم هو ته هڪ مهيني اندر ئي لينن گراڊ کي فتح ڪري، ماسڪو تي نازي جهنڊو کوڙڻو آهي. پر روس اهڙو سٺو گهر نه هو، جهڙو هٽلر ۽ ان جا فاشسٽ ساٿي، ان کي سمجهي رهيا هئا. اُهي فرانس، بيلجيم ۽ يوگوسلاويہ جي فتحن جي نشي ۾ چور هئا، ۽ ان ئي نشي ۾ هو پنهنجي نئين حريف جي صلاحيتن جو غلط اندازو ڪري ويٺا. هن مرحلي تي سندن پالو هڪ اهڙي عوام سان پيو هو، جنهن جو بچو بچو وطني جذبي سان سرشار هو، جنهن ۾ زوياءَ جهڙيون محب وطن نينگريون موجود هيون.

۽ ان ڏينهن ڪلاس جي چوڪرين محسوس ڪيو، جڏهن زوياءَ ڪنهن گهريءَ سوچ ۾ غرق آهي.

”ڪهڙيءَ سوچ ۾ گم آهين، زوياءَ؟“ هڪ پڇيو.

”ڪو نئون ڪتاب پڙهيو هوندائين! هيءَ جڏهن به ڪو نئون ڪتاب پڙهندي آهي، ته ڪيترن ڏينهن تائين ان ڪتاب جي ڪردارن ۾ کوٽجي، انهن جي دنيا ۾ گم ٿي ويندي آهي. ساڻن گڏ خيالي زندگي گهارڻ ۾ ايڏو ته محو هوندي آهي، جو اسان کي وساري ڇڏيندي آهي!“ ٻي چوڻ لڳي.

”نه، منهنجيون پياريون! هن پيري اهڙي ڪا ڳالهه ڪانهي. هن پيري ته اهڙيون سگهاريون حقيقتون اسان جي سامهون آهن، جو ڪنهن خيالي دنيا ۾ کوٽجڻ جو سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي. منهنجي ڪنن ۾ پنهنجي محبوب ڪامريڊ جي تقرير گونجي رهي آهي. ڇا، توهان ڪامريڊ اسٽالن جي تقرير ريڊي تي نه ٻڌي آهي؟“ هو پڇڻ لڳي.

۽ ايتري ۾ ريڊي تي ان تقرير جو رڪارڊ ٻيهر دهرائجڻ لڳو. ڪامريڊ اسٽالن پنهنجي گنيپير آواز ۾ قوم کي خطاب ڪري رهيو هو:

”منهنجا هم وطنو! ساڻيو! وطن جا سپاهيو!
 آخري وقت اچي پهتو آهي. هن وقت سمورو روسي
 عوام پنهنجي ملڪ جي حفاظت لاءِ ڪفن سر سان ٻڏي
 نڪري اچي، ۽ فيصلو ڪري وٺي ته جيسين تائين اسان
 جي جسم ۾ رت جو آخري ڦڙو به موجود آهي، اسان پنهنجي
 شهرن ۽ بهراڙين کي دشمن جي قبضي ۾ وڃڻ نه
 ڏينداسون. اسان کي روس جي ڌرتيءَ جي هڪ هڪ انچ لاءِ
 ڪٽجي مرڻ کپي. هن وقت ان ڳالهه جي سخت ضرورت
 آهي ته اسان جا صنعتي ڪارخانا رات ڏينهن ڪم ڪندا
 رهن، ۽ وڌ کان وڌ جنگي سامان تيار ڪن، ته جيئن محاذ
 تي بيٺل فوجن کي لاڳيتي رسد پهچي سگهي.“

”ته- پوءِ اسان کي ان ڏس ۾ ڇا ڪرڻ گهرجي؟“ چوڪريءَ متاثر ٿي پڇيو.
 ”اسان کي گهڻو ڪجهه ڪرڻ کپي! اسان جو پيارو وطن
 خطري ۾ آهي، منهنجون ساٿياڻيون! اسان کي في الحال پنهنجون
 تعليمي سرگرميون ۽ مصروفيتون ملتوي ڪري، پنهنجي ڀائرن
 سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ڪم ڪرڻ گهرجي. عورتون گهر جي
 ڪم ڪاڄ کي پاسيرو رکي فيڪٽرين ۾ ڪم ڪن، ٻنين ۾ ڪم
 سنڀالين ۽ مردن کي محاذ تي دشمن سان وڙهڻ لاءِ واندو
 ڇڏين.“ زويا وڏي جوش مان تقرير ڪئي.

”۽ تنهنجو ڪهڙو ارادو آهي؟“ چوڪريءَ پڇيو، ۽ زويا جي چين تي هڪ
 گهري مُرڪ ڇانئجي ويئي:

”آءُ؟ آءُ فوج ۾ وينديس!“ هن پنهنجي ويڪرن ڪُلهن کي ٽاڻي جواب ڏنو.
 اهو ٻڌي، هن جون ساهيڙيون حيران ٿيون. پر تڙت ٿي کين زويا جي
 سچائيءَ جو ثبوت ملي ويو، جڏهن کين اهو معلوم ٿيو ته هوءَ سُرخ فوج جي گوريلا
 جتن ۾ رضاڪار جي حيثيت سان ڀرتي ٿي ويئي آهي.

پرتي ڪندڙ آفيسر، هن ننڍي عمر واريءَ، پر دلير چوڪريءَ کي آزمائش لاءِ ڪيترائي سوال ڪيا، هن جي همت کي آزمائش لاءِ کيس خوف ڏياريو ۽ هن جي آڏو خطرڻ جو تصور پيش ڪيو. پر زويا جو هر جواب تسلي بخش ۽ بيحد دليريءَ وارو هو. آفيسر ڏاڍو متاثر ٿيو، ۽ هن جي درخواست منظور ڪيائين. هوءُ گهر موٽي ته ڏاڍي خوش هئي. ماءُ کان موڪلائيندي هن مَرڪيو ۽ سندس گچيءَ ۾ ٻانهون وجهندي چيائين:

”امڙ! روئجان نه! پر منهنجي لاءِ دعا ڪجان ته جيئن آءٌ هڪ سورميءَ جيان سوپاري ٿي تو وٽ موٽي اچان، يا هڪ سورميءَ (**Heroine**) وانگر بهادريءَ سان وطن تي گهورجي وڃان.“

۽ هوءُ پنهنجي فرض تي قربان ٿيڻ لاءِ رواني ٿي ويئي. تن ڏينهن نازين جي يلغار ڏاڍي زوردار هئي. اُهي ملڪ اندر پري پري تائين رنيون ڪندا، لنگهي آيا هئا. سندن سوپون عروج تي هيون. ماسڪو لاءِ خطرو وڌي رهيو هو. روس جي هڪ تمام وڏي ايراضي، جرمن پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتي هئي.

روانگيءَ جي ٻئي ڏينهن زويا ۽ ينگ ڪميونسٽ ليگ جا ٻيا ميمبر، جيڪي هن سان گڏ پرتي ٿيا هئا، پنهنجي مهم تي روانا ٿي ويا. هيءُ ڇاپامار گوريلا دستو، هڪ ننڍڙي ڳوٺ ابو خودو ۾ پهتو ۽ محاذ جي حدن وٽان لنگهي، دشمن جي والاريل علائقي ۾ پهچي ويو. هيءُ علائقو گهاٽي جهنگ سان گهيريل هو. زويا ۽ سندس ساٿي، ٻن هفتن تائين انهن جهنگن ۾ لڪا رهيا. اُهي ڏينهن جي وقت گهاٽن ٻوٽن جي اوت ۾ لڪا رهندا هئا، پر سڄ لڙندي ئي پنهنجون سرگرميون شروع ڪري ڏيندا هئا. ليڪن سخت ٿڌ ۽ برفباريءَ کان تنگ ٿي، اڪثر ميمبرن واپس وڃڻ جو ارادو ڪيو، پر زويا متفق نه ٿي. هن وقت تائين هنن جيڪي خدمتون سرانجام ڏنيون هيون، يعني دشمن کي جيتريقدر نقصان پهچايو هو، زويا اُن مان مطمئن نه هئي. اُن ڪري هن اُتي ئي رهڻ جو فيصلو ڪيو. ٻن هفتن جي سخت مهم کان گهٽ ٿي، ڪيترا ماڻهو پنهنجي علائقن ۾ واپس هليا ويا، پر زويا ۽ سندس ٻه ساٿي اڳتي وڌيا. هاڻي هنن جي منزل پيٽروشڪوف هئي. پر منزل تائين پهچڻ کان اڳ اُهي ٻه ساٿي به هن کي اڪيلو ڇڏي ويا. هن ٻه راتيون خوفناڪ جهنگل ۾ اڪيلي گذاريون. ٽينءَ رات ويريا جو ڇاپامار اُن جهنگ ۾ اچي نڪتو. هي ٻئي ڇٽا

ڪيترن ڏينهن تائين گڏ ڪم ڪندا رهيا. ڏينهن جو هڪ ئي پناهه گاهه ۾ لڪا رهندا هئا. زويا پنهنجو نالو مصلحت طور ظاهر ڪرڻ نه گهريو، ۽ اُن جي پڇڻ تي ٻڌايائين ته کيس ”تانيا“ چوندا آهن. بهرحال، هن ويريائي ڇاپامار نوجوان جي نشاندهيءَ موجب ڪجهه حلقن ۾ زويا جو نالو ئي ”تانيا“ مشهور ٿي ويو.

هڪ ڏينهن هن پنهنجي ساٿيءَ کي چيو ته هو دشمن جي هڪ اهم اڏي ۾ داخل ٿي، اُن کي تباهه ڪرڻ جو ارادو رکي ٿي. ۽ هوءُ اڪيلي رواني ٿي ويئي. ڏينهن جي وقت هوءُ پناهه گاهه ۾ ويهي، بيچينيءَ سان اونداهيءَ ٿيڻ جو انتظار ڪندي رهي.

پيٽروشڪوف، هڪ ننڍڙو ڳوٺ هو، پر چئني طرفن کان گهاٽن جهنگلن سان گهيريل هئڻ ڪري جرمن جو هڪ اهم فوجي اڏو هو. هن ڳوٺ جي هر گهر ۾ ڏهه ڏهه، پندرهن پندرهن نازي سپاهي ترسيل هئا، ۽ گهر جي مالڪن جي کاڌ-خوراڪ جي ذخيرن تي پلجي رهيا هئا، ۽ هنن جو سمورو ڪم ڪار ڳوٺاڻن کي ڪرڻو پوندو هو.

هڪ رات زويا ڳوٺ ۾ پهچي، سڀ کان پهرين ٽيليفون جون تارون ڪاٽي ڇڏيون. اُن کان پوءِ طنبيلن کي باهه لڳائي، بيحد ڦڙتيءَ سان پنهنجيءَ پناهه گاهه ۾ موٽي آئي. هوءُ ڏاڍي خوش هئي ته سندس هيءُ حملو ڪامياب رهيو هو. هن ان حملي ۾ دشمنن کي ڪافي نقصان رسايو هو.

ٻئي ڏينهن صبح جو پيٽروشڪوف جي نازي ڪئمپ ۾ وڏي غم ۽ غصي جو اظهار ٿي رهيو هو. جيتوڻيڪ ان قسم جي نقصان جو هيءُ ڪو پهريون موقعو ڪونه هو، نه ئي هيءُ ڪو اهڙو غير متوقع واقعو هو، چوٽه ائين هر روز ٿيندو رهندو هو. روسي ڇاپا مارن، نازي سپاهين جو نڪ ۾ دم ڪري ڇڏيو هو. اُهي اڪثر راتين جو کين گرم ۽ نرم بسترن مان ٻاهر نڪرڻ تي مجبور ڪري وجهندا هئا، انهن کي پنهنجي پٺيان برف تي ميلن تائين ڊوڙائيندا رهندا هئا. سندن ٽيليفون ڪٿي ڇڏيندا هئا، ۽ رسد گاهن ۽ گودامن کي باهيون ڏيندا هئا. هنن جي ننڍن ننڍن جٽن کي ماري مڇ ڪندا هئا، ۽ نازي سندن دڙڪي به پهچي نه سگهندا هئا. هڪ ته اُهي تمام گهڻي ٿڌ کان تنگ اچي چڪا هئا، اُن ڪري گوريلن جي حملن کان گهٽائيندا هئا. پيٽروشڪوف ۾ ٽيليفون جو سلسلو ڪٽجي وڃڻ سبب نازين جو هيءُ اڏو هيڊ ڪوارٽر کان ڪٽجي ويو ۽ پيغام اچڻ بنهه بند ٿي ويا. هنن جا سوين گهوڙا سڙي مري ويا ۽ ڪيتروئي جنگي سامان سڙي رڱ ٿي ويو.

ٻيءَ رات پهريدارن کي اسپيشل ڊيوٽيءَ تي مقرر ڪيو ويو. ڊسمبر مهيني جي ٽڌي برفاني رات هئي، ۽ ناري پهريدار پنهنجي هن ناگوار ۽ تڪليف ڏيندڙ فرض جي پورائيءَ لاءِ مجبور هو.

اوچتو اوندھ ۾ هڪ پاڇو اُڀريو ۽ آهستي آهستي احتياط سان وڳون کڻندو، هيڏانهن هوڏانهن نظر وجهندو، اُن وڏي طنبيلي طرف وڌيو، جتي جرمن سپاهين جا اٽڪل ٻه سؤ گهوڙا ٻڌل هئا. روسي ڇاپا مار جي هٿ ۾ پستول هو. طنبيلي جي دروازي تي پهچي، هن پستول کي کيسي ۾ وڌو، ۽ پنهنجي ڪلهي تي لڙڪيل فوجي ٿيلهي مان ”باهه ڏيندڙ گيس“ جي بوتل ڪڍي، جلدي جلدي اُن مادي کي زمين تي هاريائين. ليڪن اُن کان اڳ جو هو باهه ڊگائي، پهريدار جهٽ هڻي کيس پڪڙڻ گهريو، پر ڇاپا مار نهايت چابڪدستيءَ سان هن کان پستول کسي ورتو ۽ اُن کي کنيي کڻي زمين تي دسيائين. پر هن اڃا باهه ئي نه ڏني هئي ته پهريدار جي سيٽيءَ جي موت ۾ سپاهي موقعي تي پهچي ويا ۽ ڇاپا مار کي گرفتار ڪيو ويو. روسي ڇاپا مار نوجوان کي گرفتار ڪري، اُهي ماڻهو پنهنجي ڪمانڊر وٽ پهتا، جيڪو هڪ هاريءَ جي گهر پنهنجي فوجي دستي سميت رهيل هو. ڪمانڊر حيرت مان کيس ڏسي رهيو هو. هن کي، هن نوجوان جي دلڪش مهاندي ۾ عورتاڻي نزاکت ڏيکائي ڏئي رهي هئي. هن ڊگهي قد واري نوجوان کي سمور جي جيڪت پاتل هئي، ۽ ڪنڌ تي فوجي ٿيلهو لٽڪي رهيو هو. گهنڊيدار ڪارن وارن جون چڱون، ٽوپلي جي هيٺان ظاهر هيون. زيتوني رنگت واري چهري تي استقلال هو، چمڪندڙ ڪارين اکين ۾ بيخوفيءَ ۽ مقابلي جي دعوت جي جهلڪ هئي. هن ڪمانڊر جي گهوريندڙ نگاهن ۾ ڪمال جرئت سان نهاريو.

جنهن وقت ڪمانڊر جي حڪم سان سندس ڪپڙا لاٿا ويا، ته سپاهين جي واتان هڪدم عجب ڳاڙو رڙ بلند ٿي:

”اڙي، عورت؟..... عورت ڇاپا مار!“

”ڇا اهو ممڪن آهي؟“

۽ هو سڀني جي گهوريندڙ نظرن آڏو ڪنهن بي حس پهاڙ جيان بيٺل هئي. جيتوڻيڪ ڪمانڊر جي حڪم سان هن جي جسم کي بلڪل اگهاڙو ڪيو ويو هو. فقط معمولي ڪچو پاتل هئس. گهر جي پاتين کي اندر

هلي وڃڻ جو حڪم ڏنو ويو. اهي سڀ ڀر واري رڌڻي ۾ بند ٿي ويا. ڀر هنن جون دليون، هنن حوصلي مند چوڪريءَ جي حال تي روئي رهيون هيون. هنن ساڻه سڪائي، آوازن تي ڪن لڳائي ڇڏيو. ڀر واري ڪمري مان ايندڙ هڪ ڏهڪائيندڙ آواز سڀني جون دليون ڌڪائي وڌيون:

”ڪير آهين تون؟“

ڇُپ ---

”آءُ پڇان ٿو، تون ڪير آهين؟ تنهنجو نالو ڇا آهي؟“ ڪمانڊر وري رڙ ڪئي.

”ضروري ناهي ته آءُ تنهنجن سوالن جا جواب ڏيان.“ سنهڙو زنانو آواز آيو.

”توڪي ٻڌائڻو پوندو.“ هن گجندي چيو.

”پر آءُ نه ٻڌائينديس!“ پُر عزم جواب مليو.

”ڪالهه توڻي اسان جي طنبيلن کي باهه ڏني هئي؟“

”ها، ها! مون ئي ڏني هئي!“ آواز ۾ هڪ قسم جو فخر سمايل هو.

”ڇو؟“ ڪمانڊر رڻپ ڪئي.

”صاف ظاهر آهي، اوهان جي جنگي وسيلن کي تباهه ڪرڻ لاءِ- جيڪي منهنجي ملڪ جي خلاف استعمال ٿيڻ وارا هئا- زوڀا نهايت دليريءَ سان جواب ڏنو.

”تون اسان جي علائقي ۾ ڪڏهن آئين؟“

”په ڏينهن اڳ!“ هن ورائيو.

”پوءِ ته توڏاڍيءَ تيزيءَ سان ڪم شروع ڪري ڏنوا!“ ڪمانڊر طنزيه انداز ۾ پنهنجا ڀرون ٽائي، پنهنجي سامهون بيٺل ننڍي چوڪريءَ کي مسڪرائي گهوريو.

”وقت وڃائڻ جو ڪوبه ڪارڻ نه هو. منهنجي آڏو ٻيا به گهڻا ڪم هئا.“

چوڪريءَ نگاهن ۾ نفرت ڀري جواب ڏنو.

”توڪي هن ڪم لاءِ ڪنهن مقرر ڪيو هو؟“ ڪمانڊر وڌيڪ سوال ڪيو.

”ڇا مون کي خود پنهنجي وطن سان محبت نه آهي، جو آءُ اُن جي دفاع لاءِ ڪنهنجي مقرريءَ جو انتظار ڪريان؟“ هن پنهنجي آڏو بيٺل ديو قد نازيءَ کي گهوري، پاڻ سوال ڪيو، ته هو سندس دليريءَ تي دنگ رهجي ويو. ”توسان گڏ ٻيا ڪيترا ماڻهو آهن ۽ اُهي ڪٿي لڪل آهن؟“ ڪمانڊر وڌيڪ سوال ڪيو.

”آءُ اڪيلي آهيان.“ هن جواب ڏنو.
 ”آءُ اهو نٿو مڃان!“ ڪمانڊر گجندي چيو.
 ”نه ڪٿي مڃ!“ چوڪريءَ بيپرواهيءَ سان جواب ڏنو.
 ”پر توکي ان سوال جو جواب ضرور ڏيڻو پوندو.“ هن رڙ ڪئي. زويا نفرت سان هن ڏانهن گهوري، ۽ خاموش رهي.
 ”ٻڌاءِ! توکي اهو ٻڌائڻو پوندو ته تنهنجا ساٿي ڪيتري تعداد ۾ آهن، ۽ ڪهڙيءَ جاءِ تي لڪل آهن؟“ هو جوش جي گهڻائيءَ سبب پنهنجيءَ ڪرسيءَ تان اُٿي بيٺو، ۽ نونشو ٽاڻي رڙ ڪيائين.
 زويا تي ڪوبه اثر ڪونه ٿيو، ڇڻڪ هن جون غضبناڪ رڙيون، زويا جي ڪنن تائين پهچي ٿي نه رهيون هيون.
 ”تون اجهو ٿي ٻڌائين! جڏهن ڪوڙن جا ڦهڪا ٿيندا، ته پاڻهي راز کوليندين.“

۽ هن هڪ سپاهيءَ ڏانهن هٿ وڌايو. سپاهيءَ هڪ ڊگهو ڪوڙو هن جي هٿ ۾ ڏنو، ۽ پاڻ پوئتي هٽي بيٺي رهيو. هوا ۾ سرڙاٽ ٿيو ۽ ڪوڙن جي ڊيڄاريندڙ آواز سان ڪمري ۾ پيانڪ ماحول پيدا ٿي ويو. ڪيترن منٽن تائين هيءُ عمل جاري رهيو.
 ”خدايا! هي ڪنهن پٽ کي ڪٿي رهيا آهن، يا.....؟ ڪوڙن جي آواز کان سواءِ ٻيو ڪو آواز ته ڪونه ٿو اچي!“ گهر ڏاڻيءَ سڌڪا ڀريندي چيو.
 گهر جا سڀ ڀاتي خوف کان ويڙهيا سيڙهيا بورچيخاني ۾ ساهه سُڪايون ويٺا هئا. حقيقت هيءُ هئي ته پنجاهي کن ڪوڙا گائي به زويا جي منهن مان هڪ به رڙ نه نڪتي. وطن جا سڄا پرستار واقعي سڀني بيروني اثرن جي آڏو ٻهاڙ بڻجي ويندا آهن. ايتري قدر جو کين وطن جي مفاد جي آڏو پنهنجي جسم ۽ جان جو به احساس باقي نٿو رهي. مبارڪ آهن اُهي قومون، جيڪي اهڙن

زندہ جاوید فردن کي جنم ڏين ٿيون، جن جو موت پڻ پنهنجيءَ قوم جي حق ۾ دائمي زندگي ۽ پائندگي بڻجي وڃي ٿو. ”ٻڌاءِ!“ ڪمانڊر هانپارو هڻندي چيو.

”نه، آءُ ڪجهه به نه ٻڌائينديس!“ زويا نهايت جوش مان جواب ڏنو. هن جي جسم تي ڪوڙن جا نيرا نيرا داغ اُڀري آيا هئا. گل لهي، رت رسڻ لڳو هو. ٽڪن کي برداشت ڪرڻ لاءِ چين کي ڏندن ۾ پيڙي رکيو. هن جا چپ سڄي پيا هئا، پر سندس جرئت ۽ دليريءَ ۾ ڪوبه فرق نه آيو. هن دشمن جي آڏو ظاهر ڪيو ته سندس هيءَ ساري ڪوشش اجائي ويئي- ۽ هن آواز ۾ به هيٺائي پيدا ڪرڻ نه ڏني.

فسطائي ڪمانڊر رنپ ڪئي ۽ روسي چوڪريءَ کي مقابلي جي ڪوٺ ڏيندي، سندس اکين ۾ اکيون وجهي گهوريو. هو ڪرسيءَ تي ساهي پٽڻ لاءِ ويٺو، ۽ چئن نازي سپاهين کي حڪم ڏنائين ته پنهنجا پٽا لاهي، هن نثر چوڪريءَ کي کڻيو. ڪجهه وقت کان پوءِ، ڪوڙن جا ڊيجاريندڙ آواز، ٿوري ٿوري وقفي بعد فضا ۾ گونجڻ لڳا. رڌڻي ۾ موجود هاريءَ جي ڏي، ٽڙڪندڙ دل سان به سو ٽڪ گهڻيا- ۽ اُن کان پوءِ جنهن وقت جرمن ڪمانڊر ٻيهر پنهنجو ساڳيو سوال وڌيڪ گرجندڙ آواز سان دهرايو، ته گهر جي مالڪن وڏيءَ حيرت مان ٻڌو!

”نه! آءُ هرگز نه ٻڌائينديس!“

هن پيري روسي نينگريءَ جو آواز ڪجهه هلڪو ۽ ڪمزور هو. هن جي جسم جي ٽڪن ۽ چين مان رت ٿمي رهيو هو. هن مٿي کي جهٽڪو ڏيئي، پنهنجن ڪارن گهنڊيدار وارن جي چڱن کي منهن تان هٽايو، ۽ آسپاس بيٺل فاشي درندن کي گهوري ڏٺو، جيڪي هڪ ننڍڙيءَ چوڪريءَ تي ايڏو وحشيائو ظلم ڪري رهيا هئا. پورا اڍائي ڪلاڪ، ڪمانڊر مٿا ماري ڪئي، ڪافي تنگ ٿيو. چوڪريءَ کي ماري ماري، هُو پاڻ ۽ سندس سپاهي ٽڪجي پيا، پر چوڪري، جيڪا همت، عزم ۽ استقلال جو ٻهاڙ هئي، ڪجهه به نه ڪڍي.

هن ڇاپا مار چوڪريءَ جي گرفتاريءَ جو اطلاع هيڊ ڪوارٽر ۾ پهچي چڪو هو، ۽ اُتي چيف ڪمانڊر هن جي خلاف فيصلو به ڏئي ڇڏيو هو ته کيس ايندڙ ڏينهن موت جي سزا ڏني وڃي. هيڊ ڪوارٽر، هڪ روسي زميندار جي

گهر ۾ قائم ڪيو ويو هو. رات جو اٽڪل ٻين وڳي ڌاري زويا کي هڪ سپاهيءَ جي حوالي ۾ هيڊ ڪوارٽر ڏانهن روانو ڪيو ويو. هن کي نه ڪپڙن پائڻ جي اجازت ڏني وئي ۽ نه جوتن جي. اگهاڙي پيرين ۽ ننڍي جسم سان کيس برفاني رستن تان پنڌ هلايو ويو. ٿڌ ايتري قدر ته گهڻي هئي، جو ٿلهي پوستين ۾ ملبوس نازي سپاهي هن روسي نينگريءَ کي پتي رهيو هو، ته هو هن ڪمهلي وقت ۾ سندس آرام حرام ڪرڻ لاءِ ڪٿان اچي ڪڙڪي.

جنهن وقت زويا کي وٺي اليگزينڊر ڪولڪ جي گهر يعني فوجي هيڊ ڪوارٽر تي پهتو ته گهر جو مالڪ به چيف جي ڀرسان ويٺو هو. هن ڏٺو ته سپاهيءَ سان گڏ هڪ اگهاڙي چوڪري هئي، جنهن جي جسم تي ڪوڙن جا ڪيترائي رت ٽمندڙ نشان هئا. هن جا گلابي چپ گهايل هئا. سندس ٻئي ٻانهون پويان ٻڌل هيون. ڪارا نيور وار سندس نرڙ تي وڪريل هئا، جن کي هر هر جهٽڪو ڏئي پوئتي ٽپي ڪيائين. هن ابتر حالت جي باوجود سندس اکين ۾ عزم ۽ استقلال جو نور ڀريو پئي. هي اکيون، هڪ محب وطن انقلابي جون اکيون هيون.

رات جو هن کي هڪ ڪاٺ جي بينچ تي ويهاريو ويو ۽ مٿس پهرو بيهاريو ويو. اُڄ جي ڪري هن جي نڙي سُڪي ويئي هئي. زبان خشڪ ٿي چڪي هئي. هن جنهن وقت به پاڻي گهريو ٿي، بي رحم نازي پهريدار ٻرندڙ ڏيوگڙي، هن جي چپن سان لڳايو ٿي ۽ تهڪ ڏنائين ٿي، جن چئي رهيو هجي: ”پيئڻ چاهين ته گاسليٽ پي سگهين ٿي.“

گهر جو مالڪ، پنهنجي سمهڙ واري ڪمري مان لٽيو، اهو منظر ڏسندو رهيو، پر بيوس هو. ظلم مٿان وري ظلم اهو هو ته سپاهين جو ٽولو، جيڪو هن گهر ۾ زوريءَ ترسيل هو، پنهنجن گرم بسترن مان اُٿي ٿي آيا، ۽ هڪ چوڪريءَ کي وحشياڻين ۽ شرمناڪ حرڪتن سان تنگ ڪندا ۽ چيڙيندا رهيا ٿي. هوءَ مجبور ۽ بيوس چوڪري، جنهن جا هٿ ٻڌل هئا، سندن ذليل ۽ ڪميٽين حرڪتن جي جواب ۾ صرف نفرت ڀريل نگاهن سان کين گهوري ٿي ڏٺو. فجر مهل اُن سپاهيءَ جي پھري جو وقت ختم ٿيو ۽ زويا کي اجازت ملي ته هُو ڪاٺ جي بينچ تي لٽي پوي، پر ڪنهن کي هن جي مٿان ڪپڙي وجهڻ جي اجازت نه هئي. ڪولڪ جي ننڍڙي ڌيءَ، هن جي

حالت ڏسي روئي رهي هئي. وجهه ڏسي هو ۽ هن جي ويجهو اچي ويئي ۽ گائنس ڪيترائي سوال ڪرڻ لڳي:

”تنهنجو نالو ڇا آهي؟“ هن همدرديءَ ۽ محبت مان پڇيو.

”تانيا“ زويا هن کي به اهو ئي فرضي نالو ٻڌايو، جيڪو پنهنجي ڇاپا مار ساٿيءَ کي ٻڌايو هئائين.

”ڪٿان آئي آهين؟“ پراسڪوديا پڇيو. هن محتاط نظرن سان هيڏانهن هوڏانهن به پئي ڏٺو.

”ماسڪو مان!“ زويا جهيڙي آواز ۾ وراڻيو.

”منهنجي پياري پيٽ! توکي اهڙي ڪم ۾ هٿ وجهڻ نه کپندو هو. ڏس ته سهي، انهن درندن توسان ڪيڏو نه خراب ورتاءُ ڪيو آهي.“ پراسڪوديا، همدرديءَ مان روڻهارڪي ٿي چيو، پر زويا جون اکيون ملامت جي تاثر سان پرچي آيون.

”تون؟ روس جي ڌيءُ ٿي ڪري به ائين چئي رهي آهين؟- ملڪ جي هر ڌيءُ، هر عورت کي مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي بهادريءَ سان هن ڪميٽي دشمن جو مقابلو ڪرڻ گهرجي. وطن جي حفاظت لاءِ هي اڏيتون ڪهڙي حيثيت رکن ٿيون؟ ۽ اها زندگي ڪهڙي، جيڪا وطن جي ڪم نه اچي.“ هو ۽ جوش مان چئي رهي هئي.

۽ پراسڪوديا جون ڳوڙهن پيرل اکيون، هن جي جسم ۽ ٽنگن جي رت ٽمندڙ زخمن جو جائزو وٺندي، سندس سڄيل ڪارائيل پيرن تي ڄمي ويون. برف تي ٽنگن پيرن سان هلڻ سبب هن جي پيرن جو رت ڄمي رهجي ويو هو. اُن ڪيفيت هوندي به هن حوصلي مند چوڪريءَ جي وات مان ڪنهن به ڪُٽڪ جو آواز ڪونه پئي آيو.

پر هه ڦٽندي ئي جرمن سپاهي ڳوٺ جي چونڪ تي ڦاهيءَ جو ٽڪسات تيار ڪري رهيا هئا. هڪ لڪڙو ڪوڙي اُن ۾ ڦاهيءَ جو ڦٽندو لڳايو ويو، ۽ ڪاٺ جون ٻه پيتيون هيٺان مٿان رکي پليٽفارم (تختو) بڻايو ويو. اُن ڪم ڪندي، جرمن سپاهي خوشي مان ڪپڙن ۾ نه پئي ماپيا، ڄڻ کين هن چوڪريءَ کي ڦاهيءَ تي چاڙهڻ سان کين سوڀ جو سرٽيفڪيٽ ملي ويندو.

سج جي پهرئين پهر هڪ فوجي آفيسر ڪمري ۾ داخل ٿيو، ۽ خونخوار نظرن سان زويا کي گهوريندي گرجيو:
”تنهنجو نالو؟“

هو ۽ خاموش رهي.

”استالن اڄڪلهه ڪٿي آهي؟ هن وري پڇيو.

”پڪ ٿي پڪ پنهنجي ديوتئي تي هوندو“ - زويا هن سوال تي طنزيه مُرڪ آئي، اُن آفيسر کي سندس بيوقوفيءَ واري سوال تي شرمندو ڪري ڇڏيو. ايتري ۾ هڪ سپاهي زويا جا ڪپڙا کڻي آيو، پر اُن مان گهڻا ڪپڙا غائب هئا، فقط چولو ۽ سُٽ موجود هئي. ۽ اُن سان گڏ سندس فوجي ٿيلهو ۽ گيس جي بوتل - زويا واپس مليل ڪپڙا پاتا، ۽ گيس جي بوتل هن جي گچيءَ ۾ وڌي وئي، ۽ ويهن سپاهين جي گهيري ۾ هن کي قاسي گهاٽ ڏانهن وٺي هليا، جتي آسپاس جي ڳوٺاڻن کي زوريءَ گهرايو ويو هو.

سپاهين روسي نينگريءَ کي گوڪن تي مٿي چڙهڻ جو حُڪم ڏنو، ۽ مٿين کوکي تي بيهاري، سندس گچيءَ ۾ ڦاهي جو ڦٽو وڌائون. اوچتو هڪ جرمن آفيسر وڏيءَ دلچسپيءَ سان اچي، هن نظاري جو ڦوٽو ڪڍڻ لڳو، ۽ اُن مقصد لاءِ سپاهين کي ترتيب ڏئي بيهاريائين.

اُن ٿورڙي موقعي جو فائدو وٺي، زويا پنهنجي گچيءَ ۾ پيل ڦٽي جي گهيري کي ٻنهي هٿن سان ڪجهه ڍرو ڪري، پنهنجي هم وطنن سان مخاطب ٿي:

”منهنجا پيارا هم وطنو! وطن لاءِ مرڻ هڪ عظيم سعادت آهي، ۽ هي بزدل جرمن مون هڪ چڻيءَ کي ماري ڪهڙي سوپ کڻندا؟ آءُ اڪيلي ته نه آهيان - منهنجي پٺيان ويهه ڪروڙ ماڻهن جي عظيم قوم آهي، هي ڪميٽا فاشي، اسان سڀني کي ڦاهيءَ تي چاڙهي نه ٿا سگهن!“

”منهنجا عزيزو! بهادر ٿيو، دشمن جو مقابلو ڪريو. اُن جي اڏن کي ساڙيو- کين ڏکي ڪيو- ائون ڄاڻان ٿي ته منهنجي رت جي هڪ هڪ ڦڙي جي قيمت، پنهنجي ڏهن ڏهن جانين سان ادا ڪرڻي پوندي. آءُ هڪ زنده قوم جي ڌيءُ آهيان، ۽ مون کي يقين آهي ته فتح اسان جي ٿيندي!“

هن جي تقرير تي ڪاوڙجي، هڪ نازي آفيسر سندس پنن تي زور سان مُڪ وهائي ڪڍي، ۽ ٻئي آفيسر بي صبريءَ مان رڙ ڪئي: ”جلدي ڪيو!“

”ذليل بگهڙو! منهنجي قوم توهان کي تباھ ۽ برباد ڪري ڇڏيندي. توهان کي سُرخ فوج پسم ڪري ڇڏيندي!- توهان کي سرخ فوج جي آڏو هٿيار ڦٽا ڪرڻا پوندا! ياد رک، فتح اسان جي ٿيندي- اها، فتح اسان جي.....!“

هن اڃا جملو ئي پورو نه ڪيو ته هڪ سپاهي سندس پيرن هيٺان ڳوٺن کي ٽڻو هڻي، پري اُڇلي ڇڏيو. هڪ جهٽڪي سان زويا جي گچيءَ ۾ پيل گيراهو چڪجي ويو ۽ جسم فضا ۾ لٽڪندو نظر آيو.

ماڻهن گهٻرائجي، منهن ڦيرائي ڇڏيو ۽ ڳوڙهن پيٽ جي ڪوشش ڪندي، اتان هٽي ويا، ۽ ڳرا قدم کڻي گهرن ڏانهن ورڻ لڳا. ڪجهه منٽن کان پوءِ اتي ڪير به ڪونه رهيو، فقط زويا جو لاش فضا ۾ لٽڪندو رهيو، ۽ ڪيترن ڏينهن تائين اتي لٽڪيل هو. ماڻهو پنهنجي ڪمن تي ويندي اتان لنگهندا هئا ته ادب سان ڪنڌ جهڪائي چوندا هئا:

”عظيم قوم جي عظيم ڌيءُ، تو وطن لاءِ جان ڏئي جيڪا سعادت حاصل ڪئي آهي، اها توکي هميشه امر

تاڃ جو يو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

رکندي. تنهنجي ياد هڪ مقدس نور وانگر اسان جي دلين ۾
چمکندي رهندي!“

_ اُهي کيس عقيدت جا گل پيش ڪري، لنگهي ويندا
هئا. ۽ اڄ سندس ابدي آرام گاهه، عام ۽ خاص جي تيان جو
مرڪز آهي. اُن جي آسپاس کان گذرندڙ ماڻهو، سندس
زيارت کان سواءِ اڳتي نه وڌندا آهن. جنهن چوڪريءَ جي
لاش کي نازين احترام سان دفن ڪرڻ جي به اجازت نه
ڏني هئي، اُن جي قبر اڄ روسين لاءِ مقدس علامت ۽ زيارت
گاهه بڻجي چڪي آهي، جتي سندس قوم جا هزارين ماڻهو
خراج عقيدت پيش ڪرڻ ايندا آهن.

.

ليو خولان

چين جي هڪ اٽل ارادي واري نينگري،
جنهن پنهنجي ولولہ انگيز جدوجهد سان مظلوم
قومن جي آزاديءَ جي جنگ کي سکھ بخشي. اڄ به
سندس قتل گاه تي سندس مجسمو، قربانيءَ ۽
بهادريءَ جي نشاندهي ڪري رهيو آهي. جنهن لاءِ
عظيم اڳواڻ، مائوزيٽنگ جو چوڻ آهي ته: چين کي
ليوڊلان جي قربانيءَ ۽ بهادريءَ تي فخر آهي!

هن چوڪريءَ جي باري ۾ ڳوٺ وارن جو خيال هو ته هيءَ ننڍڙي نينگري
هڪ ڏينهن تمام وڏو ڪارنامو سرانجام ڏيندي. هن جي پيشاني عزم ۽ عمل جي
نور سان منور هئي، ۽ هن جي دل فرشتن جيان معصوم هئي. هن چوڪريءَ
جي باري ۾ ڳوٺ وارا اهو به چوندا هئا ته هيءَ چوڪري به ڳوٺ جي عام ماڻهن وانگر
رهندي هئي، ۽ انهن جيان ڪاٺيندي پيئندي هئي، پر کيس ڏسي، نه ڄاڻ ڇو اهو
محسوس ٿيندو آهي ته شايد هيءَ چوڪري اڳاڻين جي روايتي پرين وانگر ڪنهن
ڏور ڏيهه کان آئي آهي، ته جيئن ڳوٺ وارن جي آزمائش ڪري، ۽ جيڪو ان
امتحان ۾ ڪامياب ٿئي، ان کي خوشين جو لازوال خزانو انعام طور ڏئي، پنهنجي
وطن واپس هلي وڃي. ڪي وري چوندا هئا ته هيءَ ننڍڙي چوڪري ڪا حور آهي،
جنهن کي ڪنهن غلطيءَ ڪرڻ سبب سزا طور هنن جي ڳوٺ ۾ موڪليو ويو آهي،
۽ جيئن ئي سزا جو مڏو پورو ٿي ويندو، هيءَ حور وري پنهنجي آسماني آستاني
ڏانهن هلي ويندي. اهي ۽ اهڙيون بي انت ڳالهائون ڪيون وينديون هيون، ۽
جڏهن ڳوٺ وارن کان ان جو ڪارڻ پڇيو ويندو هو، ته اهي خاموش ٿي ويندا هئا، ۽
جيڪڏهن گهڻو اصرار ڪبو هو ته ڪو ورائيندو هو ته اسان کي ان ڪارڻ معلوم نه
آهي، پر کيس ڏسي، نه ڄاڻ ڇو اهو ئي محسوس ٿيندو آهي.

هن چوڪريءَ جي عمر ان وقت مشڪل سان تيرهن سال ٿيندي، پر هوءَ
سترهن سالن جي ڏسڻ ۾ ايندي هئي. هوءَ وڏي محنتي ۽ باوقار چوڪري هئي.
ان چوڪريءَ جو نالو هو- ليوڊلان.

اڄ هيءُ نالو آفريڪا، ايشيا ۽ لاطيني آمريڪا ۾ ئي نه پر سڄيءَ دنيا ۾، جتي به
آزاديءَ جون جنگيون وڙهيون پيون وڃن، روشنيءَ جو مينار بڻجي چڪو آهي. پر
هيءَ ڪهاڻي، جنهن وقت شروع ٿي هئي، ان وقت هن چوڪريءَ کي صرف سندس
ڳوٺ وارا ئي سڃاڻندا هئا.

چين جي وچئين صوبي، ”شان سي“ جي مشهور شهر ”وين شوي“ جي آسپاس واري ڳوٺ ”يوان شي“ ۾ 8- آڪٽوبر 1932ع تي هن چوڪريءَ پنهنجي پهرين رڙ بلند ڪئي. ۽ اُن وقت هن علائقي جا سڀ هاري به رڙي رهيا هئا. زرخيز زمين ۽ ساون کيئن هوندي به سندس چهرن تي موت جو پاڇو ۽ اکين ۾ مايوسي ڇانيل هئي. چوٽه هنن جي سموري ڪمائي، جاگيردار، آفيسر ۽ فوجي کڻي ويندا هئا، ۽ سندن حصي ۾ بگ ۽ زندگيءَ کان مايوسيءَ کان سواءِ ڪجهه به نه ايندو هو.

ليوڏولان جو پيءُ هڪ نوجوان هاري هو. جڏهن هن چوڪريءَ جنم ورتو ته اُن وقت هن جي پيءُ جي عمر 28 سال هئي، ۽ هو بيحد سهڻو ۽ صحتمند هو. ڳوٺ جا ٻيا هاري، هن جي محنت ۽ ڪمائيءَ تي رشڪ ڪندا هئا، پر اُن هوندي به ڏولان جو ڪٽنب ايڏو سگهو ستابو نه هو. معاشري جون ڪڙايون ۽ محروميون، هنن جو مقدر بڻجي چڪيون هيون. جاگيردارن ۽ آفيسرن جي جبر ۽ ڏاڍ جي ڪري، هنن جي ڪمائيءَ جو گهڻو حصو، ڪانئن کسيو ويندو هو.

جنهن وقت هن جو پيءُ، ڌرتيءَ جي ڇاتيءَ کي پنهنجي پگهر سان سيراب ڪرڻ ويندو هو، ۽ هن جي ماءُ گهر جي ڪم ڪاج ۾ رڙل هوندي هئي، تڏهن ڏولان جي پوڙهي ڏاڍي، هن کي پنهنجي هنج ۾ کڻي، اڱڻ ۾ ويهندي هئي ۽ کيس پانت پانت جا گيت ٻڌائيندي هئي. انهن گيتن ۾ چيني هارين جي تلخين ۽ محرومين جو ذڪر هوندو هو، ۽ ننڍڙيءَ ٻارڙيءَ جي خوشنصبيءَ لاءِ دعائون گهريل هونديون هيون. اڱڻ مان ساوڪ- پريل جبل ۽ جهومندڙ بنيون، چٽيون ڏسڻ ۾ اينديون هيون. جيتوڻيڪ اُن وقت ننڍڙي ڏولان جو ننڍڙو ذهن، پنهنجي ڏاڍيءَ جي گيتن ۽ ساون کيئن جي سونهن محسوس ڪرڻ جي قابل نه هو، پر غير محسوس طور انهن گيتن ۽ نظارن جو اثر، هن جي دل ۽ دماغ تي ڇانئبو رهيو، ۽ شايد انهن ئي گيتن ۽ ساون ۽ شاداب کيئن جي نظارن، هن جي دل ۾ وطن جي محبت ۽ اُن محبت لاءِ ”سڀ ڪجهه ڪري سگهڻ“ جو جذبو سجاڳ ڪيو.

جڏهن هن سُرَت سنڀالي، تڏهن هن جي ننڍڙي ذهن ۾ اها ڳالهه وهاري وئي ته هو غريب آهي، اُن ڪري هوءَ جاگيردار جي ٻارن وانگر خوبصورت ۽ قيمتي رانديڪن سان کيڏي نه ٿي سگهي، ۽ نه رنگ برنگي ڪپڙا پائي سگهي ٿي. هوءَ ٽڪرين تي ويهي، انهن جي چوٽين کان پري پري تائين پکڙيل سرسبز نظارن کي ڏسي نه ٿي سگهي ۽ نه ئي ٽڪريءَ جي ٻئي طرف ڳوٺ ۽ چين جي سڀ کان وڏي ۽ جوشيلي درياھ کي وهندو ڏسي، زندگيءَ جي حقيقي مسرتن کي پنهنجيءَ

ننڍڙيءَ دل ۾ سمائي سگهي ٿي، چوٽه ان ”سيڪجه“ تي جاگيردار ۽ اُن جي ٻارن جو حق هو!

خولان، اهو ”سيڪجه“ وڏي حيرت مان ٻڌندي هئي، ۽ پوءِ جاگيردار جي ٻارن ۽ پنهنجي ڀاڻ ۾ پيٽ ڪندي هئي ته سندس ذهن ۾ هيٺيان سوال اُڀرندا هئا:

”مون کي به هٿ، به پير ۽ به اکيون آهن!

آءُ جاگيردار جي ڌيئرن کان وڌيڪ خوبصورت ۽ محنتي آهيان!

آءُ گيت ڳائي سگهان ٿي ۽ گيت ٻڌي سگهان ٿي!

آءُ به جاگيردار جي چوڪرين وانگر ڪاوان ۽ پيان ٿي!

ته پوءِ منجهن اها ڪهڙي ڳالهه آهي، جو هُن لاءِ ”سيڪجه“ آهي ۽ منهنجي لاءِ ڪجهه به نه!“

هوءَ انهن سوالن جا جواب ڳولڻ جي ڪوشش ڪندي هئي، پر جڏهن هن جو ذهن ٽڪجي پوندو هو، ته هوءَ پنهنجيءَ ڏاڏيءَ کان پڇندي هئي- ۽ هوءَ جواب ۾ ٿڌو شوڪارو پري چوندي هئي ته ”اها خدا جي مرضي آهي!“ خولان، پنهنجيءَ ڏاڏيءَ ۽ ماءُ جي انوکڻ جوابن مان مايوس ٿي، پنهنجي پيءُ کان پڇندي هئي ته پٽس سندس ڳل ٽٽڪي چوندو هو: ’پياري ڌيءُ! جڏهن تون ٿوري وڏي ٿيندين ته پاڻهي سيڪجه سمجهي ويندين!‘ ننڍڙي خولان، پنهنجي پيءُ جي جواب کان به مطمئن نه ٿيندي هئي، جو ان ئي ڳتڪي ۾ هن جي اک لڳي ويندي هئي. ۽ هوءَ سڀن جي نامعلوم نگر ۾ سير تي نڪري ويندي هئي، جتي چوڌاري روشني هوندي هئي، ڪوبه جاگيردار نه هوندو هو، ۽ نه ئي ڪو آفيسر هن جي خوشين تي ڌاڙي هڻڻ لاءِ موجود هوندو هو- هارين جا منهن خوشيءَ کان بهڪندا هئا ۽ سندن گهرن ۾ زندگيءَ جون سموريون راحتون ديرو جمائي ويٺيون هيون. هن سفر دوران هن کي پنهنجيءَ ڏاڏيءَ جا ڳاٽل دريلا گيت، ڪٿي به ٻڌڻ ۾ نه ايندا هئا، البت شرنائين جا هلڪا هلڪا سُر سندس دل کي مست ڪري ڇڏيندا هئا. هوءَ اهو ”سيڪجه“ سڀن ۾ ڏسندي هئي، ۽ جڏهن اک ڳلندي هئس ته سڀ کان اڳ هن کي پنهنجيءَ ڏاڏيءَ جو ڏکويل چهرو ڏسڻ ۾ ايندو هو، ۽ اُن کان پوءِ هن جي ماءُ کيس سڌڻ لڳندي هئي:

”خولان! جلدي اُت، ۽ هٿ منهن ڌوئي ڪجهه ڪا!“

اهي سڀنا ڏسندي ڏسندي، هن جي عمر 13 سال ٿي وئي. پنهنجي ڏاڏيءَ جي گيتن ۽ گيتن جي ساون ۽ سرسبز نظارن جا سڀنا به هن جي دل ۽ دماغ تي ڇانڻا رهيا.

اهو ئي سبب آهي، جو جڏهن مائوزينگ جي زبردست ۽ طاقتور عوامي تحريڪ جو پيغام، هن جي ڪنن تائين پهتو ته هن کي ڪابه حيرت محسوس نه ٿي، البت هن جي دل خوشيءَ مان ٽڙي پيئي، جو هو هن وقت تائين جيڪو خواب ڏسندي رهي هئي، اهو خواب نه پر هڪ جيئري حقيقت هئي، ۽ هو اهو خواب اڪيلي سر ڏسي نه رهي هئي، پر چين جا لکين مرد ۽ عورتون، پوڙها ۽ ٻار، اهو خواب ڏسي رهيا هئا، ۽ هاڻي سندس خواب جو تعبير ٿيڻ وارو هو.

ڇپان، چين تي حملو ڪري ڏنو هو، ۽ سموري ملڪ ۾ حملي آورن جي خلاف هڪ زبردست عوامي جنگ شروع ٿي چڪي هئي. مائوزينگ جي اڳواڻيءَ ۾ چيني هارين هٿياربند ٿي، پنهنجي وطن ۽ پنهنجي عزت جي حفاظت لاءِ هڪ جوشيلي جنگ جي شروعات ڪري ڇڏي هئي. هرڳوٺ مان نوجوان مرد، عورتون ۽ ڇوڪريون گڏ ٿي، پنهنجن دشمنن سان وڙهڻ لاءِ محاذ ڏانهن وڃي رهيون هيون. ائين پئي معلوم ٿيو، ڇڻ سڄو چين جنگ جي محاذ ۾ تبديل چڪو آهي. هنن ئي ڏينهن ۾ خولان، پهريون ڀيرو مائوزينگ جو نالو ٻڌو. هڪڙو نوجوان هن جي ڳوٺ آيو ۽ اُن سڀني ڳوٺاڻن کي گڏ ڪري، هڪ جوشيلي تقرير ڪئي. هنن ٻڌايو ته جيڪڏهن چين جا هاري هن وقت ڪامريڊ مائوزينگ جي سڌ تي گڏ ٿي، چپانين جي خلاف نه وڙهيا، ته پوءِ کين غلاميءَ کان ڪير به بچائي نه سگهندو. هن ماڻهن کي چيو ته اسان نوجوانن کي جنگي تربيت ڏيڻ شروع ڪئي آهي. چاليهن ڏينهن جي تربيت ذريعي، هڪ جنگ کان ناواقف عام ماڻهو به تربيت يافته فوج سان وڙهڻ جي قابل ٿي ويندو. خولان وڏي غور سان سندس ڳالههون ٻڌي رهي هئي. هن پنهنجي آسپاس نهاريو ته هن جون ساهيڙيون پڻ ساڳيءَ دلچسپيءَ سان نوجوان ڪامريڊ جون ڳالههون ٻڌي رهيون هيون. اُن ئي گهڙيءَ خولان فيصلو ڪيو ته هو ڪنهن به صورت ۾ تربيت حاصل ڪندي ۽ وطن جي حفاظت لاءِ وڙهندي.

خولان پنهنجي ساهيڙين سان مشورو ڪيو، ته انهن پڻ اها هام پري. اُن بعد والدين کان اجازت حاصل ڪرڻ جو مرحلو پيش آيو، ته تن ڇوڪرين کي ته

اجازت ملي وئي، پر خولان ۽ سندس هڪ ساهيڙيءَ کي اجازت نه ملي. هن جڏهن ماءُ ۽ ڏاڏيءَ جي آڏو اهو مسئلو پيش ڪيو ته ٻيئي روئڻ لڳيون. ڏاڏس چيو: ”خولان! تون ڪيڏي نه پٿر دل آهين، پنهنجي ڏاڏيءَ کي تڙپندو ڇڏي هلي ويندينءَ- آءُ ته توکان سواءِ ماني به کائي نه سگهندي آهيان!“ ماءُ به روئي پئي، کيس پنهنجي ارادي کي ملتوي ڪرڻ تي مجبور ڪري وڌو. پر خولان دل ۾ فيصلو ڪري ورتو ته ڇا به ٿي پوي، پر هوءَ تربيت ضرور حاصل ڪندي، ۽ مادر وطن لاءِ سِر به ڏيئي ڇڏيندي. البت جنهن ڏينهن ڳوٺ جي نوجوان چوڪرن ۽ چوڪرين جو جتو وڃڻ وارو هو، هوءَ به ڇپ ڇاپ تيار ٿي وئي، ۽ هن، جتي جي ليڊر کي پنهنجي فيصلي کان به آگاهه ڪري ڇڏيو. آخر اهو طئي ٿيو ته هوءَ ٻئي رستي کان ڦري، اڳتي وڃي جتي سان ملندي.

ڳوٺ وارن وڏي جوش ۽ خروش سان انهن نوجوانن کي الوداع ڪيو، جيڪي تربيت وٺڻ لاءِ وڃي رهيا هئا. الوداع چوڻ وارن ۾ خولان به هئي- جڏهن جتو موڪلائي روانو ٿي ويو ته خولان الوداع چونڊڙن جي هجور مان نڪتي، ۽ پنهنجي گهر جي پٺئين دروازي مان نڪري، ٻنين مان ٿيندي، رواني ٿي ويئي. ٿوري دير کان پوءِ، جڏهن ڳوٺ جا گهر ڏسڻ کان ڏور ٿي ويا ته هوءَ ٻنين مان ٻاهر نڪري، اچي نوجوانن جي جتي سان ملي.

اڃا هي ڪجهه قدم اڳتي مس هليا ته هڪ شخص سهڪندو، سڏيندو ۽ ڊوڙندو پئي آيو. خولان جي دل ٽڙڪڻ شروع ڪيو ته ڪٿي هن جو چاچو نه هجي. هن پنهنجن دوستن جي پٺيان لڪڻ جي ڪوشش ڪئي. ايتري ۾ اهو شخص ويجهو اچي ويو، ۽ خبر پئي ته اهو هن جو چاچو نه پر ساڻس گڏ بيٺل چوڪريءَ جو چاچو هو. اُن هن چوڪريءَ کي رڙ ڪري چيو! ”اڙي، ننڍڙي چوڪري! خدا جي نالي موٽي اچ. تنهنجو پيءُ سخت بيمار آهي. جيڪڏهن اُن کي خبر پئي ته تون هلي وئي آهين، ته پوءِ پاڻ سوچ ته سندس ڪهڙو حال ٿيندو!“ چوڪري نتائڻ لڳي ته ”آءُ واپس نه اينديس!“ پر جتي جي اڳواڻ هن کي سمجايو ته ”اي ننڍڙي چوڪري! جڏهن تنهنجو پيءُ ڇاڪ ٿي وڃي، ته پوءِ هلي اچجانءِ!“ نيٺ خدا خدا ڪري هوءَ چوڪري واپس ٿي، ۽ هيءُ قافلو ٻيهر پنهنجي منزل ڏانهن راهي ٿيو. خولان کي مس مس وڃي ساهه پيو.

هوڏانهن وري جڏهن خولان پنهنجي گهر واپس نه پهتي ته سندس چاچو کيس ڳولڻ لڳو. پر جڏهن هوءَ رات جو دير تائين گهر نه موٽي ته هو سخت پريشان ٿي ويو ته ڪٿي چوڪري گم نه ٿي وئي. انهن ڏينهن ۾ بگهڙن ڏاڍي تباهي

-64-

جوڙ واهه جو ٺهندو! وڏن پوڙهن جڏهن اها راءِ ظاهر ڪئي ته خولان جي ماءُ مُرڪي ڏنو. ڪيترن ڏينهن کان پوءِ هن هاري-گهر ۾ خوشيءَ جا آثار نمودار ٿيا هئا.

ان عرصي ۾ هوءَ چين جي انقلابي جماعت، ڪميونسٽ پارٽيءَ جي رڪنيت لاءِ درخواست ڏئي چڪي هئي. پارٽيءَ جي عهديدارن فيصلو ڪيو ته جڏهن هن جي عمر 18 سالن جي ٿي ويندي ته هن کي پارٽيءَ جو ميمبر بڻايو ويندو. ڪميونسٽ پارٽي انهن ڏينهن ۾ انتهائي طوفاني دور مان گذري رهي هئي. هڪ طرف جپاني حملي آورن ۽ ٻئي طرف پنهنجي ئي وطن جي رجعت پرست عنصرن جي خلاف اُن کي هڪ ئي وقت وڙهڻو پئي پيو. اُن ڪري اُها نه رڳو ٻاهرين ماڻهن پر پارٽيءَ سان وابسته ماڻهن جو به خيال رکي رهي هئي. جڏهن پارٽيءَ جي هڪ زميدار عهديدار کي خولان جي مڱڻي جي خبر پئي، ۽ اهو به معلوم ٿيو ته هن نوخير انقلاب جو مڱيندو هڪ رجعت پسند شخص وٽ ملازم آهي، ۽ اُن جو پورو وفادار آهي- ته هن خولان سان ڳالهايو ته هڪ انقلابي جي حيثيت ۾ مٿس هڪ وڏي زميداري آهي، اُن لاءِ هن کي هڪ عظيم مقصد خاطر پنهنجن ڪجهه خوشين کي قربان ڪرڻو پوندو- ۽ هن کيس سندس مڱيندي جي پس منظر کان واقف ڪيو ۽ ٻڌايو ته اهو سڱ پارٽيءَ جي نقطي نظر کان فائديمند نه ٿيندو. اُن تي خولان هڪ سچيءَ انقلاب جي ان سندس مشورو مڃيو ۽ مهرباني ادا ڪئي.

خولان پنهنجي ماءُ کي چيو ته هوءَ اُن شاديءَ ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي. هن جي ماءُ ڏاڍي حيران ۽ پريشان ٿي وئي، ڇو ته ٻنهي طرفن کان شاديءَ جون تياريون ٿي رهيون هيون ۽ شاديءَ ۾ فقط ٻه ڏينهن وڃي رهيا هئا. هن خولان تي ڏاڍو دٻاءُ وڌو ته هوءَ پنهنجو ارادو بدلائي، پر هوءَ پنهنجي ارادي تي اٿل رهي. ماءُ به وڌيڪ اصرار ڪرڻ مناسب نه سمجهيو، ۽ پوءِ مڱڻو توڙيو ويو ۽ شاديءَ جو مسئلو به ڊانوان ڊول ٿي ويو.

جپاني حملي آور ملڪي غدارن جي مدد سان اڳتي وڌي رهيا هئا. انقلابي فوج، قبضي کان پوءِ جاگيردارن کان زمينون کسي، هارين ۾ ورهائي ڇڏيون هيون. اُن ڪري هاري سمجهي چڪا هئا ته سندس مستقبل تڏهن ئي روشن ۽ بهتر رهي سگهي ٿو، جڏهن انقلابي فوجن کي ڪاميابي حاصل ٿئي. انقلابين، انتقام لاءِ جيڪي آفيسر مقرر ڪيا هئا، اُهي به هنن سان وڏي محبت ۽ همدرديءَ سان پيش ايندا هئا. ويچارن هارين اهڙن آفيسرن جو ڪڏهن تصور ئي نه ڪيو هو. هنن کي ته هن وقت تائين فقط وياج خورن ۽ جاگيردارن جي پٽر دل ڪاراون سان واسطو

پيو هو، جيڪي هارين جي وات مان گرهه به کسي ويندا هئا، ۽ جيڪڏهن سندن وس ۾ هجي ها ته هارين کي ساھ کڻڻ جي حق کان به محروم ڪري ڇڏين ها. ان ئي عرصي ۾ خولان، قربانيءَ ۽ ايتار جا ولولي انگيز واقعا ٻڌا، جن هن جي دل ۾ انقلاب جي شمع کي اڃا به وڌيڪ روشن ڪري ڇڏيو. هن کي هڪ ڪامريڊ ٻڌايو ته:

’هڪ پوڙهي هاريءَ کي، جيڪو هڪ اهم پيغام کڻي انقلابين ڏانهن پئي ويو، جاپانين گهيري ورتو. جنهن وقت هاريءَ ڏٺو ته هو هينئر چوڌاري گهيري ۾ اچي ويو آهي ته هن جپانين تي دستي بم اڇلايو- جنهن سان هڪ زبردست ڌماڪو ٿيو. نتيجي طور رڳو اڳتي وڌندڙ جپانين جا قدم ڄمي ويا، ۽ سندن ڪيترا جوان رت ۽ مٽيءَ ۾ لپٽيون پائڻ لڳا، پر ان سان گڏوگڏ مٽيءَ جو هڪ ڌوڙيو ڇانئجي ويو. ان مٽيءَ جي طوفان ۾ هن اهم ڪاغذ ڦاڙي ڇڏيا، ۽ پوءِ پڇندي پڇندي جپانين تي فائرنگ ڪرڻ لڳو. جڏهن مٽي هتي ته جپاني اهو ڏسي حيران ٿي ويا ته سندن مقابلو فقط هڪ پوڙهي هاريءَ سان آهي- ۽ اهو هيستائين هنن جا پنجويهه ماڻهو ماري چڪو آهي. هنن مشين گنن سان مٿس گوليون وسائڻ شروع ڪيون. گولين جي وسڪاري سان هو ڪري پيو. هڪ جپاني آفيسر ڊوڙندو جڏهن وٽس پهتو ته ان وقت ريوالور هن جي هٿ ۾ هو. هن ساھ ڏيڻ کان اڳ ان جپانيءَ تي آخري فائر ڪري، کيس به زندگيءَ کان محروم ڪري ڇڏيو. جپانين جي ڪاوڙ ۽ جوش جي حد نه رهي. هنن ان مرندڙ پوڙهي تي ٻيهر گولين جو وسڪارو لائي ڏنو ۽ چويهن ماڻهن جو بدلوان نموني سان ورتائون، جو ان پوڙهي جي زخمي بدن کي به گولين سان چليندا رهيا.

خولان کي جيڪو پيو واقعو ٻڌايو ويو، اهو هيءُ هو ته جپانين هڪ نوجوان هاريءَ کي پڪڙيو هو، ۽ ان تي بيحد تشدد ڪيو ويو. پر پوءِ به هن جپانين کي هڪ به ڳالهه نه ٻڌائي. ان تي هنن سندس جسم جي هڪ هڪ عضوي کي ڪٽي، هن کي تڙپائي تڙپائي ماري ڇڏيو. پر اهي هن جي واتان ڪجهه به معلوم نه ڪري سگهيا. ان کان سواءِ ٻيا به ڪيترا واقعا، چين جي بهادر هارين جي قربانين، عزم ۽ عمل جي زندهه جاويد تصوير هئا.

انهن ئي ڏينهن ۾ خولان کي هدايت ڪئي وئي ته هو پنهنجيءَ ساهيڙيءَ چن سين سان گڏ ڳوٺ کي ڇڏي وڃي، چوٽه جپاني ان ڳوٺ کان فقط ٻن ميلن جي پنڌ تي اچي پهتا هئا. جڏهن خولان پنهنجيءَ ساهيڙيءَ کي انقلابي فوج جي هدايت کان آگاهه ڪيو ته هن جواب ڏنو: ’منهنجي ماءُ ڳوٺ کان ٻاهر ويل آهي، ۽

جنهن وقت به اها موٽي آئي، پارٽي هلي ۾ دير نه لڳندي، ڇن سين جو پيءُ ويڳو هو ۽ جاگيردار جو وفادار ڪارائو پڻ - البت هن جي ماءُ سڳي هئي. پر ظاهر آهي ته اُن جون همدرديون پنهنجي مڙس سان ئي وابسته هيون. خولان جي لاءِ اُن کان سواءِ ٻي ڪا واھه ئي ڪانه هئي ته هو ڇن سين جي ڳالهه مڃي وئي، چوٽه کيس اهائي هدايت ڪئي ويئي هئي ته هو کيس وٺي نڪري - هن جو رابطو فوري طرح انقلابي ڪمان جي ڪنهن به ميمبر سان قائم ٿي نه سگهيو ته جيئن اُن کان نئين صورتحال جي روشنيءَ ۾ مشورو وٺي سگهي ها.

هتي هڪ ٻي ڳالهه به ذڪر جوڳي آهي ۽ اها هيءَ ته 1945ع جي بهار جي موسم ۾ انقلابي فوج جو هڪ عهديدار محاذ تي وڙهندي زخمي ٿي پيو، ته اُن کي هن ئي ڳوٺ ۾ موڪليو ويو ۽ خولان کي هدايت ڪئي وئي ته هو زخمي عهديدار جي ٿله ٽڪور ڪري. اها ٿله ٽڪور آهستي آهستي محبت ۾ بدلجي وئي ۽ محبت کان پوءِ شاديءَ جو مسئلو سامهون آيو ته پنهني اُن ڳالهه تي اتفاق ڪري ورتو ته جيسين تائين انقلاب ڪامياب نه ٿو ٿئي، اُن وقت تائين شادي ملتوي ڪئي وڃي. جيڪڏهن مڱڻو ٿي ويو ته ڪا ڳالهه ڪانهي. مڱڻي ٿيڻ کان پوءِ اهو عهديدار هڪ مهينو پيو به ڳوٺ ۾ رهيو، ۽ پوءِ پنهنجيءَ مڱ کان موڪلائي محاذ تي هليو ويو. خولان هن کان وعدو ورتو ته انقلاب جي ڪاميابيءَ کان پوءِ ٻئي جڙا دارالحڪومت ۾ ملندا.

هن واقعي کي هڪ سال گذري چڪو هو، جڏهن خولان کي هدايت ملي هئي ته هو پنهنجيءَ ساهيڙيءَ سان گڏ ڳوٺ ڇڏي وڃي، ۽ سندس ساهيڙيءَ ماءُ جي غير حاضريءَ جو بهانو بڻائي، پنهنجو وڃڻ ملتوي ڪيو هو - اصل ۾ ڇن سين ڳوٺ جي آسودي زندگيءَ کي الوداع چئي، محنت ۽ مشقت ۽ غير يقيني حالت ۾ زندگي گذارڻ کان گهربار ٿي، ۽ هيءُ ئي اها ڪمزوري هئي، جنهن کيس ڳوٺ ڇڏڻ کان روڪي وڌو. جڏهن سندس ماءُ واپس آئي ته شايد اُن به پنهنجي ڌيءُ جي مجبوري سمجهي ورتي هئي، ۽ اُن به نت نتاءُ کان ڪم ورتو - ۽ پنهنجي مڙس کي به اُن راز کان واقف ڪري ڇڏيائين. هن جو مڙس پنهنجيءَ زال جي وفاداريءَ کان ڏاڍو خوش ٿيو. هن دل ٿي دل ۾ سوچيو ته فائدي وٺڻ جو وقت اچي ويو آهي.

ٻئي ڏينهن جپاني فوج ڳوٺ ۾ داخل ٿي وئي ۽ ڳوٺ کي چئني طرفن کان گهيري ورتو ته جيئن ڪوبه ماڻهو ڳوٺ کان ٻاهر نڪري نه سگهي. ڳوٺاڻن کي حڪم ڏنو ويو ته اهي ڳوٺ جي چوڪ ۾ گڏ ٿين، ڇاڪاڻ ته اُتي فصلن جي لپاري بابت هڪ اهم اعلان ڪيو ويندو. ماڻهن لاءِ حڪم مڃڻ کان سواءِ ٻي ڪا به واھه نه هئي.

جڏهن ڳوٺاڻا چوڪ ۾ گڏ ٿيا ته هڪ جپاني آفيسر حڪم ڏنو ته سڀئي قطار بڻائي بيهي رهن. جڏهن قطار مڪمل ٿي وئي ته فوجين هڪدم هنن ڏانهن رائفلون تائي ورتيون.

”فصل جي لباري بابت اعلان ڪرڻ جو هيءُ ڪهڙو طريقو آهي؟“ هڪ پوڙهو هاري پڻ ڪيو. شايد ڪنهن فوجيءَ هن جي ڳالهه ٻڌي ورتي ۽ پنهنجيءَ رائفل جو ڪنڊاڪ هڻي، هن پوڙهي کي قطار مان ڇڪي ٻاهر ڪڍيائين. اهڙيءَ طرح پنج ٻيا ماڻهو به ٻاهر ڪڍيا ويا. اُن کان پوءِ هڪڙو آفيسر هڪ ڊگهي تلھڙ کڻي، ساڄي طرف کان شروع ٿيو، ۽ هڪ هڪ شخص کان اُن جو نالو پڇڻ لڳو. جڏهن هو سڀني کان نالو پڇندو، هڪ چوڪريءَ جي ويجهو پهتو ته اُن کان پڇيائين:

”تنهنجو نالو ڇن سين آهي؟“

”چوڪريءَ ورائيو- ”نه، سائين! منهنجو نالو ’لي سان‘ آهي!“ آفيسر اڳتي وڌيو

۽ هن پيءُ چوڪريءَ کان پڇيو:

”تنهنجو نالو، پڪ ٿي پڪ ڇن سين هوندو؟“

هن چوڪريءَ هڪندي ورائيو: ”ها، سائين منهنجو نالو ڇن سين .....“

”ڇڱو، قطار کان ٻاهر نڪري اچ!“

وري ڀر واريءَ چوڪريءَ کان پڇيائين:

”تنهنجو نالو خولان آهي؟“

هن چوڪريءَ ناڪار ۾ ڪنڌ ڏوڻيو. ان چوڪريءَ سان گڏ خولان جي ماءُ بيٺي هئي، جنهن آفيسر جي ڳالهه ٻڌي ورتي ۽ سندس دل ڪنهن اڃاڻي ڊپ جي ڪري ٽڪ ٽڪ ڪرڻ لڳي. هن گهريو ته پنهنجي ڌيءُ کي اُن ڳالهه کان خبردار ڪري، پر وقت هٿن مان نڪري چڪو هو. آفيسر هيئنڙ خولان جي آڏو هو.

”ها، چوڪري! تنهنجو نالو خولان آهي؟“ هن اڃا جواب ئي نه ڏنو ته آفيسر

وري ڳالهائيو:

”مون توکي پڪ ٿي پڪ سڃاڻي ورتو آهي، تون پڪ ٿي پڪ خولان آهين.

ڇڱو، قطار کان ٻاهر نڪري اچ! اسان کي تنهنجي ضرورت هئي!“

ان شام جو خولان تي سخت تشدد ڪيو ويو. هن کان وري وري پڇيو ويو ته انقلابي فوج جو هيڊ ڪوارٽر ڪٿي آهي؟ ڳوٺ ۾ ۽ اُن کان ٻاهر ڪهڙا ڪهڙا ڪميونسٽ آهن؟ انقلابين جو تعداد ڪيترو آهي ۽ کين سامان ڪهڙيءَ ريت پهچايو ٿو وڃي؟ پر خولان هر سوال جي جواب ۾ ورائيو ته ”مون کي خبر نه آهي!“

آفيسر کيس چيو: ”خولان تنهنجي عمر صرف 15 سال آهي، ڇا تون ان عمر ۾ مرڻ پسند ڪندين؟“
 هڪ گهڙيءَ لاءِ هن جي دل ۾ ڪمزوري پيدا ٿي، پر پوءِ هڪدم هن پاڻ سنڀالي ورتو ۽ چيو ته: **”غلاميءَ جي زندگيءَ کان آزاديءَ جو موت بهتر آهي.“**

آفيسر هڪ چوڪريءَ جي وائان اها ڳالهه ٻڌي حيران ٿي ويو. ان بعد هن خولان کي هڪ ٻئي آفيسر جي حوالي ڪيو. هن آفيسر پڇا ڳاڇا دوران کيس آڇ ڪئي ته هوءَ هن سان ڀر واري ڳوٺ ۾ هلي هلي ته هو کيس بچائي وٺندو. خولان، ان آڇ جو مقصد سمجهي وئي. ”هرگز نه!“ هن جواب ڏنو، **”پنهنجي جان بچائڻ لاءِ پنهنجي آبرو ڪنهن به صورت ۾ قربان نه ڪنديس!“**

آفيسر نيٺ مجبور ٿي، فيصلو ڪيو: ”خولان! سڀاڻي صبح جو تنهنجو سر قلم ڪيو ويندو!“ اهو فيصلو ٻڌائي، آفيسر هليو ويو.

ان رات خولان وري پنهنجو پراڻو خواب ڏٺو ته هارين کي جاگيردارن ۽ سندن ظالم ڪارندن کان نجات ملي وئي آهي، ۽ سڄو چين جنت بڻجي ويو آهي. هن خواب ۾ نامعلوم نگر جو سفر ڪيو، ۽ جڏهن صبح ٿيو ته هڪ فوجيءَ اچي کيس جاڳايو. هن جي پنهني هٿن کي مضبوط رسيءَ سان ٻڌو ويو، ۽ پوءِ فوجين جي پهري هيٺ کيس مقتل ڏانهن آندو ويو. چوراهي تي خولان ۽ ٻين ڇهن ماڻهن کي مارڻ جو انتظام ڪيو ويو هو. ۽ سڄي ڳوٺ جي ماڻهن کي حڪم ڏنو ويو هو ته سڀئي ان چوڪ ۾ گڏ ٿي، ”غدارن“ جو حشر ڏسن.

جڏهن خولان چوڪ ۾ پهتي ته هڪ طرف اُهي ڇهه ماڻهو بيٺا هئا، جن کي هن سان گڏ قتل ڪيو پئي ويو. پندرهن ويهن ٻين ماڻهن کي ٻڌي، ٻئي طرف بيهاريو ويو. انهن سڀني جا هٿ ٻڌل هئا. پر هڪ اهڙي هستي به هئي، جنهن جا هٿ ٻڌل نه هئا. ان هستيءَ جو نالو هو چن سين. اُهاڻي چوڪري، جيڪا خولان جي ساھيڙي هئي، ۽ جنهن جي ڪمزوريءَ ۽ بيوقوفيءَ خولان کي مقتل تائين پهچايو هو. ان ڪري چانين هن کي آزاد ڪري ڇڏيو، ۽ ان کان سواءِ هن جي ماءُ ۽ ويڳي پيءُ جون خدمتون به سندس سر بخشيءَ لاءِ ڪافي هيون. خولان کي ڏسندي ئي ان بيوقوف چوڪريءَ پنهنجو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو. خولان وڏيءَ بهادريءَ سان موت جو انتظار ڪرڻ لڳي.

جلاد جي ڪهاڙي، هڪ انقلابيءَ جو ڪنڌ اُڏائي ڇڏيو. ڪجهه گهڙين کان پوءِ ٻئي انقلابيءَ جو ڪنڌ اُڏايو ويو. آفيسر خولان کي چيو: ”تنهنجو ستون نمبر آهي- اڃا

وقت اٿئي!“ خولان انڪار ۾ ڪنڌ لوڏيو. وري ٽئين انقلابيءَ کي زندگيءَ کان محروم ڪيو ويو. رت وهي خولان جي پيرن تائين پهچي چڪو هو. هن هري هري پنهنجو پير پري ڪري ورتو ته متان شهيد جي رت جي بي حرمتي نه ٿئي. وري ڪجهه گهڙين کان پوءِ پنجين ۽ ڇهين هاريءَ جو سر قلم ڪيو ويو.

آفيسر چيو: ”خولان! هاڻي تنهنجو وارو آهي. جيڪڏهن تون گهرين ته هيئنر به زندگي تنهنجا پير چمي سگهي ٿي!“

”نه!“ هن اعليٰ عزم سان ورائيو، ۽ پوءِ پاڻ ئي اڳتي وڌي، جلاد جي آڏو سر جهڪائي بيهي رهي. جلاد ڪو ٻيو نه هو، هن جي پياري ساهيڙيءَ چن سين جو پيءُ هو.

خولان هڪ طنز پريءَ نگاهه سان پنهنجي ساهيڙيءَ جي پيءُ ڏانهن ڏٺو، ۽ پوءِ نظر ڦيرائي چن سين ڏانهن نهاريائين، جنهن جو ڪنڌ اڃا به جهڪيل هو. هيءُ دل ڌاريندڙ منظر ڏسي، ڳوٺ وارن کان رڙ نڪري وئي، جلاد جا قدم ٽٽڪيا. چياني آفيسر هڪدم هيءَ تبديلي محسوس ڪئي، ۽ سوچيو ته ڪٿي معاملو بگڙي نه وڃي. هن رڙ ڪري جلاد کي حڪم ڏنو ته پنهنجو ڪم ڪري. جلاد بي ڌيانيءَ سان پنهنجو ڪهاڙو هلايو ۽ خولان جو خوبصورت سر جسم کان ڌار ٿي ويو. ٿورن ئي ڏينهن کان پوءِ انقلابي فوج اڳتي وڌي آئي، ۽ هن ڳوٺ تي قبضو ڪري ورتائين. ليڪن خولان جا قاتل ڳوٺ مان پڇي وڃڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا. 1951ع ۾ آخرڪار جلاد ۽ جاگيردارن کي گولي ورتائون ۽ پوءِ کين قانون موجب سزا ڏني ويئي.

اڄ به هن ڳوٺ ۾ خولان جو هڪ مجسمو، اُن چوڪ ۾ بلند آهي، جتي کيس شهيد ڪيو ويو هو. هن کي مرڻ کان پوءِ ڪميونسٽ پارٽيءَ جي دائمي رڪنيت جو اعزاز ڏنو ويو. ۽ عظيم انقلابي رهنما ماڻوڙ ڀٽنگ چيو:

”چين کي خولان جي قربانيءَ ۽ بهادريءَ تي فخر آهي!“

.

نگوين ٿي چائو

ويتنام جي آزاديءَ جي جنگ جي هيروئن،
جيڪا اسڪول جي چار ديوارين مان نڪري، جيل
جي بلند ديوارن اندر پهچي وئي- پر دشمن تي ثابت
ڪري ڇڏيائين ته هڪ ڪچڙي ذهن واريءَ
شاگردياڻيءَ جي دل جڏهن وطن پرستيءَ جي جذبي
سان معمور ٿي ويندي آهي ته اها ڪيڏو نه فولادي
عزم نڀائڻ جي قابل ٿي ويندي آهي!

ڏکڻ ويتنام جي هيءَ بي مثال هيروئن، پنهنجي قوم جي محبوب ۽ محترم
هستي آهي. پنهنجي ساٿين ۾ ڪامريڊ ”نگوين ٿي چائو“ ۽ هر تجويز ۽ تحريڪ جو
مرڪزي ڪردار آهي، ته عوام ۾ ”پيٽ ٿي چائو“ قومي جوش ۽ جذبي جي روح
روان! ويتنام جي گهاتن جهنگن جي پناهه گاهه ۾ ويهي، آمريڪين جي گوليباريءَ
جي خوفناڪ ڌماڪن ۾، هوءَ اڄ به پنهنجي **1310** ڏينهن جي ڊگهي قيد جون
حالتون بيان ڪندي آهي، ته سندس ساٿي سندس ڳالهين ايڏيءَ ته دلسوزيءَ
سان ٻڌندا آهن، جڏهن ته ڪا نئين ڳالهه ٻڌي رهيا آهن.

”ٿي چائو“ جي عمر اُن وقت **28** ورهيه هئي- پر آمريڪي قيد سندس ڄمار کي
ڪيترا ورهيه اڳتي ڌڪي ڇڏيو آهي- هن جي صحت تباهه ٿي چڪي آهي- چهر تي
گهٽج ظاهر ٿي چڪا آهن. سندس رنگ، لهسجي، سانورو ٿي چڪو آهي- اکيون
وساڻل آهن- نظر جهڪي ٿي چڪي آهي. ڪارا پنيا وار، جيڪي چيلهه کان هيٺ

رسندا هئا، هن وقت اڻيا ۽ گرانٽ جيترا وڃي رهيا هئا. هڪڙي ڏينهن وجهه وٺي، پنهنجي حسين ڪارن وارن کي ڪٿي ڇڏيو، ته جيئن دشمن کيس وارن مان جهلي، وڌيڪ ايڏائي نه سگهي. ٿي چائو جي من موهندڙ صورت، ڪنهن وقت زندگيءَ سان ڀرپور ۽ صحتمنديءَ جي چمڪ سان منور هئي پر هاڻي ته هوءَ اُن کي به پياري وطن تي قربان ڪري چڪي آهي، ۽ اُن ڏينهن لاءِ زندهه آهي، جڏهن هوءَ پنهنجي وطن کي دشمن جي ناپاڪ قدمن کان آزاد ڏسي سگهي! (تي چائو جو وطن، مارچ 1967ع تي آزاد ٿي چڪو آهي، ٿي چائو ضرور پنهنجي آسن کي پورو ٿيندي ڏٺو هوندو. پر خبر نه آهي ته هيءَ عظيم عورت هن وقت زندهه به آهي يا نه؟)

ٿي چائو کي 9- فيبروري 1961ع تي گرفتار ڪري جيل ۾ وڌو ويو. اُن وقت هوءَ مڊل اسڪول جي سينيئر شاگردياڻي هئي. ٿورا ئي ڏينهن ٿيا هئا، جويوٿ ليگ جي ميمبر ٿي هئي، ته ڪنهن غدار مائٽ جي مخبريءَ تي کيس گرفتار ڪري، ڏکڻ ويٽنام جي وچئين علائقي جي هڪ اسپيشل يونٽ ۾ موڪليو ويو.

ابتدا ۾ ته دشمن جي ڪمينه- صفت ايجنٽن، هن کي طرح طرح جي لالچن ۾ ڦاسائڻ چاهيو- ۽ پوءِ اُهي آهستي آهستي دوستاڻي نموني سان هن کي نيون نيون تجويزون ٻڌائڻ ۽ ظاهر ۾ دوستاڻا مشورا ڏيڻ لڳا. هڪڙي ڇڻي ته هن کي اعتماد ۾ وٺڻ ۽ کيس همدرديءَ جو يقين ڏيارڻ لاءِ، ان حد تائين چئي ڏنو ته:

”تنهنجي هڪ مائٽ ئي تو بابت مخبري ڪئي، جنهنجي بنياد تي تنهنجي خلاف لڳل الزام کي تقويت حاصل آهي. هن وقت اسان وٽ ڪنهن نه ڪنهن ثبوت جو هئڻ لازم آهي، ته جيئن اُن بنياد تي اسان تنهنجي خلاف نالي ماتر ڪاروائي ڪري، توکي آزاد ڪري سگهون. اسان کي توسان پوري پوري همدردي آهي. اسان نٿا چاهيون ته توکي نقصان پهچي. تون چونه ٿي هڪ ٻه غير اهم وقعا ياد ڪري، تسليم ڪرين ته تو انهن ۾ حصو ورتو هو- ۽ ائين رسمي ۽ معمولي ڪاروائيءَ بعد پاڻ کي آزاد ڪرائڻ جي ڪوشش ڪرين.“

پرانهن لفظن تي پينلجي وڃڻ بدران، ”تي چائو“ جو ذهن هڪدم بيدار ٿي ويو ۽ هوءَ محتاط ٿي ويئي- ”غير اهم واقعا؟“ هن سوچيو ته ڪو واقعو ڪٿي ڪيڏو ئي غير اهم هجي، پر دشمن جي آڏو اُن کي مڃڻ، بهرحال پنهنجي جماعت سان غداري ڪرڻ جي برابر ۽ ”قومي باغي“ هجڻ جو ثبوت آهي! جيڪڏهن آءٌ ائين

ڪريان ته مون ۾ ۽ انهن قوم ۽ ملڪ جي غدارن ۾ ڪهڙو فرق وڃي رهندو، جيڪي دشمن جي هٿن ۾ پُٿلين جيان نجي، پنهنجي ئي وطن کي غلاميءَ جي زنجيرن ۾ سُڪ ڪرڻ جون ڪوششون ڪري رهيا آهن؟“ ۽ اهو سوچي، هن پنهنجي عزم کي وڌيڪ اٿل بڻائي ڇڏيو.

جڏهن حڪمت عمليءَ جا هي وسيلا ڪارگر نه ٿيا، ۽ ٿي چاڻو ۽ جي عزم ۾ ذري برابر به لوڏو نه آيو، ته دشمنن هن جي اکين تي پٽي ٻڌي، کيس هڪ بيد بدنام جيل 42- پي ۾ موڪلي ڇڏيو، جيڪو زميني دوزخ جو بدترين نمونو هو. هن جيل ۾ زير زمين تهخانا ۽ ڊگها ۽ ورن وڪڙن وارا چور- رستا موجود هئا، جيڪي آزاديءَ جي متوالن وطن- پرستن جي هڏن سان ڀريا پيا هئا- ۽ اهڙي طرح اکين تي پٽيون ٻڌي، کيس هڪ زمين دوز ڪوٺڙيءَ ۾ اڇلايو ويو- ۽ کيس هڪ پيرو پهر سوچڻ لاءِ ڇڏي، سڄي رات هن کي اڪيلو ڇڏي ويا. هوءَ ساري رات پنهنجي چؤطرف موجود ڪوٺڙين مان رڙين ۽ دانهن جا آواز ٻڌندي رهي. مصيبت جي ماريلن ۽ مظلوم حریت پسندن کي تڪليفن رسائڻ ۾ انهن ماڻهن ايڏو ته لطف محسوس ٿي ڪيو، جو پاڻ به انهيءَ وندر ۾ سڄي رات نه سٽا هئا- ٿي چاڻو کي سوچڻ جو موقعو ڏنو ويو هو، ۽ هوءَ انهيءَ اذيتناڪ ماحول جي باوجود غور ڪندي رهي. البت هن جي سوچ جو انداز نرالو هو- هوءَ پنهنجي پارٽيءَ ۽ ساٿين جي باري ۾ سوچيندي رهي، جن سان گڏ ڪم ڪرڻ جو هن کي تمام گهٽ موقعو مليو هو. ۽ سيني ۾ اهائي حسرت سانڍي، هوءَ قيد ۾ اچي پئي هئي. هوءَ تصور جي دنيا ۾ پنهنجي مڱيندي جو دلڪش چهرو ڏسندي رهي- پارٽيءَ جو هڪ سرگرم رڪن، ”لي هونگ تو“- جنهن کيس وطن جي آزاديءَ جي سرگرمين ۾ حصي وٺڻ جي دعوت ڏني هئي. سڀ کان اڳ هن شاگردن جي هڪ آزاديءَ جي تحريڪ ۾ حصو ورتو، چوڻه هن چاهيو ٿي ته شاگرد هڪ آزاد ملڪ جي فضا ۾ تعليم حاصل ڪري سگهن، ۽ پُر امن ماحول ۾ پنهنجيون تعليمي سرگرميون جاري رکي سگهن. هوءَ خود فطرتاً امن پسند ۽ پرسڪون طبيعت جي مالڪ هئي. اُن ڪري منڍ ۾ هوءَ هنگامن کان لهرائيندي هئي، ۽ تحريڪن ۾ حصي وٺڻ کان پاسو ڪندي هئي. مطالعو، هن جي محبوب وندر هئي. پر ”لي هونگ تو“ کي هن جو رويو پسند نه هو، ۽ هن ئي ”ٿي چاڻو“ کي نيٺ ڦاٿل ڪري ورتو ته هن وقت وطن جي سڌ کان منهن موڙڻ ۽ جدا رهي مطالعي ۾ وقت گذارڻ، فقط تنگ- نظر انفراديت جو ئي دليل آهي.

”هن ظلم جي زماني ۾، امن ۽ سُڪون بابت سوچي ئي نٿو سگهجي، چاڻو! ڏسين نه ٿي ته اسان جي پياري وطن جي اڌ کان

وڌيڪ حصي تي ظالم آمريڪي قبضو ڪري چڪا آهن، ۽ باقي اڌ سندن هٿن مان بچائڻ لاءِ اسان کي سر تريءَ تي رکي مقابلو ڪرڻو آهي. ٻيءَ حالت ۾ هي شهنشاھيءَ جا علمبردار، غلاميءَ جو ڳوٺ، اسان جي ڳچين ۾ وڌيڪ سوڳهو وجهندا، ۽ امن ۽ آزادي، هميشه لاءِ اسان کان رُسي وينديون. هن وقت، سڀڪجهه ڇڏي، وطن جي بچاءَ لاءِ اُٿ، ڇاڻو! اسان کي ملڪ مان مُوزين کي پڇاڻڻو آهي. سائڱان ۾ سندن هٿ ٺوڪي حڪومت جي طاقت ٽوڙڻي آهي. اسان کي پنهنجي سرزمين مان هن گندي معاشري جي پاڙ پٽڻي آهي، جيڪو ”ماڻهوءَ کي ماڻهوءَ جي ڪاٺ“ جو سبق سيکاري ٿو!“

”لي هونگ تو“ ايڏن ته پُر اثر لفظن ۾ تقرير ڪئي، جو ڇاڻو ان جو درد دل ۾ محسوس ڪيو.

وري هن جي ذهن تي اهو نظارو تري آيو، جڏهن ”لي هونگ تو“ مظاهري جي اڳواڻي ڪري رهيو هو، ۽ ”تي ڇاڻو“ سندس بنهه پٺيان هئي. پوءِ پوليس سندس جلوس کي چٽو چٽ ڪرڻ لاءِ حملو ڪري ڏنو. هتان هُتان لٽيون وسط لڳيون. ”لي هونگ تو“ جي مٿي ۾ گهاءَ ٿي پيو، جنهن مان رت جو ڦوهارو وهي نڪتو. پر هن پنهنجي رت ۾ ريتي چھري تي عزم جي پختگي قائم رکي، ۽ پنهنجو نشان بدستور هٿ ۾ بلند ڪري نعرا هڻندو رهيو: ”آمريڪي ڌاڙيلن کي ڌڪي ڪڍو!“ پوليس جي تشدد جي باوجود، جلوس جي ترتيب ۽ جوش ۾ فرق نه آيو. ۽ اهو باقائدي ۽ ضابطي سان اڳتي وڌندو رهيو.

اُن کان پوءِ ”تي ڇاڻو“ کي ’هونگ تو‘ جي آخري ملاقات ۽ سندس اُهي آخري لفظ ياد آيا- ”جيڪا مشڪلات سامهون اچي، اُن جو بهادريءَ سان مقابلو ڪجانءِ، ڇاڻو! کڻي ڪجهه به ٿي پوي، پر تنهنجا قدم، پنهنجي رستي تان ڪنهن به صورت ۾ تڙڪڻ نه کپن.“

هن ڪيڏي نه پيار مان ڇاڻو جو هٿ دٻائيندي چيو هو- ’هائڻي اُهو وقت اچي ويو آهي، جنهن جو هن خدشو ظاهر ڪيو هو- منهنجي امتحان جو وقت-! آزمائش جو وقت-! هن خود بخود پڙڪيو‘

ٻئي صبح جو کيس تهخاني مان ڪڍي، پڇا ڳاڇا لاءِ هڪ ميجر اسپيشل ايجنٽ جي ڪمري ۾ وٺي ويا، جنهن ”يوٿ ليگ“ جي سرگرمين بابت پڇا ڳاڇا ڪئي- ٿي ڇاڻو گهڙيءَ کن لاءِ ڏانهس ڪڙيءَ نظر سان ڏسندي جواب ڏنو:

”مون کي ڪابه خبر نه آهي!“

هن جواب تي ميجر باهه ٿي ويو ۽ ڪاوڙ ۾ ڀرجي، رڙ ڪري، پنهنجي عملي جي خاص ماڻهن کي حڪم ڏنائين، جيڪي ستايل چوڪريءَ کي بي رحميءَ سان گهليندا، ايڏا رسانيءَ جي ڪمري ۾ وٺي ويا. هن کي هڪ بينچ سان ٻڌو ويو. هن جو وات پٽي، لوهه جو هڪ ٽڪر سندس ڏندن ۾ ڦاسايو ويو ته جيئن هوءَ وات بند ڪري نه سگهي. ۽ صابن جو ڳار سندس وات ۾ اوتڙ لڳا. جڏهن صابن جو پاڻي ڏوگهيندي هن جو پيٽ ڦوڪجي ويو، ۽ پاڻي سندس نڙيءَ مان واپس اُٿوڙجڻ لڳو، ته اُهي ظالم سندس پيٽ تي چڙهي، اُن کي زور سان دٻائڻ لڳا. پاڻي گڙگڙ ڪري ڦوهاري وانگر هن جي وات مان نڪتو. جيتوڻيڪ ڪافي مقدار هن ڦيءَ جي ذريعي خارج ڪري ڇڏيو هو. پر هن اذيتناڪ سزا جو عملي طور ڪوبه نتيجو نه نڪري سگهيو، چوٽه اُن کان پوءِ به ڄاڻو ۽ جو هڪ ئي جواب هو ته:

”مون کي ڪابه خبر نه آهي!“

اُن بعد هن جي جسم کي بجليءَ جي اڳهاڙين تارن سان جهيو ويو ۽ کيس بجليءَ جا تيز جهٽڪا ڏنا ويا، ۽ اُهو عمل روزانو دهرايو ويندو هو. پهرين ته هوءَ پيرين پنڌ هلي، ايڏا رسانيءَ جي ڪمري ۾ ويندي هئي، پر آهستي آهستي سندس حالت ان حد تائين بهجي وئي، جو کيس سهارو ڏئي وٺي ويندا هئا، ۽ بيهوشيءَ جي حالت ۾ واپس کڻي اچي جيل جي ڪوٺڙيءَ ۾ اڇلائي ويندا هئا. هڪ مهيني تائين لڳاتار اها ڪيفيت رهي. پر ٿي ڄاڻو جي وات مان هڪ به لفظ به نه نڪتو. ميجر وڏيءَ مشڪلات ۾ ڦاسي پيو، ۽ حيران هو ته ڪري ڇا؟

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ، ميجر هڪ بوتل کڻي. ڄاڻو جي ڪمري ۾ آيو ۽ چين تي مڪروه مُرڪ آڻيندي چيائين:

”اُف! تنهنجو چهرو زخمن ۽ داغن سان ڀرپور آهي. ۽ هيءُ ڏس، مون تو لاءِ هڪ نهايت قيمتي دوا، خاص آرڊر ڏئي گهرائي آهي. هيءُ دوا اٽلپ آهي، ۽ وڏيءَ مشڪل سان هٿ آئي آهي. هيءُ وٺ، ۽ پنهنجي چهر تي هڻندي ڪرا!“

”توهان اڃا پنهجو وقت پيا وڃايو! توهان اڃا تائين اهو اندازو نه لڳايو آهي، ته توهان مون کي پنهنجي چالبازين سان متاثر ڪري نٿا سگهو. جيڪو ظلم مون سان ڪري رهيا آهيو، اُن کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو ظلم هوندو؟ ۽ جيڪڏهن ڪو آهي ته اچو، ۽ اچي آزمائي ڏسو!“ ٿي ڄاڻو، ڪاوڙ ۽ نفرت جي نظرن سان گهوريندي چيو.

”آء چاهيان ٿو ته جهڳڙو ختم ٿئي، ۽ اسان هڪ ٻئي کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريون. ايڏي ڊگهي ويڪري ڳالهه ٿي ڪانهي. تون فقط هڪ ٻه ڳالهيون ٻڌاء، ته اسان توکي هڪدم آزاد ڪري ڇڏينداسون! هاڻي ٿي، هن وقت! اسان توکي موزون مالي مدد ڏينداسون، توکي انگلينڊ يا آمريڪا موڪلي، اعليٰ تعليم ڏياري سگهجي ٿي. تو جهڙي لائق چوڪريءَ کي تعليمي امداد ڏئي، اسان کي دلي خوشي ٿيندي. پوءِ اهو تنهنجيءَ پسند تي ڇڏيل آهي ته انگلينڊ وڃين يا آمريڪا؟“

ميجر اهڙيءَ ته خوش اخلاقيءَ جو مظاهرو ڪيو، جڻ هيءُ ڪو نئون ماڻهو هو! ۽ ٿي ڄاڻو، عجب مان سندس منهن ڏانهن ڏسڻ لڳي- ”پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ڪهڙيون ڪهڙيون ڦلڦلايون ڪائين ٿا هي ماڻهو! ٻين کي توکي ڏيڻ لاءِ ڪهڙي نه دوزخي پاليسي بڻائين ٿا!“ هوءُ سوچي رهي هئي.

”ها، ها! شاباس!! هاڻي توکي ڳالهه سمجهه ۾ آئي آهي!“ ميجر پنهنجي خيال ۾، سندس حوصلي افزائي ڪندي چوڻ لڳو.

”منهنجي ته سمجهه ۾ ڳالهه اچي وئي آهي! پر تونئي غلط سمجهيو آهي! توهان ماڻهن مان ڀلائيءَ جي اُميد رکڻ، ٻين کان بيزگهرڻ جي برابر آهي- ۽ توهان جي پيشڪش کي قبول ڪرڻ، اُن کان به وڌيڪ ناداني! تنهن ڪري مون کي معاف ڪريو. آءُ جيئن آهيان، نيڪ آهيان!“ ٿي ڄاڻو قهري نظرن سان ميجر کي گهوريندي ورائيو.

”هون ..... نيڪ آءُ ..... هاڻي ٿي سمجهي وٺان ٿو!“ هن ڏند ڪرتي چيو، ۽ اخلاق جو اهو هٿرادو ماسڪ سندس چهر تي تان لهي ويو، ۽ هو اڳ جيان بد فطرت وحشي نظر اچڻ لڳو. ٿي ڄاڻو کي ٻيهر ايڏا رسائيءَ جي ڪمري ۾ گهلي ويا- ۽ هن پيري کيس ٻڌي ڪوڙن هڻڻ، صابن جي ڳار پيارڻ، ۽ بجليءَ جي جهٽڪن ڏيڻ تي ٿي اڪتفا نه ڪئي وئي، پر سندس منهن ۾ سڀون چڻائيندا رهيا- سڄي رات کيس لڳاتار قسمن قسمن ايڏا ڏيندا رهيا، ۽ هوءُ سور جي شدت کان ڦٽڪندي، مٿن ڦٽڪار وجهندي رهي- نيٺ هوءُ بيهوش ٿي ويئي. ۽ کيس گهلي واپس ڪوٺريءَ ۾ اڇلائي آيا. مظلوم چوڪري، ڪنهن وقت پاڻهي ٿي هوش ۾ اچي ٿي ويئي، ۽ وري بيهوش ٿي ٿي ويئي. هن جو سمورو جسم، پڪل ڳڙه وانگر ڏکي رهيو هو. نس نس مان سيسرات نڪري رهيا هئا، ۽ اکين ۾ پٽي محسوس ٿيو، جڻ مٿس سڪرات جي حالت طاري آهي، ۽ ڪنهن وقت به مري ويندي. موت کي

ويجهو ڏسي، هن پنهنجي جسم جي سموري سگهه گڏ ڪري، پاڻ کي پت سان ٽيڪ ڏئي بيهاريو ۽ وارن مان مان هڪ پڻ ڪڍي، اُن سان پت تي ڪجهه شعر اُڪيريا، جن جو مطلب هيءُ هو:

”منهنجو ڳاٽ هميشه اوچو رهندو،

سمند جي ڪناري تي بيٺل اڏول بهار جيان اوچو!

اُهو ڪڏهن به نه جهڪندو- پوءِ لهرون پلي ڪيڏيون به تيز ۽ طوفاني هجن!

”منهنجا ڪپڙا رت- ٻڌل آهن، پر انهن جي هيٺان منهنجي دل ساڳيءَ طرح پاڪ ۽ صاف آهي!“

اُن کان ڪجهه ڏينهن بعد، ٽي چاٿو ڪي ڪنهن ٻئي جيل ۾ موڪليو ويو- هيءُ جيل گياون جي علائقي ۾ هو. اُتي موجود قيدي عورتن مان هن جي ملاقات هڪ عورت سان ٿي، جيڪا ”پيٽ اين“ سڏبي هئي، ۽ جيل اندر پارٽيءَ جي گجهيءَ تنظيم جي انچارج هئي. هڪ ڏينهن هوءَ ”ٽي چاٿو“ جي ويجهو اچي بيٺي ۽ چوڻ لڳي:

”اسان جي پارٽيءَ، تنهنجي ماضيءَ جو مشاهدو ڪيو آهي-

آمريڪين جي قيد ۾ تنهنجو عزم اٽل ۽ استقلال داد لائق ڏٺو ويو آهي- ۽ پارٽيءَ کي اعتراف آهي ته تون هر لحاظ کان اُن جي ميمبر ٿيڻ جي اهل آهين!“

ايڏي عرصي ۾ پهريون ڀيرو، چاٿو جي اکين ۾ ڳوڙها ڀرجي آيا- ۽ هي خوشيءَ جا ڳوڙها هئا. کيس پارٽيءَ ايڏو وڏو اعزاز ڏنو، جو پاڻهي ئي کيس ميمبر تسليم ڪري ڇڏيائون!

اڌ رات، 2- سيپٽمبر 1961ع- ”جمهوريه ويتنام“ جو قومي ڏينهن هو. وڏي وارد ۾ اڪثر قيدي ننڊ پيا هئا، ۽ هڪ ڪُنڊ ۾ اُن ئي وارد ۾ رهندڙ عورتن، تيل جو هڪڙو ننڍڙو ڏيئو ٻاري رکيو هو- اُهي ”ٽي چاٿو“ کي پارٽي ميمبر تسليم ڪرڻ جي باري ۾ ڪا رسم ادا ڪري رهيون هيون. پت تي ”هٽوڙي ۽ ڏاٽي“ جي تصوير لڳائي وئي هئي، جيڪا ڪنهن پمفلٽ مان ڪاٽي وئي هئي. ”پيٽ اين“ نهايت سنجيدي ۽ گنجير آواز ۾ آهستي آهستي پارٽيءَ جي فيصلي جو اعلان ڪيو. اُن کان پوءِ، نگوين ٽي چاٿو، نشان ڏانهن هٿ ڪڍي، حلف ڪندي، هلڪي آواز ۾ پُر عزم لهجي ۾ چيو:

”آءٌ سڄي زندگي پنهنجيءَ پارٽيءَ سان وفادار رهنديس ۽ آخري وقت تائين ان جي مفاد لاءِ جدوجهد ڪنديس!“

هن جي دل تيزيءَ سان ڌڙڪي رهي هئي - اوچتو هن جي دل ۾ آرزو پيدا ٿي، ته پنهنجن انهن لفظن کي ايڏي ته بلند آواز سان چوي، جو سندس آواز، هن جي پارٽيءَ کان سواءِ اُهي سڀ آزادي - پسند پيڻون ۽ پائڻ ٻڌي سگهن، جيڪي دنيا جي ڪنڊ ڪڇ ۾ آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪري رهيا آهن!

سڄو وارد سانت جي ساگر ۾ گم هو. ڏيئي جي ٽمڪندڙ جوت ۾ ڪجهه سنجيدا چهره، خلوص جي نور سان ڇمڪي رهيا هئا. هن پنهنجو پاڻ تي ضابطو رکندي، پنهنجي ساٿين ڏانهن ڏٺو، ۽ مُرڪي ڏنو:

”هو نياڳا، مون کان اهو چوڻ لاءِ ته آءٌ پارٽيءَ جي ميمبر آهيان - سخت سزائون ڏيندا ۽ تشدد ڪندا رهيا - مون کي اهو ڏک ٿيندو هو ته مون کي اهو (پارٽي ميمبرشپ) جو اعزاز حاصل ڪونه هو - ڪنهن کي خبر هئي ته مون تائين اهو اعزاز، زنجيرن جي جهنگار سان، هنن تشدد - پسند ظالمن جي اکين ۾ توڙ وجهي، هن هنڌ پهچندو!“ - هن پڻل اکين ۽ مُرڪندڙ چپن سان چيو.

”پيٽ اين“، جيل جي ڳجهيءَ برانچ جون ڪجهه ذميداريون ”تي چائو“ کي سونپيون، ۽ اُن مصروفيت ۾ ”تي چائو“ وڏي دلچسپي ڏيکاري. جيل جي آفيسرن، سندس ان تبديليءَ کي شڪي نظرن سان تاڙي ورتو، ۽ جلد ئي سندس بدلي ڪنهن ٻئي جيل ۾ ڪئي وئي. پر چائو اتي به پنهنجون سرگرميون جاري رکيون، ۽ پارٽيءَ جي هدايتن تي عمل ڪرڻ لاءِ سرگرم رهي. هن جي اڳواڻيءَ ۾ اٺ بگ هٿتالون ڪامياب رهيون، جيڪي جيلن جي حالت بهتر بڻائڻ ۾ قيدين جي پلائيءَ لاءِ ڪيون ويون هيون. حاڪمن کي معلوم هو ته اهو سڀ ڪجهه، ٽي چائو جي اشاري تي ٿئي ٿو. جنهن هنڌ به کيس موڪليو ويندو هو، اُتي هلچل شروع ٿي ويندي هئي، ۽ جيل آفيسرن جي ننڊ حرام ٿي ويندي هئي.

هڪ پيري، چائو ڪو ڳجهو خط کڻي ويندي، پڪڙجي پئي - پر اُن کان اڳ، جو دشمن کي هن جي خلاف ڪو ڏٺو وائڻو ثبوت ملي، هن خط کي ڦاڙي ذريون ذريون ڪري ڇڏيو - انتظاميه هن واقعي تي مٿس باهه ٿي ويئي. هن کي هڪ ڀيرو وري ايڏا رسائيءَ جي ڪمري ۾ نيئي، مٿس بيحد تشدد ڪيو ويو. هن جي پيرن جي اڱرين ۽ ڪنن جي پاپڙين تي بجليءَ جون اڳهاڙيون تارون رکيون ويون.

هن جي جسم مان رگي رگي بجليءَ جي ڌار گذاري ويندي هئي. اُن بعد پڇڪارين وسيلي سندس ناسن ۾ صابن جو ڳارو وڌو ويو، ايتري قدر جو هن جي نڪ مان رت وهڻ لڳو. جڏهن هوءَ بيهوش ٿي ويندي هئي ته کيس هوش ۾ آڻي، وري جلد ئي بجليءَ جا جهٽڪا ڏنا ويندا هئا. جڏهن هوءَ صفا آڌ-مئي ۽ نستي ٿي ويندي هئي ته کيس کڻي ڪوٺريءَ ۾ اُڇلايو ويندو هو. بيهوشيءَ جي حالت ۾ هن جي نڪ مان رت نينديون ڪري وهندو هو. ان هوندي به تشدد جو هي عمل جاري رکيو ويندو هو. اڏين جو تاب نه سهي، هوءَ کين جنسي گاريون ڏيندي هئي ۽ بار بار چوندي هئي:

”توهان جانورن کان به پري آهيو!“

هڪ ڏينهن هن جا هٿ پير ٻڌي، ڏهه ٻارهن ماڻهو کيس کڻن ۽ مارڻ لڳا، ۽ هن کي ٿڌن سان ايترو ته ماريو ويو، جو هن ويچاريءَ جا نهن چڇي پيا ۽ ڏند اُٿري پيا، پر ايڏي وحشيائي ظلم تي به دانهون ڪوڪون ڪري، دشمن جي سامهون پنهنجي ڪمزوري ظاهر ڪرڻ، هن کي پنهنجي وقار جي خلاف محسوس ٿيو. هن پنهنجو پاڻ تي ضبط ڪرڻ لاءِ پنهنجن کُلهن ۾ چڪ هنيا ٿي.

پنهنجي قيد جي حالتن کي بيان ڪندي، نگوين ٿي ڄاڻو، جڏهن به پنهنجي درديلي داستان جي هن حصي تي پهچندي آهي ته ڪنهن خيال کان ڏاڍي ڏکاري ٿي ويندي آهي. هن جا پنهنجا لفظ آهن ته هن نازڪ وقت ۾، پنهنجي قومي رهنمائن سان دلي عقيدن تي هن کي موت سان اکين اٽڪائڻ جو حوصلو بخشيو. هوءَ لکي ٿي ته: ”منهنجو ساهه لُڪي ۽ اٽڪيل هو، ۽ ائين محسوس ٿيندو هو ته مون تي سڪرات جون آخري گهڙيون طاري ٿي چڪيون آهن. اوچتو ئي منهنجي تصور ۾ هوجي منهن جو مُهاندو اُڀري آيو ٿي، چڻ بلڪل منهنجي پراسان بيهي، اٿاهه پاپوهه مان مون ڏانهن ڏسي رهيو آهي ۽ چئي رهيو آهي: ”حوصلو! منهنجي ڌيءُ! پنهنجو ڳاٽ هميشه اوچورڪ!“ ڪنهن معجزِي جهڙي سگهه، منهنجي وڃايل طاقت بحال ڪري ڇڏي، ۽ منهنجي جسم ۾ زندگي موٽي آئي. مون کي هوش ۾ ڏسي، هڪ ماڻهو مون ڏانهن وڌيو، ۽ مون کي سڌڻ جي ڪوشش ڪيائين. مون پنهنجي سموري سگهه گڏ ڪري، اُن جي منهن تي به ڀرپور تڦڙ وهائي ڪڍيا. ۽ پوءِ بيهوش ٿي ويس. ٻئي ڏينهن جڏهن مون کي هوش آيو ته مون ڏٺو ته اکين کان سواءِ منهنجي سموري جسم تي پٽيون ٻڌل هيون، ۽ درد جي شديد احساس کان بچڻ لاءِ، آءُ هڪ ڀيرو وري بيهوش ٿيڻ جي تمنا ڪري رهي هيس ته اوچتو مون کي ”ڊونگ“ جا لفظ ياد آيا، جيڪو اسان جي حریت پسند شهيدن مان هڪ جري جوڌو هو.

”جيڪڏهن پنهنجن اصولن ۽ عقيدن تي، انسان دلي طور پختو ۽ مستقل آهي، ته جسماني ايذاءَ سهپ جوڳا ٿي وڃن ٿا!“

۽ انهن لفظن جي ذهن ۾ ايندي ئي واقعي درد جو احساس ويندو رهيو. ”نگوين ٿي ڄاڻو“ کي ان واقعي کان ڪجهه ڏينهن بعد، اُتان به بدلي ڪيو ويو. ۽ اهو سلسلو لڳاتار جاري رهيو. کيس ٿوري ٿوري وقت کان پوءِ ٻئي جيل ڏانهن منتقل ڪيو ويندو هو. هن کي گهڻو ڪري عورتن جي سڀني جيلن جو سير ڪرايو ويو. ڪن جيلن ۾ ته ڪيترا ڀيرا وئي. هن کي جتي به موڪليو ويندو هو، هوءُ پنهنجيءَ پارٽيءَ جي مقصدن ۽ متن هيٺ وڏي جدوجهد ۾ مصروف ٿي ويندي هئي. ٻين عورتن کي جيت ۾ پنهنجو هم خيال بڻائي ڇڏيندي هئي، ۽ جيل جي آفيسرن لاءِ ڪانه ڪا مصيبت ڪڙي ڪري ڇڏيندي هئي. هڪ وقت اهڙو به آيو، جو جيل جي آفيسرن لاءِ ”نگوين ٿي ڄاڻو“ جو نالو ڏهڪاءُ جو سبب بڻجي ويو. کيس جنهن به جيل ۾ بدلي ڪري رکيو ويندو هو، هن جي صورت ڏسندي ئي، انچارج آفيسر ائين چرڪي ويندو هو، جڻ کيس بجليءَ جي تار جهڙو هڻي وڌو هجي. ”هن کي هتي ڇو موڪليو ويو آهي؟“ هو اوچتو احتجاج ڪرڻ لڳندو هو.

جيڪڏهن دشمن جو وس هلي ها ته هن کي اُقت ماري، هن مان جان ڇڏائين ها، پر حالتون ايتريون سازگار نه هيون. هنن چڱيءَ ريت ڄاتو ٿي ته نگوين ٿي ڄاڻو جهڙيءَ نالي ۽ مشهور چوڪريءَ جي موت تي وڏي مصيبت ڪڙي ٿي ويندي. پهرين ڳالهه ته مٿس ڪوبه الزام ثابت ٿي نه سگهيو هو. ٻيو ته حریت پسند هٿياربند فوجن جون سوڀون ٿي رهيون هيون. اهڙي موقعي تي ڄاڻو کي موت جي سزا ڏيڻ سان عوام بگڙي پوندا، ۽ جوش ۾ پرجي، مهينن جو ڪم ڏينهن ۾ ڪري ڏيکاريندا. دشمن کي خوب ڄاڻ هئي ته هڪ ٿي ڄاڻو کي مارڻ سان هن وقت هزارين ”ٿي ڄاڻو“ پيدا ٿي پونديون، ۽ وڏي مصيبت کي منهن ڏيڻو پئجي ويندو. هيڏانهن جيلن ۾ به روزانو ڦڏو منهن ڪڍيو ويندو هو، جنهن به کين منجهائي وڌو هو. نيٺ هنن کي اُن کان سواءِ ٻي ڪا واھ ڏسڻ ۾ نه آئي، ته ”ٿي ڄاڻو“ کي آزاد ڪيو وڃي. پر آزاد ڪن ته ڪهڙي منهن سان؟ هيءُ فولادي عزم واري چوڪري، پنهنجي رويي ۾ ڌرو به پڇتاءُ ڪرڻ لاءِ تيار نه هئي، ۽ رڳو رسمي طرح به جهڪڻ لاءِ آماده نه هئي.

۽ هڪ ڏينهن هڪ اسپيشل ايجنٽ، جيڪو ميجر جي عهدي تي متعين هو، ڄاڻو کي سڏائي کيس ايلاز ڪندي چيو:

”ڇڏو! ڀلا، اسان هاڻي توکي پڇتاءُ ڪرڻ لاءِ به مجبور نه ٿا ڪريون. پر رڳو ايترو ڪر، جو سائينگان جي ملڪي حڪومت واري جهنڊي جي سلامي ڏي، ته توکي آزاد ڪري ڇڏيون!“

”ڇا-؟ سائينگان جي ڪٺ پتلي حڪومت جي جهنڊي کي- ڇا اهو آمريڪا جو جهنڊو نه آهي؟“ ٿي ڄاڻو اُتولي ٿيندي پڇيو.

”آهي ته-“ آفيسر وراڻيو.

”ته پوءِ تنهنجو مطلب آهي ته آءٌ غير ملڪي غاصبن جي جهنڊي آڏو سر جهڪايان؟ ڪڏهن به نه! آءٌ مري وينديس پر هن غليظ ڪپڙي جي ٽڪر آڏو نه جهڪنديس، اهو ته بدبخت غلامن جو جهنڊو آهي، توهان ان کي ملڪي حڪومت جو جهنڊو سڏي رهيا آهيو؟ آمريڪي حڪومت ته رهي پري، مون کي ته هن غلامن جي حڪومت کان ئي نفرت آهي!“ ٿي ڄاڻو انتهائي نفرت واري انداز ۾ چيو. ميجر ڪاوڙ ۾ وڻجڻ سڃڻ لڳو، پر مصلحت کي آڏو رکندي، ڪاوڙ کي پي، ضبط کان ڪم وٺندي چيائين:

”ڇڏو ائين به نه ڪر! ڀلا اهو ڪيئن رهندو، ته اسان سڀ جهنڊي کي هلي سلامي ڏيون، ۽ تون به اُتي موجود هجين- تون کڻي جهنڊي کي سلامي نه ڏجان- بس ايترو ته ڪر!“ ميجر صفا شڪسته ٿي، هڪ ننڍڙو شرط پيش ڪيو.

”ڪڏهن به نه! توهان جي راتفلن جي گهيري ۾ هوندي به اهو شرط منظور نه ڪنديس!“ هن نهايت استقلال سان جواب ڏنو.

”آف! توکي ڪابه تجويز پسند نٿي اچي. ڇڏو ڀلا، تون پنهنجي پيرن سان پنڌ ڪري، جهنڊي تائين نه وڃ- توکي بيمار جي حيثيت ۾ سهارو ڏئي، اتي وٺي وينداسون. تون ڇپ چاپ منهنجي ڪن ۾ چڄان، ته تون هن جهنڊي جي عزت ڪرين ٿي- هاڻي، گهٽ ۾ گهٽ ايترو ته ڪندينءِ!“

نگوين ٿي ڄاڻو، ٽڪار مان ميجر ڏانهن ڏٺو، ۽ ڇپ چاپ اهڙيءَ طرح منهن ڦيرائي ڇڏيائين، جڙ چوندي هجي:

”جواب جاهلان باشد خموشي!“

هاڻي ته ميجر جي سهڻ ڪان ڪم وڌي ويو، ۽ رڙ ڪندي چيائين: ”هيءُ ڪهڙي مصيبت آهي؟ توهان باغي ماڻهو ايڏا ته بيوقوف ۽ ڄٽ قسم جا نثر ٿيندا آهيو، جو اوهان وٽ مصلحت لاءِ ڪا لچڪ ئي نه آهي؟ خدا ڪو اوهان سان بهچي، باقي اسان جي پيڙهي نه آهي. ڀلا، ڪجهه رسمي جملن چوڻ ۾ ڪهڙو حرج آهي؟ چئي

ڏي، ان ۾ ئي تنهنجي پلائي آهي! ڇا توکي خود اها ڳالهه پسند نه آهي ته جيئن تيئن ڪري هتان نڪرين ۽ ٻاهر وڃين پنهنجو من - پسند ڪم ڪرين؟“

ميجر اڃا ايترو مس چيو ته ”تي ڇاڻو“ جون ساٿي عورتون، جيڪي ٻاهر بيٺيون سڀ ڪجهه ٻڌي رهيون هيون، تهڪ ڏئي گلڻ لڳيون. ميجر ڏاڍو لڄي ٿيو، ۽ ڪنهن موچڙن کاڌل ڪٽي وانگر ڪن لوڏيندو ٻاهر نڪري ويو. پنهنجي ليکي هو پنهنجيءَ حڪمت عمليءَ تي ڀروسو رکي آيو هو، ۽ خيال هئس ته هيءَ سادي سودي چوڪري، نهايت سولائيءَ سان هن جي دام ۾ ڦاسي پوندي. کيس ڪهڙي خبر ته سندس واسطو فولادي عزم واري جنگجو عورت سان آهي، جيڪا نه رڳو اڃيت حریت پسند اصولن جي محافظ آهي، پر ان لاءِ پنهنجي طريقه ڪارڪي هر اعتراض کان مٿاهون چاهي ٿي.

تشدد ۽ بدسلوڪي، نرميءَ جو ورتاءُ ۽ دلفريب وعدا - سڀ هिला ناڪام ثابت ٿيا. نيٺ ”نگوين ٿي ڇاڻو“ جو 1310 ڏينهن جو ڊگهو قيد ختم ٿيو. هن جي حوصلي، ثابت قدميءَ ۽ استقلال کي شڪست ڏيڻ ۾ ناڪام ٿي، دشمن لاءِ هن کي آزاد ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪوبه چارو نه رهيو هو. ۽ هوءَ جيل مان هڪ فتح منڊاڻي شان سان ٻاهر نڪتي. هوءَ واقعي فاتح هئي ۽ دشمن هاريل! آزاديءَ بعد ٻن ڏينهن کان پوءِ هن پارٽيءَ سان رابطو قائم رکيو، ۽ آزاد علائقن ڏانهن رواني ٿي وئي.

منزل تي پهچي، ”تي ڇاڻو“ کي هڪ بيحد ڏکوئيندڙ خبر ملي. هن جي قيد ٿيڻ کان پنج مهينا پوءِ، هن جي مڱيندي ”هونگ تو“ ۽ هن جي ساٿين کي ان وقت گرفتار ڪيو ويو هو، جڏهن اهي آمريڪي سفير، فريڊرڪ اي - نولٽن کي قتل جو منصوبو ٺاهي رهيا هئا. ”هونگ تو“ کي پهرين ڪونڊوز جي ٻيٽ ڏانهن جلاوطن ڪيو ويو، پر گذريل آڪٽوبر ۾ کيس ساٿيگان جيل ۾ گهرائي، موت جي سزا ڏني وئي.

نگوين ٿي ڇاڻوءَ وٽ ”هونگ تو“ جي هڪ تصوير آهي - تصوير ۾ هو هڪ بهادر ۽ جري جوڌو لڳي رهيو آهي، جنهن جون چمڪندڙ ڪاريون اکيون، بيحد جرئت ۽ دليريءَ سان دنيا جي اکين ۾ گهوري رهيون آهن. ۽ ان جي هيٺان اهو جملو لکيل آهي، جيڪو هن دشمن کي مخاطب ٿي، ان وقت چيو هو، جڏهن کيس موت جي سزا جو حڪم نامو ڏنو ويو هو:

”بس! ڏک فقط ان ڳالهه جو رهجي ويو اٿم ته مون کي ايترا
دستي بم نه ملي سگهيا، جن سان آءٌ سڀني آمريڪي
ڌاڙيلن کي ماري، ختم ڪري سگهان ها!“

تاڄ جو يو

2008

دنيا جون عظيم انقلابي عورتون

هن پر عزم نوجوان جا هي لفظ، جتي ”تي ڇائو“ جي دل جو ڏکندڙ احساس
بڻجي ويا آهن، اُتي انهن جو پڙاڏو، دنيا جي ڇڻي ڪُنڊن ۾ گونجي رهيو آهي، ۽ هر
ملڪ ۽ قوم جي ماڻهن کي آزاديءَ جي جنگ جي دعوت ڏئي رهيا آهن!

